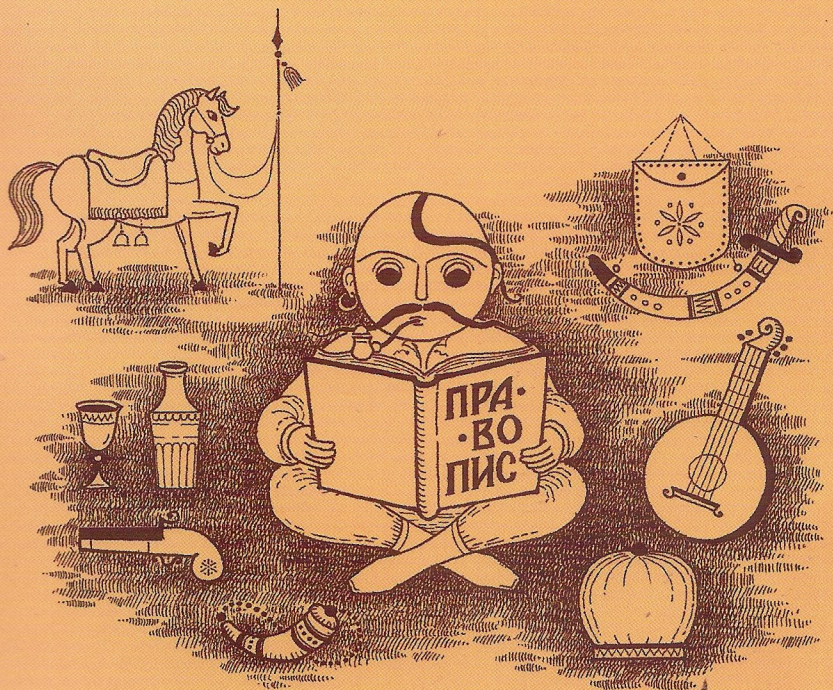

Ірина Фаріон

ПРАВОПИС – КОРСЕТ МОВИ?

Український правопис як
культурно–політичний вибір

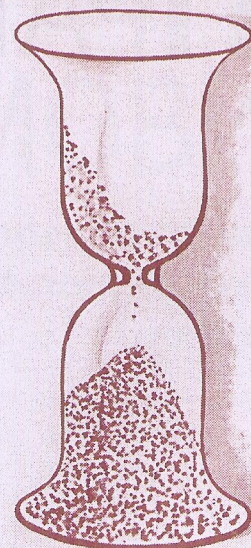
Ірина
Ташевська
з подякою
сьогодні з'їх не
неді нашої!
Мови!

01.03.2015.

І. [signature]

Ірина Фаріон

ПРАВОПИС —
КОРСЕТ МОВИ?

А ЧАС МИНАЄ...

Малюнок Оксани Вовк

Ірина Фаріон

ПРАВОПИС —

Світлій пам'яті мовознавців —
творців першого академічного і соборного
Правопису 1929 року присвячую

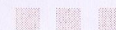
Ілюстрації
Романа Скиби

КОРСЕТ МОВИ?

український правопис як
культурно-політичний
вибір

Видання друге, виправлене і доповнене

Львів
Видавництво "Свічадо"
2010

Рецензенти:

- Ігор Калинець, письменник, лауреат премії ім. Тараса Шевченка.
 Левко Полога, професор, доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник
 Інституту українознавства АН України ім. І. Крип'якевича.
 Зеновій Терлак, кандидат філологічних наук, завідувач катедри української мови
 Національного університету ім. Івана Франка.
 Оксана Микитюк, кандидат філологічних наук, доцент катедри
 – Національного університету “Львівська політехніка”.

Видавництво спирається на
 “Український правопис. Проект найновішої редакції” (1999)
 Інституту української мови НАН України.

Рекомендувала до друку
 Вчена Рада Національного університету “Львівська політехніка”.
 (Протокол № 35 від 1 березня 2005 р.)

Фаріон Ірина

Ф 24 Правопис — корсет мови? Український правопис як культурно-політичний
 вибір. — Львів: Свічадо, 2010. — 120 с.
 ISBN 978-966-8744-16-7

Досліджено одну зі злободенних проблем сучасного мовознавства — ортографічну.
 Правописне життя мови висвітлено у лінгвістичному, історичному і політичному
 аспектах. Розкрито знакове культурно-політичне навантаження правописних норм і
 вагому роль у цьому позамовних чинників.

Для найширшого кола читачів, що прагне відкривати правду і змінювати своє життя
 завдяки мові.

ББК 811.411.1-8

© Ірина Фаріон, 2004

© Монастир Свято-Іванівська Лавра, 2004

ISBN 978-966-8744-16-7

СЛОВО
ДО ЧИТАЧА

1933 року пройшов російський більшо-
 видський варвар — і зруйнував стіни мовного
 дому. Більшість про це не знає. Багато хто
 захотів забути. Новий час постколоніальної
 України подарував мені потребу пізнати правду.
 Цю правду, смисли якої відкрилися великому
 Івану Франкові: “Пам’ятайте, мої друзи,
 ширіть скрізь і все **Правду** і ніщо більше як
Правду. Бо хоча **Правда** зразу усім гірка, так
 все-таки згодом вона скрізь бере верх і стає
 солодкою спасителькою людства”*.

Правда найперше у тому, що мовні
 факти ставали Долями людей, Долею краї-
 ни, Долею лінгвістів-творців правопису 1929
 року. Їхня Доля через правдиві мовні факти
 стала їхню Недолею: їх репресували і роз-
 стріляли, а українську мову не инакше як
 згвалтували російським “языком” — і наро-
 дилась радянська укрмова із такими російсь-
 кими родимими плямами, як хелоуїн замість
 геловін, Хемінгуей замість Гемінгвей, Ме-
 фодій замість Методій, ефір замість етер,
 матеріальний замість матеріяльний, Юліан
 замість Юліян, Іуда замість Юда, аудиторія
 замість авдиторія, Фауст замість Фавст,
 нема солі замість нема соли, не знати імені
 замість не знати імени, жити у Торонто
 замість жити у Торонті, ходити в кіно замість
 до кіна; пів’яблука замість пів яблука, Едіп
 замість Едип, Уальд замість Вайлд тощо.

* Франко Іван. Сотворенне Сьвіта. — Вінніпег, 1918;
 перевидано 1993. — С. 8.

Що таке наше життя?
 Це минання.
 Що таке книга?
 Це тривання.
 Що таке книга ще?
 Це писемна мова.
 Що таке мова?
 Це дім народного буття
 Що таке народ?
 Це мова, у якій він живе.
 Що таке врешті

правопис?

Це стіни цього мовного
 дому.

Ірина Фаріон

Правопис —
це мовна конституція,
яка час до часу
потребує реформи.

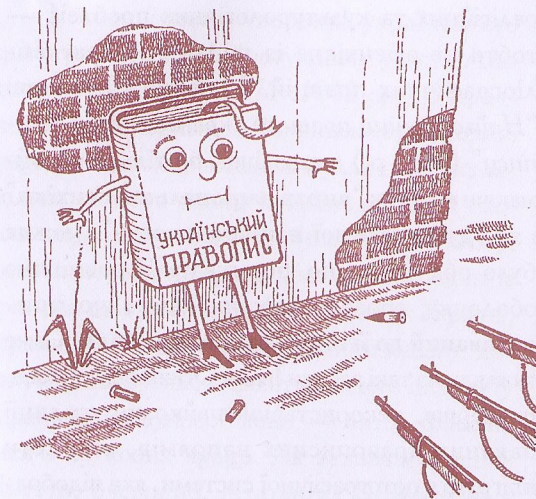
Ірина Фаріон

Ці мовні факти стали підставою для убивства лінгвістичного ренесансу 20–30-х років ХХ століття. Віднайдена пам'ять про це — це дорога в майбутнє. Присвята цієї праці цим людям — це їхня присутність у нашому духовому житті і їхня подальша творчість у домі нашої мови. Це моя і більшості з нас дистанційованість від терористичного сталінсько-комуністичного режиму, що через орадянщену мову творив і далі творить окреме плем'я, відчужене від себе, — homo sovietikus.

Про це все я написала. Роман Скиба це все намалював. Богдан Трояновський це видав. Ви це прочитаете — і ми разом повернемо мові її справжній корсет, що підкреслює неповторну внутрішню природу.

Що таке наше життя?

Це щоденне вrostання в слова, що є свідками правди і брехні. Треба лише вибрати — і не зупиняючись іти.

Класик еспанської літератури, філософ-мораліст ХVІІ ст. Бальтасар Грасіан зазначав: *“Розсудливий робить спершу те, що нерозумний у кінці, себто один діє вчасно, інший — невчасно”*¹. У контексті нашої правописної проблеми все було б гаразд, якби разом із проголошенням незалежності та всіма її невід’ємними атрибутами: прапором, гербом, національними грошима та ін. — повернуто українцям єдиний науковий та соборний Правопис 1929 р., що тривало й ґрунтовно напружували визначні вчені-мовознавці з усіх теренів України.

Фундатором правопису ХХ століття був Іван Огієнко (1882–1972 рр.) — учений-енциклопедист, позаяк сфера його ґрунтовних наукових досліджень охоплює якнайширший спектр мовознавчих, літературознавчих,

¹ Бальтасар Грасіан. Кишеньковий оракул. — К., 2001. — С. 231.

І. ПРЕЛЮДІЯ ДО ВБИВСТВА

Той, хто бажає реформи суспільства, має у своєму розпорядженні такий ефективний засіб, як реформа мови.

Р. Блакар

...заборонений перший загальноукраїнський правопис 1929 року — це частка нашого розстріляного відродження, оскільки більшість його авторів репресовано і знищено комуністичним режимом. Прийняття пропонованих змін буде гідним ушануванням їхньої світлої пам’яті.

Олександр Пономарів.
Український правопис — повернення до національних засад. — К., 2003. — С. 13.

Реабілітуючи вчених і
письменників, що
загинули в ці роки,
ніхто не реабілітував
їхню українську мову,
і, головне, ніхто й ніде
виразно не сказав, що
тодішні заходи,
спрямовані на
ліквідацію української
мови, були з самого
початку злочинними і
за метою, що
ставилася, і за
методами, що для її
досягнення
застосовувалися. Адже
в цей час багатьох
засуджено й
розстріляно саме за
мову, її відрив, її
недостатнє зближення
з російською...

релігійних та культурологічних проблем —
тобто це огієнкіяна із понад тисячею біб-
ліографічних позицій. Мабуть, Огієнкові
“Найголовніші правила українського право-
пису” (1918 р.) символічні, бо тільки сприй-
маючи мову як “вираз національної психіки”
і як “душу кожної національності”, можна
було обґрунтовано формувати її зовнішню
оболонку, образно кажучи, одяг, що при-
пасований до її внутрішньої природи. Саме
з огляду на такі засади Івану Огієнкові вдалося,
по-перше, використавши найкращі традиції
наєвних правописних напрямів, закласти
підґрунтя орфографічної системи, яка відобра-
жає найголовніші особливості фонетики й
граматики розмовної мови українців; по-друге,
відхилити низку сумнівних пропозицій щодо
реформи української графіки; по-третє, вперше
в історії української літературної мови на
переважній частині України впровадити єдині
загальнообов’язкові правописні норми².

17 січня 1919 р. вийшли друком “Голов-
ніші правила українського правопису, ух-
валені Міністерством народної освіти для
шкільного вжитку на всій Україні”. Підписав
їх 37-річний міністр народної освіти Іван
Огієнко. Однак у жовтні 1920 р., коли під
навалою більшовиків Директорія полишила
свою столицю — Кам’янець-Подільський,
Іван Огієнко змушений емігрувати до Польщі,
а 1927 р. вийшла праця ученого “Нариси з
історії української мови. Система українського
правопису”.

² Анилова В., Власенко В. Іван Огієнко і становлення
українського правопису // Духовна і науково-педагогічна
діяльність І.Огієнка в контексті українського національного
відродження. — Кам’янець-Подільський, 1992. — С. 102.

У титанічному творенні українського
правопису брав якнайпотужнішу участь Ага-
тангел Кримський (1871–1942 рр.). Народ-
жений у Володимирі-Волинському в родині
нащадка бахчисарайського мулли і литовської
польки, він був одним із найвидатніших scho-
дознавців світу, поліглот (близько 60 мов),
мовознавець, етнограф, письменник, один із
організаторів та творців Академії наук України,
керівник її історико-філологічного відділу, ди-
ректор у майбутньому розгромленого Інституту
української наукової мови — автор близько
тисячі наукових праць. Як зазначає Василь
Німчук, очевидно, Агатангел Кримський в
основному доповнював і впорядковував “Най-
головніші правила українського правопису”,
які схвалило спільне зібрання Академії наук
1919 і 1920 рр.³ Вони вийшли вже за редакцією
Агатангела Кримського 1921 р. і визначили на
певний час стандарти нашої ортографії. Пра-
цюючи над правописним удосконаленням,
учений мав на меті “якнайбільше спростити
систему нашого правопису, наблизити його до
живої мови і не ламати вже встановлених
принципів”⁴. Однак почалося найвідвертіше
“ламання принципів” українізації, себто держава
закрила більшість установ, які започаткував
Агатангел Кримський, а він, утративши всі
засоби до існування, опинився у Звенигородці
ледь животною. І хоч 1938 р. його несподівано
запросили до Інституту мовознавства

³ Німчук В.В. Проблеми українського правопису в ХХ ст.
// Український правопис. Проект найновішої редакції. —
К., 1999. — С. 252.

⁴ Павличко Соломія. Націоналізм, сексуалізм, орієнталізм.
Складний світ Агатангела Кримського. — К., 2000. — С. 34.

Все своєрідне, відмінне
від російського в її
фонетиці, граматиці,
лексиці, фразеології
систематично
усувалося як
“буржуазно-націо-
налістичне”, “заста-
ріле”, “побутове”,
“хуторянське”.

Орест Ткаченко.
Мовне самоствердження
української мови на тлі
історичного досвіду
картини світу //
Дивослово. — 1994. —
№ 4. — С. 18.

Та хоч у цей правопис
1933-го року і
вноситься силу новин,
які відверто ведуть до
русифікації та
штучного наближення
української мови до
російської, все ж і цей
правопис не задо-
вольняє советських
русифікаторів.
Починається цькуван-
ня й переслідування
вже Затонського й
Хвилі, звинувачених
так само в націо-
налізмі, як вони
звинувачували в цьому
Скрипника, і замість

керувати аспірантурою, за абсурдною логікою репресивної держави 20 липня 1941 р. вченого — хворого і знеможеного — заарештували за “антирадянську націоналістичну діяльність” і відправили на заслання до Казахстану, де він, геть виснажений хворобою й голодом, помер 25 січня 1942 року⁵. Про складний шлях творення нашого правопису учений написав праці “Про научність фонетичної правописи” (1897 р.), “Нарис історії українського правопису до 1927 р.” (1929 р.) та вже зазначений відредагований перший декретований український правопис.

До складу Правописної комісії 1918 р., яку очолював Іван Огієнко, входив і Євген Тимченко (1866—1948 рр.) — провідний учений, що здобув загальне визнання своїми численними працями із сучасної української мови, зокрема синтаксису й історії української мови, діалектології, порівняльного мовознавства і найяскравіше — із лексикографії (“Історичний словник українського языка”). Питання українського правопису відображено у його працях “Управильнення українського правопису: Desiderata в справі нашого правопису” (1925 р.) і “До проекту українського правопису” (1926 р.). 1938-го року професора Євгена Тимченка як представника лінгвістичної етнографічної школи, що пропонувала повернення та творення мовних явищ на суто національній основі, арештовано і заслано на 6 років до Красноярського краю. Професор добре усвідомлював, що його провина лише “в українській ідеології, але що робити — я українець”, і саме через те його так боліло, що

⁵ Із порога смерті. — К., 1991. — С. 278–282.

наша “національна свідомість ще твердо спить. Ви собі і уявити не можете, як ми замоскалили”⁶.

1925 року Рада Народних комісарів ухвалила створити нову Комісію для подальшого впорядкування вже напрацьованого правопису. Це завдання передусім доручено знаним професорам-мовознавцям Агатангелу Кримському, Олексі Синявському, Всеволоду Ганцову та великій групі інших знаних філологів, серед яких і Євген Тимченко, Олена Курило, Сергій Єфремов, Григорій Голоскевич, Микола Хвильовий та ин. Довведено до комісії і визначних учених Західної України Степана Смаль-Стоцького, Володимира Гнатюка та Василя Сімовича.

Олекса Синявський (родом із Запоріжчини) — провідний нормотворець української літературної мови 1917–1931 рр. (монографія “Норми української літературної мови”, 1931), автор блискучих праць із української фонетики, діалектології, синтаксису тощо, а також “Короткої історії “Українського правопису”” (1931 р.) — був фактичним редактором остаточного тексту “Українського правопису” 1927 року (його Проект опубліковано 1926 року). Цей учений — один із тих трьох індивідуальностей, які визначили розвиток української літературної мови, тобто її норми на всіх рівнях. Якщо Тарас Шевченко заклав перші загальнонаціональні основи української літературної мови своєю геніяльною інтуїцією, а Борис Грінченко своїм методичним

виданого ним
правопису складається
проект ще одного,
який так і не побачив
світу, бо остаточному
його оформленню
перешкодила війна з
Німеччиною.

І.Ж. Заходи советів
русифікувати українську
мову // Львівські вісті. —
1943. — 4 вересня.
(цит. за Василь Лизанчук.
Навічно кайдани кували.
— Львів, 1995. —
С. 217–218.)

⁶ Уляна Єдлінська. Євген Тимченко — член наукового товариства ім. Шевченка у Львові // Українська історична та діалектологічна лексика. — Львів, 1996. — С. 25.

...український
правопис 1928–1929 рр.
своєю ідейною
спрямованістю, своїм
порівнянням до
розширення
функціонального
статусу української
мови на українські
етнічні території, які не
були в межах радянської
України, сумлінно
опрацьованими
нормативними
основами
загальнонаціональної
наукової мови виражав
ту зриму і перспективну
тенденцію розвитку
літературної мови, яку
І.Огієнко вже в 1907
році бачив і радо вітав:
українська літературна
мова “робиться справді
репрезентантною
національної єдності,
спільним для всіх
діалектів рідним
огнивом, що сполучає їх
в одну органічну
цілість”.

Микола Жулинський.

підходом і впертою працьовитістю, то
Олекса Синявський, як науковець, вніс у
процеси нормалізації мови глибоке знання,
науковий досвід і розуміння тенденцій
розвитку⁷. Отож було за що 1937-го року його
репресувати і розстріляти.

Третьою особою комісії був Всеволод
Ганцов (родом із Чернігівщини) — глибокий
знавець української діалектології, зокрема
північних говірок (“Діалектологічна класи-
фікація українських говорів”, 1926 р.), лек-
сикографії та історії української мови (вивчення
говірок привело вченого до перегляду всієї
схеми історії української мови, з огляду на яку
цілком відпадала теорія “праруської єдно-
сти” — цієї, за Євгеном Тимченком, зайвої
абстракції) — був членом правописної комісії
та автором розділу “Фонетика” у Проєкті
українського правопису (1926 р.). І як вислід
такої діяльності — репресований у справі
Спілки визволення України 1929–46 рр.,
1949–1956 рр.⁸

До складу редакційної колегії правописної
комісії, а це перелічені вище вчені, згодом було
введено і Григорія Голоскевича (родом із
Хмельниччини) — автора праць із діалек-
тології Поділля і опису Євсевієвого Євангелія
1283 р. Він уклав перший, найкращий і най-
повніший “Правописний словник” української
мови (близько 40.000 слів) (1914 р., 7-е вид.
1930 р.). Зрозуміло, що така орфографічна
пам’ятка стала основним свідченням проти
нього на процесі СВУ (Спілки визволення

України) 1929 року і як вирок — 5 років ув’яз-
нення. Учений не витримав знущань і 1935 року
наклав на себе руки.

26 травня — 6 червня 1927 року в
Харкові відбулася Всеукраїнська право-
писна конференція, у якій брало участь понад
50 делегатів, які представляли всі історичні
землі, заселені українцями, серед них і вчені зі
Львова: академік Кирило Студинський,
професори Іларіон Свенціцький і Василь
Сімович. Обговоривши проєкт правопису і
відповідно проголосувавши, делегати затвер-
дили новий правописний кодекс, а 6 вересня
1928 року нарком освіти Микола Скрипник
підписав його до виконання. Правопис набув
чинності в січні 1929 року. Наукове
Товариство ім. Шевченка у Львові також
приєдналося до цієї ухвали⁹.

Крізь ухвалений правопис проступає ти-
танічна праця, глибокий інтелект і кров
видатних подвижників нашої винищеної, але
незнищеної мови, що внеможливає чергове
затишшя у правописній царині і безпринципне
виправдання невчасності цієї проблеми. Не ми
вибираємо час, а навпаки — нас він випро-
бовує. І тільки сильні індивідуальності стають
реальним знаком часу, відчуваючи силою свого
духу та глибиною інтелекту його нагальну
потребу: себто природний розвиток мови у
сув’язі внутрішньо- та позамовних чинників
напротивагу політичному диктатові.

Газети й інші видання
перейшли на новий
правопис негайно — у
травні 1933 року, ще
до його публікації, і
непідготовані читачі
опинилися перед
доконаним фактом.
Вражені викладачі й
студенти раптом
виявили, що правила,
яких вони
дотримувалися, не
дійсні, а які дійсні, —
не знати. Спочатку
правила опублікували
у малопоширеному
журналі “Політехнічна
освіта”, 1933. Окремою
книжкою вони
з’явилися наприкінці
1933 року.

Юрій Шерех.

Українська мова в першій
половині двадцятого
століття (1900–1941) //
Пороги і заборіжжя. —
Харків, 1998. — Т. 3. —
С. 341.

⁷ Шевельов Юрій. Покоління 20-х років в українському
мовознавстві // Слово. — 1993. — Число 6. — С. 6.

⁸ Українська мова. Енциклопедія. — К., 2000. — С. 86.

⁹ Німчук В.В. Проблеми українського правопису в ХХ
ст. // Український правопис. Проєкт найновішої редакції.
— К., 1999. — С. 255–256.

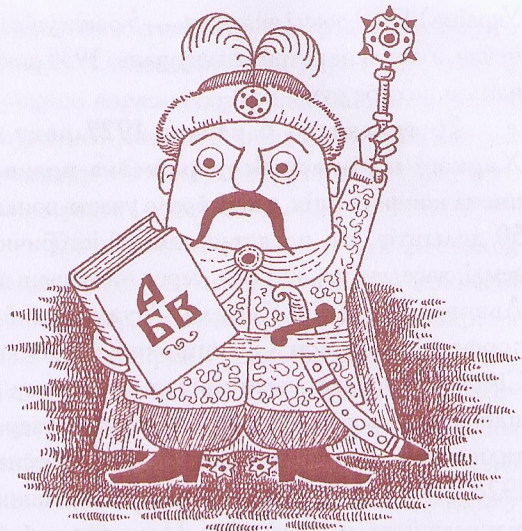

II. ДО ІСТОРІЇ НАШОГО ПРАВОПИСУ

За певних історичних умов саме вибір варіанта написання може стати символом і показником культурної дистанції.
Галина Яворська

Правопис у всіх народів — річ практична, річ звички, і зміна його не повинна б викликувати ніяких трагедій, ніяких заверюх. Головно, коли ті зміни не надто радикальні. Та це воно так, коли народ живе серед нормальних умов, коли має змогу сам рішення про всі свої справи, коли його життя не заколючують дошкульні бурі.

*Василь Сімович.
Літери і політика.
Там само. — С. 196.*

Наша графічна система письма у формі кирилиці та правопис як система орфографічних знаків — поняття навізаєм залежні. Орфографія, відображаючи внутрішнє наповнення графічної системи, є водночас і зовнішньою оболонкою мови. Відомо, що кирилицю названо на честь упорядника слов'янської писемности просвітителя Кирила, якому належить функція кінцевого впорядкування так званого кириличного алфавіту, генетично пов'язаного ще з надчорноморською ерогліфікою, себто з алфавітом, що згодом під грецьким впливом і на грецькій основі вироблявся протягом тривалого часу (VI—V ст. до н.е. до IX ст. н.е.)¹⁰. Винахід Кирила — це не початок, а завершення процесу, який водночас став початком нового пристосування, а далі і часткового звільнення нашої фонетики й

¹⁰ Огієнко Іван. Історія української літературної мови. — К., 1995. — С. 241.

морфології від насправді чужої для нас кирилиці у її болгарському варіанті. Варто наголосити й на тому, що на початковому етапі становлення своєї писемної традиції більшість слов'янських мов взагалі не користувалися абеткою, створеною саме для них. Йшлося лише про елементарне прилаштування системи чужої мови до потреб власної¹¹.

Орфографія давньоруських писемних пам'яток не мала засобів для відображення окремих фонетичних ознак української мови, зокрема таких: а) д.-руськ. жерело (укр. джерело); б) д.-руськ. улица (укр. вулиця); в) наповненість д.-руськ. ѣ (читання як є замість і); г) подвоєна зм'якшеність приголосних у групі іменників *-ѣје; г) ствердіння приголосних перед [е]; д) дієслівне закінчення -мо, яке виникає у письменстві аж у XIV ст., хоч старіше від Київської держави; е) відсутність графічних знаків, які б передали перетворення етимологічних (давніх, історичних) о, е в новозакритих складах (давньоукраїнські книжники знайшли спосіб передавати лише подовжений голосний е перед пом'якшеним приголосним, позначаючи його літерою ѣ, а подовжене о аж із сер. XIII ст. стали передавати літерами у, оу, ю); є) замаскована справжня фонетична природа ъ, ѣ тощо¹².

Чужа орфографія, себто церква та її мова, за Степаном Смаль-Стоцьким, "довгий час

¹¹ Брайчевський Михайло. Походження української писемності. — К., 1998. — С. 70.

¹² Царук Олександр. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри. — Дніпропетровськ, 1998. — С. 124.

Пропуск або додання однієї літери може означати загибель усього світу.
Вислів із Талмуду

*Галина Яворська.
Прескриптивна лінгвістика як дискурс.
Мова. Культура. Влада. — К., 2000. — С. 192.*

Назагал роль письма не можна цілковито звести до нетривалих політичних маніпуляцій, оскільки воно виступає важливим культурним символом: образ сакральних і магічних писемних знаків супроводжує людину впродовж усього існування цивілізації, виступаючи вагомою складовою нашої ментальності.

Олена Гузар.
Майбутнє українського правопису на тлі орфографічних змін у європейських мовах//
Українська мова.
2003. — № 4. — С. 117.

закривали дійсний стан речей у нас на Русі”¹³. І власне через це маємо наукову непевність щодо встановлення хронології процесу подвоєння приголосних у групі іменників на *-ъје (типу знання — знаніє) та процесу ствердіння приголосних перед [е] (типу день—день). З цього приводу слушно бідається Михайло Максимович, адже чужий правопис змушує філолога рухатися “манівцями”, “навпомадки”, бо “замість списків, де буква часто залежить від руки, що пише, є живі звуки мови”¹⁴. Це засвідчує, що “безперервність орфографічної традиції, маючи свою цінність як об’єднавчий елемент певної культури, є водночас перешкодою при відтворенні конкретної фонетики різних історичних періодів розвитку мови, особливо найдавніших”¹⁵. Через це доводиться відрадно задовольнятися логічними помилками писарів, а також “позбавленими архаїзуючого маскування правописної традиції” латинськими текстами у польському варіанті XVI—XVII ст., бо тут “набагато ясніше, ніж у староукраїнських кириличних текстах, прозирають риси тодішньої української фонетики”¹⁶.

¹³ Царук Олександр. Там само. — С. 106; Ткаченко О.Б. Російська та церковнослов’янська мова (російської редакції) як джерело реконструкції найдавнішого періоду історії української мови //Мовознавство — 1993. — № 2. — С. 13–14; Півторак Г.П. Занепад зредукованих ъ, ѣ і його вплив на формування фонологічних систем слов’янських мов //Мовознавство. — 1998. — № 2–3. — С. 6; Ткаченко О.Б. Українська фонетика на історико-типологічному тлі //Мовознавство. — 1998. — № 2–3. — С. 15–16.

¹⁴ Цит. за Царук Олександр. Там само. — С. 106.

¹⁵ Ткаченко О.Б. Російська та церковнослов’янська мова... Там само. — С. 13.

¹⁶ Ткаченко О.Б. Там само. — С. 14.

А мова у той час, як утаємничена магматична сила, нуртувала, розвиваючись і змінюючись. Чужий правопис, як чужий одяг, не відповідав їй, як зазначає Іван Франко, “внутрішній вдачі”: “Руський язык пишуть орфографією, не виведеною з природи його звуків, але позиченою від церковнослов’янської і зближеною до російської. В письмі означають звуки не так, як їх чується в поправній людській вимові, але буквами, вживаними у відповідних випадках у церковнослов’янському письмі. Наслідком цього принципу стало неможливо, незважаючи на всякі приписи та пояснення, представити руську мову граматично так, як цього вимагає її внутрішня удача”¹⁷. Цей процес одвічної зміни внутрішньої суті мови — добре розуміли самі болгари. Невідповідність між живим мовним організмом та закріпленим правописом у вже усталеній графічній системі вимагала правописної реформи, і таку реформу здійснив перший митрополит Тирновський Євфимій у половині XIV століття. Під кінець XIV ст. цей правопис прийшов і в Україну і міцно закоренився аж до початку XVII ст., а почасти — і до XIX. Проблема хіба в тім, що він був ще менше відповідний до наших потреб, як попередній, позаяк Євфимій правопис спрямовано на потреби болгарської мови, і аж ніяк не інших слов’янських, зокрема української. Для прикладу, цей правопис уживав ѣ замість ѣ в кінці слова (відтоді давня форма ѣ вимова грецького слова аминѣ перетворилася хибно в

¹⁷ Франко Іван. Азбучна війна в Галичині 1859 р. // Зібрання творів: У 50-ти томах. — К., 1982. — Т. 47. — С. 614.

Разом з християнським
 благочестям, після
 грецького обряду,
 ми прийняли книги
 церковні, писані в язиці
 старослов'янським.
 Хоча й був той язык
 подібним до нашого,
 та вже ж від нього
 відрізнявся.
 Було б се для руського
 народу кориснішим,
 коли б ми з почину
 мали церковні книжки
 руським языком і чисто
 руський язык
 розвивали.
 Іван Верхратський

Оксана Микитюк.
 А для мене найдорожчі
 кургани Вкраїни //
 Дивослово. — 2003. —
 № 12. — С. 56.

нову: аминь з м'яким н в кінці слова); такі форми, як *твоа, святаа*; юс великий замість **ъ, я, о** та ін. Зокрема наша славна Пересопницька Євангелія (1556–1561) — берегиня духу живої мови — писана чужим правописом, із якого годі видобути на поверхню українську форму: *створіль, вишоль, нъекотораа тощо*¹⁸. Промовисто щодо цього розмірковує і Пантелеймон Куліш: “Оттак письменний язык помалу та несвідомо відчужується від народу, і люди привикають уважати се зовсім природним, коли пишеться переважно по-церковнослов'янськи або по-російськи. Чи ж може така література піднести освіту народу?” “Письменні люди прийшли з землі чужої і принесли інший язык укупі з Божим словом... Отож природня мова тинялась по лісових заступах укупі з давніми піснями і звичаями, а новокнована, нібито вища мова княжила у високих будинках і судила по городах і селах, і писала книжки і судні грамоти по монастирях”¹⁹. Слушно зазначає Михайло Брайчевський, що вкрай важливо досліджувати ортографію найдавніших документів, бо вона, на щастя, засвідчує цікаві відхилення від норм XI ст. і пізнішого часу, наприклад, нечасте вживання редукованих (коротких) голосних **ъ** зі зміною на **о, ь** на **е** або звичайного пропуску в позиції, де вони мали б стояти. Бо, зрозуміло, що це пізніші знаки, привнесені через болгарську кирилицю, мабуть, уже в X ст.²⁰

Розвиток освіти і шкільництва у XVI ст. кардинально загострив правописну проблему і

вже у Львівській граматиці “*Адельфотес*” (1591 р.) віднаходимо нашу “заполітизовану” літеру **г** (до цього вживали **кг**), яка отримала ґрунтовну лінгвістичну прописку у “*Граматиці слов'янській*” (1619 р.) Мелетія Смотрицького. Власне за нормами “*Граматики...*” Мелетія Смотрицького впорядковано всі церковнослов'янські тексти на сході і півдні Славії, себто всіх слов'ян, які використовували кирилицю. Саме ця “*ГраMATика...*” на всі 150 років стала головним джерелом граматичного знання для всіх слов'ян і аж до 2-ої пол. XVIII ст. не знала собі рівних у слов'янській філології. Із стосовних до нашої теми проблем завважимо, що великий філолог Мелетій Смотрицький установив правила вживання літер на позначення голосних і приголосних, уживання великої букви, розділових знаків, правила переносу тощо. Очевидно, що характер норм Мелетія Смотрицького “благотворно вплинув на усталення ортографії й пунктуації староукраїнської літературної мови”²¹, однак пам'ятаймо, що Мелетій Смотрицький описував і систематизовував граматично-правописні категорії церковнослов'янської мови пізнього періоду, лінгвістично-термінологічні назви яких і дотепер функціонують у російській граматиці на зразок *ім'я, містоименіє, глагол, причастіє* тощо; назви відмінків: *именительный, родительный, дательный...* тощо; числа: *единственное, двойственное, множественное*. Попри усвідомлення незаперечної цінності “*Граматики...*” Мелетія Смотрицького,

Розвинути ся окремо му
 українському правопису
 в XVI–XVII вв.,
 коли народна мова
 почала входити у свої
 права, — не дозволила
 церковна мовна
 традиція, скована
 окремими шкільними
 правилами, що дають
 докладні приписи,
 коли вживати яких
 церковнослов'янських
 знаків, голов но тих,
 що здавна не мали
 окремої звукової
 функції...

Василь Сімович.
 Українська мова і
 правопис // Українське
 мовознавство. —
 1984. — С. 95.

¹⁸ Огієнко Іван. Там само. — С. 229–230.

¹⁹ Цит. за Царук Олександр. Там само. — С. 106.

²⁰ Брайчевський Михайло. Там само. — С. 146, 150–151.

²¹ Німчук В.В. Смотрицький Мелетій // Українська мова. Енциклопедія. — К., 2000. — С. 582.

...за своїм
походженням
російська літературна
мова — це перенесена
на московський ґрунт
церковнослов'янська
(з походження давньо-
болгарська) мова, що
впродовж сторіч,
зближуючись із живою
народною мовою,
поступово втратила
своє чужомовне
обличчя.

А.А. Шахматов.
Очерк современного
русского литературного
языка//
— М., 1941.
— С. 60.

розуміймо, що саме вона “скувала окремими шкільними правилами” живу народну мову, яка повсякчас проривалася у писані пам'ятки. Постійно плутали закони про вживання **и** — **ы**, **ѣ** — **і**, **ѣ** — **е**; уживали церковних знаків, які не мали окремої звукової функції, на зразок **ѡ**, **ѣ**, **ѥ** — **однина**, **ѡ**, **ѥ** — **множина**; **Ѧ** — **кінець і середина слів**; **Ѧ** — **початок слів та ін.**²².

На превеликий жаль, українська мова, як зазначає Олександр Царук, на тривалий час була заступлена в державному, культурному та релігійному житті мовою старослов'янською — чужою з походження, відмінною за граматичною структурою. І “якщо для української мови прийняття церковнослов'янської мови стало гальмом її еволюції, то для іншої східної слов'янської мови — російської — таке прилучення було напрочуд животворним”²³.

Відомо, що XVII ст. — це золотий вік в історії нашої культури: небачене з часів Київської Руси піднесення національної самосвідомості, розквіт науки, культури, мистецтва. Становим хребтом розвитку всіх цих складників культури — є мова у її зовнішньому правописному вияві. За час XVII ст. жива фольклорно-діалектна стихія могутнім струменем уливається до літературної мови старослов'янського зразка. Мусів пристосуватися до тих змін і правопис, який нагадував кригу, під якою нуртувала розбурхана мовна природа, що ось-ось у нестримі мала вилитися назверх. Серед таких фонетичних рис народної мови

²² Сімович Василь. Українська мова і правопис // Українське мовознавство. Упорядкував Ю.Шевельов. — University of Ottawa Press, 1984. — С. 95.

²³ Царук Олександр. Там само. — С. 105–106.

крізь традиційну ортографію проступає звучання **ѣ** як **і**; перехід **/о/** та **/е/** в **/у/** та **/і/**; поплутання на письмі **и** з **ы** та ін. Мова вимагала зміни зовнішньої оболонки відповідно до свого внутрішнього розвитку.

Але сталося, як влучно зауважує Іван Огієнко, “небувале революційне потрясіння” правопису: у березні 1708 року з наказу царя Петра I замінено стародавню кирилицю на нову гражданку, яка задовольняла потреби тільки російської мови. Так українське письменство силою поєднано з російським правописом, і вже не стало місця для літери **г**; повибивано, мов на полі бою, надрядкових значків над кириличними літерами, пристосованими до нашої вимови; **ѣ** слід читати як **е**; понавписувано закінчень прикметникового відмінювання в родовому відмінку однини — **аго** (*живаго*); вилучено спонукальну форму з часткою *нехай*, а впроваджено *да* та *ин.*, себто **чужа форма якнайактивніше втрутилася у суть нашої мови**. Однак у супереч накинутій гражданці Києво-Печерська лавра як осердя книгодрукування вперто видавала книги пристосованими до української мови правописом. Спочатку були штрафи, а 1720 року указ Петра I, відповідно до якого українську правописну систему цілком уподібнено до російської, а 1726 року Московський Синод наказав Лаврі: “И впредь, какия церковныя книги когда печататся будут, велеть накрепко смотреть, дабы всё правописание в литерах и в просодиях (наголос — *І.Ф.*) происходило соответственно великороссийских печатей, без всякого упущения...”²⁴. Отож правопис “вбито

Мовносвідомі, які
пов'язані з графікою та
ортографією,
перебувають
найближче до тих
сфер психіки, що їх у
школі І. Бодуена де
Куртене називали
“світлим полем
свідомості”.

Олена Гузар.
Майбутнє українського
правопису...
Там само. — С. 116.

²⁴ Лизанчук Василь. Навічно кайдани кували. — Львів, 1995. — С. 54–55.

Маркіян Шашкевич,
Яків Головацький та Іван
Вагилевич вперше в
Наддністрянщині ввели
до літературного вжитку
народну мову,
надрукувавши збірку
“Русалка Дністрова”
гражданським шрифтом із
використанням
правопису, створеного за
фонетичним
принципом..., що
викликало обурення
серед консервативних
галичан, які
користувались історико-
етимологічним
правописом Михайла
Максимовича.

Олена Гузар.
Лінгвістичний аспект....
Там само. — С. 72.

якраз тоді, коли він почав перероджуватися на потрібний для українського письменства новий правопис. А через це нормальний розвиток нашого правопису перервався більше як на століття”²⁵ — і як наслідок до Київської академії впроваджено новий предмет — російську мову і новий правопис “по правилам господина Ломоносова”.

Ми вступили у чорне XVIII ст., яке є суцільним ліквідаційним темпом нашої високої культури. Слов’яноноруська мова (штучна церковнослов’янська), зародившись наприкінці XVII — на поч. XVIII ст., пишним цвітом розквітає після указу 1720 р.²⁶ Слугуючи культурним потребам українців, і слов’яноноруська і витворена спільнослов’янська мова Григорія Сковороди, витіснили з ужитку вже освячену двома століттями староукраїнську літературну мову і з пристосованим до неї правописом. Об’єктивно вони відіграли деструктивну роль. Але, руйнуючи староукраїнську мову і відкриваючи тим самим простір для поширення в Україні російської літературної мови, ці штучні мови розчищали місце для нової української літературної мови — уже не на церковнослов’янській, а на суто народній основі²⁷. А це означало творення правопису не традиційно-етимологічного, а фонетичного, себто такого, що дихає в унісон з мовою, легко лягає на її поверхню, охопивши пружно і довершено. Себто “пиши як чуєш — читай як бачиш” (Маркіян Шашкевич).

²⁵ Огієнко Іван. Там само. — С. 231.

²⁶ Русанівський В.М. Історія української літературної мови. — К., 2001. — С. 131–132.

²⁷ Русанівський В.М. Там само.

Кінець XVIII ст. ознаменований “Енеїдою” Івана Котляревського, що “стала мостом між старою традицією і новими повіями”²⁸, тим мостом, де на одному просторі зійшлися паралельні варіанти звукового або морфологічного оформлення слова, словосполучень та ін., себто судільний пересит дублетів, який, по-перше, засвідчив просто вибухову потенційність народної мови, а по-друге, ця неусталеність, нестрункість, хаотичність вимагали нормалізування на всіх мовних рівнях, і зокрема орфографічному. Адже норма, серед яких і правописна, нагадує берег зі зведеною естетично-доцільною огорожею, щоб захистити одвічне мовне творення від витоку його назовні, себто — мова потребує форми, як людина одягу.

Починаючи від Івана Котляревського, кожен відомий письменник і науковець так чи так поправляв правопис, а в цьому випадкові чужу російську “гражданку”. Цього вимагала жива мова, маючи на це не лише очевидне право, але й нагальну, невідкладну потребу.

Батьком нового українського правопису став Олександр Павловський, автор “Граматики малоросійського нареччя”, яку написав 1805 року, а після довгих випрошувань у Російської Академії наук надрукував її аж 1818 р. Як свідчить лист автора до згаданої установи, Олександр Павловський неоднозначно ставився до української мови: прагнучи зберегти її, він усе-таки вважав українську мову діалектом російської²⁹. Попри це, його

²⁸ Шевельов Юрій. Традиція і новаторство в лексичі і стилістиці І.П.Котляревського. — Чернівці, 1998. — С. 42.

²⁹ Лизанчук Василь. Там само. — С. 79–80.

Першу спробу
створити правопис,
пристосований до
звукової системи
письма української
мови, зробив
О. Павловський,
намагаючись при цьому
всі українські слова
передати на письмі
максимально
наближено до їхньої
вимови.

Олена Гузар.
Лінгвістичний аспект
унормування
українського правопису
//Про український
правопис і проблеми
мови. — Нью-Йорк —
Львів, 1997. — С. 72.

Правопис —
не законодавець
мови, а лише її
найточніший образ.
Михайло Возняк

Іван Франко.
Азбучна війна в Галичині
1859 // Зібрання творів:
У 50-ти томах. — К.,
1982. — Т. 47.

заслуга полягає у фонетизації (відповідність висловленого написаному) українського правопису, себто у вивільненні живої мови від старослов'янських пут російського зразка у значенні змісту й форми водночас, а саме: вживання літери **і** на позначення фонему /i/ (фонема — це звуковий тип, що розрізняє значення слова), що походить із давніх **о**, **е**, **ѣ** (піпъ, стіль, літо); літери **ѣ** на позначення сполуки /je/; двозвук **іо** на позначення /jo/ та ін. Його граматику вийшла саме до речі, адже кінець XVII — поч. XVIII ст. позначений шаленим зударом двох правописних принципів: 1) традиційний церковний (етимологічний), який має перевагу там, де церковна традиція в письменстві не переривалася (Галичина, Буковина, Закарпаття) та 2) фонетичний, де церковну традицію почала витискати нова літературна російська мова. Прихильником етимологічного правопису був професор, перший ректор київського університету, авторитетний учений-славіст, історик Михайло Максимович. Мабуть, відчуваючи приреченість чинного правопису і йдучи на поступки фонетистам, він пропонував ставити над літерами **ѣ**, **ѣ**, **ѣ** дашки, якщо вони звучать, як /i/. Цей правопис не сприйняли ні Григорій Квітка-Основ'яненко, ні Петро Гулак-Артемовський, ні Євген Гребінка. Певне застоювання він мав лише в Галичині аж до 1893 року, і то через зрозумілу неперерваність там української церковної традиції³⁰.

Однак галичани мали своїх захисників фонетичного принципу правопису ("читай —

³⁰ Русанівський В.М. Там само. — С. 168; Сімович Василь. Українська мова і правопис. Там само. — С. 95–96.

як бачиш, пиши — як чуєш"), що сприяв об'єднанню всієї України — це отці Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич і Ярослав Головацький. Визрівання фонетичного письма в Галичині мало свої передумови. Йшлося про можливий перехід на латинку (стаття Йосипа Лозинського "Про впровадження польського алфавіту в руське письменництво", 1834 р.) і відповідь на цю статтю Маркіяна Шашкевича "Азбука і abecadło", де він зазначає, що, прийнявши латинку, "будемо незрозумілі ні собі, ні чужим: собі, тобто слов'янам взагалі, через правопис, а іншим — через склад і дух мови". На думку Маркіяна Шашкевича, кирилиця — спеціально створена для слов'янських мов, тому відображає їхні особливості і характер; саме вона зберегла русинів у Галичині як народ³¹. Протилежну щодо цього думку висловив згодом Іван Франко. Аналізуючи невтішні причини "не пізнаного значення руського язика і в XIX ст.", учений, крім безсумнівного політичного чинника, а саме бездержавности, рекомендував "глибшої причини [...] шукати не деінде, як лиш у впливі церковнослов'янського язика", який замкнув нас "у черепашиній шкаралющі перед чужими народами"³².

Попри полярну значущість цих двох думок, непроминальна заслуга Маркіяна Шашкевича полягала в тому, що, обстоюючи кирилицю, він усвідомлював потребу її реформувати, через те вилучив зайвий, бо неозвучений **ѣ**, **ы** незалежно від походження

³¹ Комаринець Т.І. Ідейно-естетичні основи українського романтизму. — Львів, 1983. — С. 130.

³² Франко Іван. Там само. — С. 613, 517.

Письмо пов'язане з
релігією: арабський
алфавіт прив'язаний до
ісламського
культурно-історичного
ареалу, латинський і
слов'янокириличний
розмежовує католиків і
православних.

В.К.Журавлев.
Язык, языкознание,
языковеды.
— М., 1991. — С. 48.

... потреби українського
письменства вимагали
реформи правопису у ділі
будови самої української
мови, і за це
реформування взявся
П.Куліш. Засади свого
правопису письменник
виклав у вступі до
“Записок о Южной Руси”,
популяризував їх у своїх
численних виданнях,
зокрема, в журналі
“Основа”. Найбільшим
досягненням правопису
“Основа” було усталення
вживання літер і, и для
передачі звуків
української мови [і] та [и]
будь-якого походження

Олена Гузар.
Лінгвоісторичний аспект
унормування українського
правопису// Про
український правопис і
проблеми мови.
— Нью-Йорк — Львів,
1997р. — С. 72–73.

заступив літерою и; давні о та е, як і в
Олександра Павловського, передавав через і;
впровадив до громадянської церковної мови є, але з
послідовним уживанням у відповідній фонетичній
позиції моє, маєм; уперше вжив йо, ъо:
роюм, зьобали та ин. — себто запровадив
громадянську азбуку. І якщо галичани не радо,
а то й зовсім не закріплювали цих новацій, то
вони гарно, з легкої руки Левка Борови-
ковського та ин. проросли на Великій Україні.

Великим популяризатором і співтворцем
цього правопису на Східній Україні став винят-
ковий знавець “усіх найтонших і найтен-
дітніших відтінків нашої мови”³³ Пантелеймон
Куліш. За метафоричним висловом Василя
Сімовича, він “зреформував і той назверхній
одяг [літературної мови — І.Ф.], у який вона
була вбрана, ті знаки, що її віддають на
папері, — зреформував і український право-
пис”³⁴. Найважливіше у Кулішевій реформі те,
що “ті (зреформовані — І.Ф.) знаки вже
відразу мали вказувати, що ми маємо до діла з
окремою мовою, самостійною”³⁵.

Говорячи про “кулішівку”, мусимо мати на
увазі Кулішів правопис 1856–1862 рр., а саме
надруковані “Записки о Южной Руси”, “Гра-
матка”, “Метелики”, українські писання в
“Основі” 1861–1862 рр. Це був раціональний
шлях між фонетичним та історичним
правописом. Але й за це його звично звину-
вали у політичному сепаратизмі, правопис

³³ Сімович Василь. Кулішева мова й “кулішівка” // Українське мовознавство. — University of Ottawa Press, 1984. — С. 100.

³⁴ Сімович Василь. Там само. — С. 100.

³⁵ Сімович Василь. Там само.

назвали “знаменем русской розни”, та ще й
приплели до цього “польские деньги, которые
действительно кокетничают с кулишивкой”³⁶.

Над удосконаленням Кулішевого право-
пису працювали визначні вчені, об’єднані у
“Південно-Західний відділ російського
географічного товариства” (1873 р.). Пере-
дусім це співавтори вдосконаленого правопису
Павло Житецький і Кость Михальчук, а також
Володимир Антонович, Михайло Драгоманов,
Микола Лисенко, Павло Чубинський. До
кулішівки внесено певні зміни: йотований звук
і вперше почали позначати ї, йотований е —
літерою є, у кінці слова перестали вживати ъ,
вибуховий г передали не літерою г, а букво-
сполученням кг, однак прославлений украї-
нофоб Михайло Юзефович, родом українець,
розпочав завзяту боротьбу проти такого пра-
вопису — і як наслідок Емський указ
18.05.1876 року: “...чтобы при печатании
исторических памятников безусловно удер-
живалось правописание подлинников, в произ-
ведениях же изящной словесности не было
допускаемо никаких отступлений от обще-
принятого русского правописания”, себто
слова української мови слід було записувати ро-
сійськими літерами. Так контроль за графікою
та правописом став своєрідним різновидом
політичного контролю, який протривав до
1905 р.

У середовищі української інтелігенції він
дістав іронічну назву “ярижка” від назви
кириличної літери ы — єри. Характерно, що

³⁶ Огієнко Іван. Історія української літературної мови. —
К., 1995. — С. 234.

Контроль за графікою
та правописом став
своєрідним різновидом
політичного
контролю, який
протривав до 1905 р.

Ірина Фаріон

Фонетичний правопис давав відразу писаному чи друкованому слову ознаку чогось окремого від російської мови, чогось самостійного — і москвофільська частина українського громадянства на західних землях, та частина, що стояла за одну літературну мову з Росією, що не признавала потреби самостійної української літератури, не вірила в її розвиток, — бачила, не без причини, в заведенні Кулішевого правопису в школі упадок свого впливу серед народу, а то і гріб для своїх ідей.

Василь Сімович.
Літери і політика (п'ятдесят років фонетичного правопису в Галичині і на Буковині) // Українське мовознавство. — University of Ottawa Press, 1984. — С. 193.

національно самодостатні українські письменники користувалися “ярижкою” лише в творах, призначених для друкування у Росії, в приватному листуванні і в творах, опублікованих у Західній Україні, вони використовували “кулішівку”³⁷.

Відтак епіцентр боротьби за правопис, що відповідний “мовній вдачі”, зосередився в Галичині. 1893 року супротив між захисниками історичного (етимологічного) правопису та фонетистами (розумій “кулішівка”) сягнув кульмінації. Очевидно, що це була боротьба політична. Фонетичний правопис, як вичерпно зазначив Василь Сімович, “давав відразу писаному чи друкованому слову ознаку чогось окремого від російської мови, чогось самостійного — і москвофільська частина українського громадянства на західних землях, та частина, що стояла за одну літературну мову з Росією, що не признавала потреби самостійної української літератури, не вірила в її розвиток, — бачила, не без причини, в заведенні Кулішевого правопису в школі упадок свого впливу серед народу, а то і гріб для своїх ідей”³⁸.

Але у вересні 1893 року після виснажливої політично-правописної боротьби засвітило сонце — і діти у школах Галичини й Буковини за розпорядженням міністерства освіти Австрії (лише шлях через державне вzakонення найкоротший) отримали підручник

³⁷ Українська мова. Енциклопедія. — К., 2000. — С. 478, 745.

³⁸ Сімович Василь. Літери і політика (п'ятдесят років фонетичного правопису в Галичині і на Буковині) // Українське мовознавство. — University of Ottawa Press, 1984. — С. 193.

Степана Смалья-Стоцького і Федора Гартнера “Руська грамати́ка”, написаний за фонетичним правописом.

Лише десятиліття фанатична впертість професора Степана Смалья-Стоцького у відстоюванні фонетичного правопису та його єдино правильний шлях боротьби — тільки через уряд, бо ж школа установа державна, — дали омріяний результат. А за той час “не було такого брудного болота, яким би по газетах і на вічах противники його, проф. Стоцького, не обкидували”³⁹. Казали виготовити на основі фонетичного правопису граматику — виготовив; казали, що це справа непопулярна серед громадянства, — кинувся популяризувати; казали, що цей правопис не дієздатний, — впроваджував його у часописах Буковини... Таки мудрі австріяки: переконав їх професор, а сусіди наші, північні, натомість висловили ноту дипломатичного протесту проти зміни етимологічного правопису на фонетичний... І теперішні вітри дують з того самого боку, бо як-то на їхні “рускоязычні” голови новий Проект правопису? Скільки-то, як зауважив Іван Котляревський, вони поміж нас вештаються, а через свій луб’яний язик і досі наше “вареники” не вимовлять. Але не так ті вороги, як наші москвофіли...

Основну науково-лінгвістичну допомогу у донкіготівських змаганнях професора Степана Смалья-Стоцького мала “желехівка”, себто правопис, яким вийшов “Малорусско-німецький словар” (1886 р.) Євгена Желехівського. Він надав, аналогічно до подвійного значення

³⁹ Сімович Василь. Літери і політика... — С. 194.

Значення правопису звичайно не доводиться, а визнається культурними людьми як безперечний факт культурного життя народу.

Булаховський Леонід.
Загальне мовознавство // Вибрані твори в п'яти томах. — К., 1975. — Т. 1. — С. 255.

... характер правопису
впливає з
національно-полі-
тичного світогляду
людей, що борються за
чи проти нього і
завжди є козирною
картою у політичних
баталіях.

Ірина Фаріон

літер **я, є, ю**, букві **ї** такого самого подвійного значення (*ліс, їду, ніс < нести, ніс < носа*)⁴⁰, впровадив **йо,ьо** (*його, нього*), позначив м'якість свистячих (*сьвіт*) — узагалі Желехівський із 1876 року впровадив до кулішівки багато послідовностей. Отож подію 1893 року Василь Сімович називає перемогою “українськості в Галичині над неясним рутенством і “общеруським” баламутством”⁴¹.

Разом із російською революцією у жовтні 1905 р. упали всі заборони на український правопис, накладені законом 1876 року. Знаний “Словарь української мови” за ред. Бориса Грінченка вийшов у дещо видозмінений кулішівці з такими новими особливостями: вживання літери **г** на позначення проривного **g**; позначення м'якості кінцевого **р**; написання — **и** на початку слова (*иній, инший*) тощо. Цей “Словарь” справив колосальний вплив на процес нормування української літературної мови, хоч такої мети упорядник перед собою не ставив⁴² і хоч, як по-філософському зазначив Дж. Г. фон Райт, “... норми позбавлені значення істини, вони ані істинні, ані неправдиві”⁴³, але вони — що найважливіше — культурно і політично знакові. Застановімося над тим, що, по-перше, графіка та ортографія усвідомлюються як невід’ємний

⁴⁰ Це власне те, що тепер відкинуто, хоч це дуже прикметний для нашої мови закон. Відтак це фатально вплинуло на нашу ортоепію (вимову), як і тверда вимова [свйатий] замість [сьвятий].

⁴¹ Сімович Василь. Літери і політика. Там само. — С. 197.

⁴² Русанівський В.М. Історія української літературної мови. — К., 2001. — С. 263.

⁴³ Цит. за Яворська Г.М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс. Мова. Культура. Влада. — К., 2000. — С. 255.

і необхідний складник самобутності етносу (у середньовіччі мова народу ототожнювалася з його графікою)⁴⁴; по-друге, письмо пов’язане з релігією: арабський алфавіт прив’язаний до ісламського культурно-історичного ареалу, латинський і слов’янокириличний розмежовує католиків і православних (наприклад, серби і хорвати); по-третє, правопис набуває символічного значення як в окремих елементах, так і в системі в цілому, стаючи засобом “демонстрації ідентичності”: “У цьому розумінні роль письма аналогічна до ролі прапорів, гербів та ин. культурних символів”⁴⁵; по-четверте, характер правопису впливає з національно-політичного світогляду людей, що борються за чи проти нього і завжди є козирною картою у політичних баталіях.

Себто за безневинною зміною написаної букви (не без цього впливу існує фразема “буква закону”) приховано глибинний процес переорієнтації цілих народів то на Захід, то на Схід, то на єдність і цілісність країни, то на саму смерть: “Пропуск або додання однієї літери може означати загибель усього світу”⁴⁶.

Згадаймо, що “...правописна боротьба в Галичині, на Буковині й на Закарпатті мала за підставу глибоке коріння — тут же йшлося про назверхній вигляд українського слова як самостійного, окремого від російського — вона ж тісно в’язалася з національною боротьбою [...], тим то це подія не тільки культурного, педагогічного чи

... система письма
набуває в багатьох
етносів не лише
символічного, а навіть
сакрального значення:
для євреїв алфавіт
івриту прямо
пов’язаний з особою
творця і з самим актом
творення.

Богдан Ажнюк,
Мовна єдність нації:
діаспора й Україна.
— К., 1999. — С. 350.

⁴⁴ Німчук В.В. Про графіку та правопис як елементи етнічної культури: історія *r* // Мовознавство. — 1990. — № 6. — С. 3.

⁴⁵ Яворська Г.М. Там само. — С. 233.

⁴⁶ Цит. за Яворська Г. Там само. — С. 228.

Нація, котра мислить про
світ і себе в ньому
категоріями позиченої
мови (метамови),
неминуче мислить
несамостійно — себто
сходить з єдиної,
унікальної позиції у
всесвіті, приділеної лише
їй, з-не-притомлюється
щодо цієї позиції
(щодо себе самої).

Оксана Забужко.
Хроніки від Фортінбраса.
— К., 1999. — С. 148.

вузько філологічного, але й — національно-політичного значення”⁴⁷. Без сумніву, що ці міркування Василя Сімовича легко достосувати до всієї України і до найновішого проекту правопису 1999 р., позаяк “нинішня ситуація вибору та співіснування конкуруючих правописних принципів перетворює написання (і вимову) чужомовних [і не тільки — *І.Ф.*] слів на прапори та емблеми, за якими можна відрізнити представників різних ідейних та культурних угруповань”⁴⁸.

Щодо інших народів, то коли більшовики (до речі, поряд з Леніновим “Декретом про мир”, “Декретом про землю” був і “Декрет про орфографію”) скасували букву *Ѣ* (проти неї здавна воювали росіяни), то російські емігранти вперто трималися за неї як за символ їхньої ідеології: “...ще й тепер “білих” москалів, де б вони не жили, легко пізнати по тому, що вони вживають правопису, який обов’язував російське письменство до захоплення влади в Росії більшовиками”⁴⁹; чехи заступили в на в, щоб відокремитися від німецької графіки, а турки 1928 року, а відтак у 90-их роках після розпаду Радянської імперії Молдова та Азербайджан, перейшли зі штучно-ідеологічної кирилиці на латинку як вектор прозахідного розвитку та заперечення радянської ідентичности.

Отож щойно сформувався уряд УНР, міністр освіти Іван Стешенко 1917 року доручив професорові Київського університету Івану Огієнкові укласти короткі правила

українського правопису. Саме ці укладені “Правила українського правописання” стали першою науковою системою нашого правопису, які, як уже зазначено, затвердив Наркомос УРСР 1921 р. і вдосконалив Правопис 1929 р. — а потому в цей Правопис 1933, 1946 і 1960 рр. внесено понад 120 суттєвих “поправок”, що ретельно спрямовані на наближення, точніше уподібнення українського правопису з російським. Так засадничі розрізнявальні ознаки української та російської мов було сховано правописом.

Хоч правопис
української мови в
основному вже
узгоджений з
правописом російської
мови, однак є ще багато
різниць, і вони
створюють труднощі
учням.
Час уже усунути ті
різниці. Узгодження
правописів матиме
великий виховний
вплив.

Б.Андрущенко // Радянська
освіта. — 1962 р.
— 5 грудня.

⁴⁷ Сімович Василь. Літери і політика... — С. 196–197.

⁴⁸ Яворська Г.М. Там само. — С. 192.

⁴⁹ Сімович Василь. Там само. — С. 196.

III. РАДЯНСЬКА ВЕРСІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ (ЧИ МОВИ?)

Боротися за зміну
правопису чи відразу за
зміну влади?
Юрій Андрухович

Дерусифікація
правопису,
хоч яким
заполітизованим таке
гасло видається на
перший погляд,
насправді є
внутрішньомовною
проблемою.

Ольга Кочерга.
Правопис чужомовного
походження // Урок
української. — 2003. —
№ 5–6. — С. 8.

У квітні 1933 року при Наркомосі створено Комісію для перегляду роботи на “мовному фронті” під головуванням Андрія Хвилі, який вважав “перегляд **правопису** за найнагальніше й найважливіше завдання”⁵⁰, позаяк “правопис, ухвалений Миколою Скрипником 6-го вересня 1928 року, скеровував розвиток української мови на польську, чеську буржуазну культури. Це ставило бар’єр між українською та російською мовою...”⁵¹. Оголосити Правопис 1929 року у пік репресій — 1933 р. — націоналістичним було дуже легко, адже серед засуджених на сфабрикованому процесі СВУ (Спілки визволення України, 1929 р.) були і члени правописної комісії, зокрема Сергій Єфремов, Всеволод Ганцов; застрелилися Микола Хвильовий і Микола

⁵⁰ Шерех Юрій. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941) // Пороги і заборони. — Т. III. — С. 341.

⁵¹ Німчук В.В. Проблеми... — С. 267.

Скрипник — усі вони українські буржуазні націоналісти⁵².

Хто переглядав правопис — сказати з певністю складно. Відтак газети й інші видання перейшли на новий правопис негайно — у травні 1933 року — ще до його публікації, ... і невідготовлені читачі опинилися перед доконианим фактом⁵³. Метода стрімкого переходу дуже проста і відпрацьована більшовиками ще 1918 року, коли вводили, відповідно до Ленінського декрету, новий російський правопис. Коли після офіційного декрету преса і далі виходила за старим правописом, тодішній комісар у справах видавництва, пропаганди й агітації зібрав відповідальних за друк і “с очень спокойным лицом своим решительным голосом заявил им: “Появление каких бы то ни было текстов, напечатанных по старой орфографии, будет считаться уступкой контрреволюции и отсюда будут делаться соответствующие выводы”⁵⁴.

Насправді найтрагічніше у “перегляді правопису” — це **втручання у фонетико-граматичні явища**, які реально перебувають поза правописним полем, позаяк, за висловом Михайла Возняка, правопис — не законодавець мови, а лише її найточніший образ⁵⁵. Невипадково професор Степан Смаль-Стоцький наголошував, що найбільша хиба правописних реформ полягає не так у зміні правопису, як

⁵² Німчук В.В. Про графіку та правопис як елементи етнічної культури: історія *r* // Мовознавство. — 1991. — № 3. — С. 16.

⁵³ Шерех Юрій. Українська мова... — С. 341.

⁵⁴ Цит. за Яворська Г.М. Там само. — С. 241.

⁵⁵ Цит. за Франко Іван. Там само. — С. 583.

Уже в 1933 р. під час кампанії боротьби з “націоналістичним шкідництвом у мовознавстві” цей правопис без жодних дискусій було змінено. Реально це означало насамперед зміну принципів передачі іншомовних слів, правопис яких з цього часу було зорієнтовано на російську мову.

Галина Яворська.
Прескриптивна
лінгвістика як дискурс.
Мова. Культура. Влада.
— К., 2000. — С. 190.

...Все... зосереджується
тільки коло двох
пунктів: а) коло
“московфільства”
наших авторів (не
жахайтеся слова,
шановний читачу) у
сфері мови й
б) коло своєрідного
консерватизму нашої
громади в поглядах на
все нове, що в нас
твориться на тому
полі. Під “москов-
фільством” у сфері
мови я розумію ось що:
приймати те, що від
чужих народів попадає
до скарбу нашої мови,
не від них
безпосередньо,
а просіяним крізь
московське сито (це
проявляється й у
правописі чужих слів, і
в відміні, й у роді, який
прикладаємо до чужих
слів і т.д.);
ігноруючи закони
української граматики,
заводити в нашу мову
московські форми;

літературної мови, а причина цього у невмінні розрізняти, що належить до мови, що до граматики, а що до правопису. Завдання правопису, за Степаном Смаль-Стоцьким, навчити: а) якими знаками позначаються звуки української мови; б) коли слова пишуться не так, як вимовляються, тобто етимологічно, а не фонетично; в) як писати запозичені слова; г) коли вживати велику букву; ґ) як переносити і скорочувати слова; д) коли писати слова разом чи окремо; е) правила пунктуації⁵⁶.

Позаяк почалося волонтаристське втручання у фонетико-граматичну будову, то під загрозою самостійного природного розвитку опинилася сама мова. Диктаторська державна машина затиснула її у прокрустове ложе російськомовної норми, якою ми послуговуємося й досі. З огляду на це розкрию пердусім механізм руйнування тих фонетико-морфологічних (граматично-звукових) зрізів мови, до оживлення яких закликає відкладений (чи відкинутий?) Президентом Кучмою найновіший Проект правопису 1999 р., над яким працювали такі самовіддані вчені, як чл.-кор. НАНУ, д.ф.н. Василь Німчук, чл.-кор. НАНУ, д.ф.н. Іван Вихованець, д.ф.н. Катерина Городенська, к.ф.н. Сергій Головащук, чл.-кор. НАНУ, д.ф.н. Ніна Клименко, чл.-кор. АПН, д.ф.н. Арнольд Грищенко, д.ф.н. Олександр Пономарів і д.ф.н. Ніна Тоцька. Завдання цього Проекту — деросійшити українську правописну систему (розумій і

⁵⁶ Чит. За Гузар Олена. Лінгвістичний аспект унормування українського правопису // Про український правопис і проблеми мови. — Нью-Йорк — Львів, 1997. — С. 77–78.

саму мову) і повернути її до питомих національних джерел, як, до речі, повернуто державі її символіку, славень та інші знакові атрибути. Згубне втручання у будову мови через Правопис 1933 р. — це не що інше як асиміляція на фонетичному, морфологічному та власне правописному рівнях.

омінаючи свої власні фрази, брати московські; дослівно перекладати (а то й не перекладеними лишати) слова й вислови з московської мови, не додивляючись до того, чи вони відповідають духові нашої мови, чи ні й т.д.

Консерватизм наших авторів проявляється в тому, що вони, звикши й до неорганічно не раз утвореного слова, форми, фрази, опираються не тільки витвореним у душі нашої мови новотворам, а й народнім словам чи фонетичним явищам, що, з якоїсь причини, не здобули собі права громадянства в письменницькій мові.

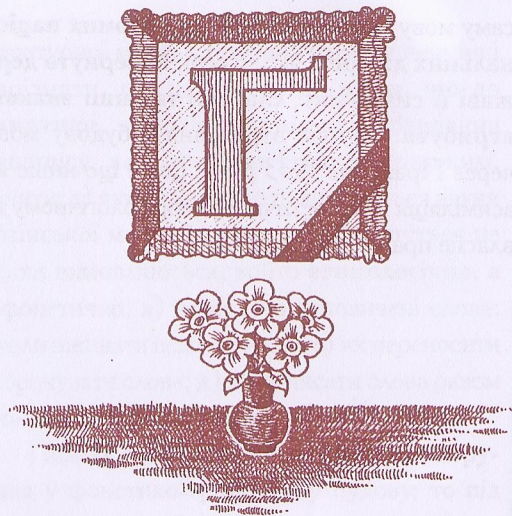
Василь Сімович.
На теми мови. — Прага—
Берлін, 1924. — № 6.
— С. 4.

1. Фонетична асиміляція

§1. Вилучення літери г (звука [g]), фонему /г/) на зразок *грунт* замість *грунт*, *Гегель* замість *Гегель*

Українська мова без цієї літери — що яблуко без соку.
Г. Абрахов

Ця літера (звук і фонема) зникла з Правопису 1929 р. з розпорядження секретаря ЦК Компартії України Павла Постишева. Не важили тоді лінгвістичні аргументи про її беззаперечний фонемний статус, себто розрізняльну функцію: *гніт* — *гніт*. Не важила і давня історія цього звуку (фонему), що, на жаль, була прихована відсутністю спеціального знака в етимологічному (традиційному) правописі XII—XIII ст., а в пам'ятках XIV—XV ст. натрапляємо на давній спосіб передавання [g] через букву *к*: *квалтъ* (1388 р.), *кг: кгрунтъ* (1322, 1389 рр.)⁵⁷. Всі найраніші фіксації щодо розрізнення *g/h* пов'язані саме з власними іменами. Починаючи із XVI ст. цей диграф (*кг*) поширюється на іншу лексику: *kh runt*⁵⁸. Лише у XVI ст. видатний український

⁵⁷ Німчук В.В. Про графіку та правопис... //Мовознавство. — 1990. — № 6. — С. 8.

⁵⁸ Шевельов Юрій. Українська мова.... — С. 11.

полеміст Мелетій Смотрицький у знаменитій “Граматиці слов'янській” (1619 р.) уперше вжив знак *г* як запозичення курсивного різновиду грецької “*гами*”: *грати* (дієслово) — *грати* (решітка), *гулі* (гуляння) — *гулі* (нарости на тілі), *гніт* (ярмо) — *гніт* (угасовий лампі), *глей* (кольорова гончарна глина) — *глей* (згуслий сік плодів дерев), *голка* (гострий кінець чогось) — *голка* (сорт пшениці без остюків). Із цього приводу слушно іронізує завзятий оборонець цієї літери Борис Антоненко-Давидович: “Це твої гарні *гулі*, хлопче, а скільки їх іще буде в тебе попереду?” “Про що тут мовиться — чи про *гуляння* парубків і дівчат на сільській вулиці, чи про *болячки-пухлини*, що їх дістав хлопець після бійки або вдарившись об щось? Це можна зрозуміти, тільки прочитавши попередні або дальші речення”⁵⁹. Анекдотичне непорозуміння викликала і назва фільму “Великий гніт” (рос. “Большой фитиль”)⁶⁰. На загал від XIII до XX ст. звук [g] передавали такі літери: *к, кг, д, г*.

Важило тут зовсім інше: недостатність російського графічного і фонемного ряду під час передавання запозичень і відповідність українського:

чужомовні літери	українські літери	російські літери
h	г	?
ch	х	х
g	г	г

⁵⁹ Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. — К., 1991. — С. 211.

⁶⁰ Степаненко М., Степаненко Н. Найукраїнніша чи націоналістична? //Урок української. — 2001. — № 11-12. — С. 30.

Мене мало турбує правопис іноземних слів і прізвищ, а от написання слів із звуком *g* на початку чи в середині слова раз у раз змушує гостро відчувати брак скасованої літери при нескасованому звуці, який, звісно, скасувати в живій мові не можна, хоч би як того хотілося задля спрощення чи для якоїсь і ще мети.

Борис Антоненко-Давидович.

Як ми говоримо. — К., 1991. — С. 210.

Авторитарно,
без обговорення,
комісія на чолі з
А. Хвилею постановила
усунути з правопису
написання літери «г» і
м'якого «л» у словах
іншомовного
походження та багато
інших елементів,
кодифікованих в
“Українському
правописі” 1928 р.

Лариса Масенко
Мова і суспільство.
Постколоніальний вимір.
— К., 2004. — С. 35.

Наприклад, німецьке прізвище *Heidegger* та французьке *Nigo* росіяни, не маючи еквівалента для передання **h**, передадуть через **ж** або **г**: *Хайдеггер, Гюго*, українці — *Гайдергер, Гюго*.

Важило й те, що правопис іншомовних слів із **г** чи **г** був зручним приводом для виступу проти Правопису 1929 р. у головних розрізняльних ознаках української та російської мов. Андрій Хвиля визначив п'ять основних змін у кодексі 1929 р., поміж яких два безпосередньо стосувалися вживання букви **г**, тож у 1933 р. ліквідовано націоналістичні правила щодо правопису “Іншомовних слів”, “ліквідовано націоналістичне правило нормування географічних назв”. За Правописом 1933 р. маємо: “§ 76. Іншомовні **h** і **g** однаково передаються (незалежно від вимови) знаком **г**, напр.: а) гармонія, Гюго; б) авангард, Гете”⁶¹.

Позаяк, як слушно зауважує Василь Німчук, у правилах Правопису 1929 р. не було спеціального пункту про літеру **г** у широко-вживаних давно засвоєних іншомовних та питомих українських словах типу *гедзь, гудзик, гирлига, гринджоли, гелготати* тощо (вживання слів із цією літерою було самоочевидне), то ця літера разом із ліквідованими правилами в іншомовних загальних і власних назвах щезла взагалі — літера, яка була в українській графіці протягом 300 років! Це збіднило українську графіку саме тоді, коли стрімко розвивалася освіта, а словниковий склад поповнювали інтернаціоналізми. Усвідомлюючи абсурдність такої ситуації, нова

правописна комісія 1939 року у складі заступника Голови РНК УРСР Миколи Бажана, наркома освіти УРСР Павла Тичини, а також Леоніда Булаховського, Максима Рильського, Юрія Яновського вважала за необхідне повернути до українського алфавіту букву **г**: “Основним і, можна сказати, лише єдиним мотивом для поновлення літери “**г**” є тільки вимова української народної мови. Бо насправді, виключення з алфавіту літери “**г**” зовсім позбавить можливості відбити і на письмі і в літературі такі часто і повсемісно вживані в народній мові слова, як: *гедзь, гудзик, гава, дзиґа, герлига* тощо, які мимоволі і всупереч всяким іншим прикладам фонетики і морфології будуть звучати так, як вони насправді склалися в народній мові” (уривок тексту стенограми правописної наради, надісланий першому секретареві ЦК КП(б)У М.С.Хрущову)⁶². Однак згодом, очевидно, під впливом посадового втручання, акад. Леоніда Булаховського примусили змінити попередню думку про повернення **г** до української абетки. Тодішній міністр освіти Павло Тичина уперто не хотів підписувати правопису без поновленої літери, однак після повідомлення президента АН УРСР Олександра Богомольця про пряму вказівку Йосипа Сталіна щодо букви **г** — таки підписав його. Отож, попри всі зусилля вчених, **г** підірвалося на бомбах воєнного лихоліття.

І хоч звук [г] (фонема /г/) посідає периферійне місце в сукупності фонем української мови і “не відбиває духу української мови”⁶³,

Всі найраніші фіксації
щодо розрізнення g /h
пов'язані саме з
власними іменами.
Починаючи із XVI ст.
цей диграф (kh)
поширюється на иншу
лексику: khrunt.

Юрій Шевельов.
Спірантилізація *g //
Мовознавство. — 1994. —
№ 1. — С. 11.

⁶¹ Цит. за Німчук В.В. Про графіку... — С. 16.

⁶² Німчук В.В. Про графіку... — С. 18.

⁶³ Пономарів Олександр. Фонemi г та г. Словник і коментар. — К., 1997. — С. 4.

... новоутворений
приголосний **g** з'явився в
українській мові на
початку або протягом
XVI ст. (на Закарпатті,
очевидно, раніше) разом
із численними
запозиченнями, які
потрапляли сюди з
польської мови (або через
її посередництво), а також
меншою мірою з
угорської, румунської
та ин. мов.

Юрій Шевельов.
Спірантилізація *g //
Мовознавство.
— 1994. — № 1. — С. 13.

про що свідчить використання її у порівняно
небагатьох словах звуконаслідувального та
іншомовного походження (наприклад, середня
частота зазначених фонем на тисячу фоне-
мовживань становить: **г** — 0,013, **дж** — 0,24,
дз — 0,14, **дз'** — 0,023; **ж** — 7,37, **з** —
18,29 тощо⁶⁴), — то ця фонема таки є у нашій
мові і невживання її спричинює руйнацію
фонологічної системи. Через те українська
інтелігенція ніколи не мирилася з насильним
вилученням **г** і застосовувала розроблені норми
Правопису 1929 року: "Чуже **h** передаємо
нашим **г**, що ж до чужого **g**, то в новіших
запозиченнях його треба передавати через **г**, у
запозиченнях же засвоєних давніше, особливо
з грецької мови, віддаємо нашим **г**: Англія, газ,
газета, гама, гегемонія, фігура..., але агент,
агітація, Гвінея, Гете..."⁶⁵.

Хоч Правопис 1990 р. на хвилі націо-
нального відродження повернув мові зазначену
літеру (всупереч протестам тодішнього дирек-
тора Інституту мовознавства Віталія Русанівсь-
кого), але не виробив чітких рекомендацій щодо
її уживання. Це спричинило нові порушення
фонетичної системи здебільшого в іншомовних
словах, де через різні причини мовного та
позамовного характеру не розрізняються
фонемі **h = г**, **ch = ж**, **g = г**⁶⁶. До сплутування
призводить беззастережне копіювання
російських вимовних традицій, наприклад:
Гавел замість Гавел (ч. Havel), хоббі зам. гобі
(hobby), хот-дог зам. гот-дог (hot dog),

⁶⁴ Цит. За Німчук В.В. Там само. — С. 19.

⁶⁵ Український правопис. Державне вид-во України, 1929.
— С. 64.

⁶⁶ Пономарів Олександр. Фонемі **г** та **г**. — С. 8.

хелойін зам. геловін (halloween), Хіларі зам.
Гіларі (Hilary), Гегель зам. Гегель (Hegel),
Хемінгуей зам. Гемінгвей (Hemingway),
Хауген зам. Гавген (Haugen). Щоб правильно
вживати літеру **г**, передовсім у чужомовних
запозиченнях, рекомендуємо використовувати
такі джерела:

Григорій Голоскевич. Правописний
словник (за нормами українського правопису
Всеукраїнської Академії Наук, Харків,
1929). — Нью-Йорк — Париж — Сид-
ней — Торонто — Львів, 1994 або ж

Олександр Пономарів. Фонемі **г** та **г**.
Словник і коментар. — К., 1997.

Натомість новий Проект правопису
1999 р., використовуючи засади Проекту
правопису 1926 року, пропонує:

1. Літеру **g**, яка у відповідних мовах
позначає дзвінкий проривний звук [г], у за-
гальних та у власних географічних назвах на
письмі передаємо буквою **г**: агент, інтелі-
генція, магістр; Англія, Чикаго, Гренада.

2. У власних назвах людей (іменах, пріз-
вищах) відповідно до **g** у мові-джерелі пишемо **г**,
а відповідно до **h** — **г**: Фридрих Гегель, Федерико
Гарсія Лорка, Магатма Ганді.

3. Літеру **g** передаємо буквою **г** у незасво-
єних українською мовою іншомовних словах,
а також в іншомовних сполуках, що пере-
даються засобами української графіки: лат.
альтер еро (alter ego).

4. Літера **г** передає на письмі задньо-
язиковий зімкнений приголосний у словах, що
відповідно вимовляємо: агрус, гава, газда,
гандж, ганок, гвалт, гвалтувати, гегати,
гедзь, гелготати, герготати, герготіти,

Загалом, однак **g**, (**г**)
все ще зберігає свій
периферійний
характер і не виявляє
здатності до
поширення в мові.

Юрій Шевельов.
Спірантилізація *g //
Мовознавство. — 1994. —
№ 1. — С. 14.

На нашу думку, для
правопису чужих слів
може бути
тільки два шляхи:
або міцно позостатись
на традиційній системі
східноукраїнській (що
панувала в нас до
початку збільшеного
польського впливу,
цебто до кінця XVI-го
віку, і що ми передали
її росіянам, а не
навпаки),
або прийняти цілу
систему галицьку.

Всякі більші
компроміси тут
виключені і шкідливі,
бо доведуть лише до
великого хитання, як
воно і сталося.

Іван Огієнко.
Для одного народу —
один правопис // Рідна
мова. — Число 4. —
Квітень. — 1933 рік. —
С. 165.

гигнути, гирлига, глей, гніт (у лампі),
гогель-могель, гонт(а), грасувати, грати
(іменник), гратчастий, гречний, grindжолі,
грунт, гудзик, гуля, джигун, дзига, дзиглик,
ремигати тощо та похідних від них, а також у
власних назвах-топонімах України: Горгани,
Горонда, Угля; у прізвищах українців: Гала-
ган, Галятовський, Генік, Герванич, Гердан,
Гжицький, Гиґа, Гоґа, Гойдич, Гонта,
Гриґа, Гула, Ломаґа (Ломадз-і!) та ін.

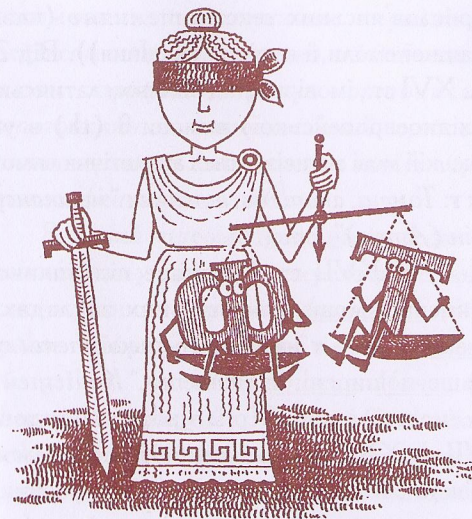
5. Літеру **h**, грецьку літеру **γ** (гама) і
початковий придиховий звук, відтворюваний
надрядковим знаком, передаємо українською
буквою **г**: габілітація, гербарій, гімназія,
Гельсинкі, Ганс.

Згідно з усталеною традицією існують
випадки передання іншомовного **h** буквою **х**
(особливо в словах англійського походження):
хобі, хокей, хол⁶⁷.

Здебільшого у цих правилах застосовано
засади Правопису 1929 р., а точніше його проекту
1926 року і саме цієї частини, яку розробляла
видатний мовознавець Олена Курило. У § 55
зазначено: "Чуже **h**—**g** однаково передаємо нашим
г: агроном, агент, егоїст, бравнінг, географія. Але
в чужих іменнях, прізвищах та географічних назвах
(власні імена) одрізняємо на письмі **г** (**h**) від **г** (**g**):
Готфрід, Густав, Гете, Гвінея; Гюґо, Гавт-
ман; Чікаґо, Копенгаґен, Гренада"⁶⁸ (най-
новіший Проект у географічних назвах, на відміну
від зазначеного, рекомендує писати — лише **г**,
попри **h** чи **g** у мові-джерелі).

⁶⁷ Український правопис. Проект найновішої редакції. —
К., 1999. — С. 149–150, 19.

⁶⁸ Український правопис (проект). — Державне вид-во
України, 1926. — С. 78.

§ 2. Вилучення
літери **т** на місці
грецької літери
"тета" — **θ** (лат. *th*),
на зразок кафедра
замість катедра

По всі часи Господь Голготу
Поклав основою під храм.
Петро Карманський

Історія вживання грецької літери тети **θ**
на позначення міжзубного приголосного звуку
така сама давня, як і пам'ятки нашої мови, і
уживається ця літера винятково у грецизмах.
Процес її функціонування у наших текстах
глибоко дослідив Василь Німчук⁶⁹, на основі
чого можемо зазначити:

а) У найдавніших старослов'янських
текстах на місці **θ**, напевне, читали **т**, бо в цих
пам'ятках найчастіше на місці зазначеної
літери писали саме **т**: Тадей, Тома, Варто-
лом'ї, Марта, Витанія тощо. Випадки
заміни **θ** через **ф** у старослов'янських пам'ятках
надзвичайно рідкісні: Вифаник.

б) У пам'ятках української мови найдав-
нішої доби (XI — XIII ст.) частіше спосте-
рігаємо заміну **θ** на **ф**: Серафими, Марфа,
навіть зафіксовано форму фимиянъ (Збірник
Святослава, 1076 р.) замість характерного для

⁶⁹ Німчук В.В. Там само. — С. 294.

Слова **ефір**, **кафедра**, **марафон** не мають “грецької подоби”, бо ні греки, ні інші народи не вимовляють і ніколи не вимовляли в цих словах **ф**. Така вимова властива тільки росіянам, які навіть літеру на позначення цього звука називали “фита” (насправді по-давньогрецькому вона “тета”, по-новогрецькому “тита”).

Олександр Пономарів.
Український правопис у
запитаннях і відповідях//
Українська мова. —
2003. — № 4. — С. 110.

старослов'янських текстів *темианъ* (назва запавної смоли й куріння (кадіння)). Від 2-ї пол. XVI ст., імовірно, під впливом латинської (західноєвропейської) вимови **θ** (**th**) в українській мові активізується аналогічна вимова **θ** як **т**: *Томаш*, *анатема*, *атенчик* “мешканець Афіни (*Атен*)”, *атеїст*.

г) У XVII ст. і пізніше під впливом латинської мови у навчальних закладах в Україні слова з **т** на місці грецької *тети* ще більше поширені: *Єлісаветъ*, *Калістенъ*, *Филистей* тощо. Крім цього, впродовж XVII — XX ст. в українську літературну мову ввійшло багато слів грецького походження в латинському звуковому оформленні з **т** (лат. **th**) безпосередньо з латинської або через посередництво інших мов, наприклад, *библиотека* фіксується з кінця XVI ст. (пор. старорос. *вивлеофика*).

г) Під впливом школи на українських землях, що опинилися у складі Росії, закріпилися форми з **ф** (як у російській мові): *арифметика* (хоч у грец. *arithmētikē*), але *аритмія* (бо у грец. *arhythmia*) — обидва слова походять від того самого грецького “ритмос”: число, пор. знову алогізм: *алгоритм* та *логарифм* (до речі, пручання щодо **ф** засвідчене у назві наукової пам'ятки: “Арифметика, або щотниця” Д.Мороза, 1862 р.); *ефір* (хоч у грец. *aithēr*), *орфографія* (хоч у грец. *orthos* “правильний”), але *ортопед*, *ортодокс* тощо з початковим *орто-* (бо у грец. *orthos* “прямий”, “правильний”) — тобто абсолютна нелогічність і хаотичність, що з російської активно перенесені в українську. Прикметно, що українські відповідники

чужомовних природничих термінів із префіксом **ortho-** однозначно, всі без винятку, мають префікс **орто-**: *ортокисень*, *ортогональний*, *ортоскопічний*, *ортовісь*, *ортоповерхня*; у математиці є навіть термін *ортографічна поверхня*⁷⁰.

Вдячний матеріал щодо цього подає антропонімія як виразнене джерело фонетичного пристосування грецизмів: *Агата́нґел* (< гр. *agathos* “добрий” і *angelos* “вісник”), *Агапон* (< *agathon* “добро”), *Атанас*, *Панас* (гр. *athanasia* “безсмертя”), *Методій* (*methodios* < *methodeuō* “цілеспрямований, методичний”), *Марта* (*martha*, араб. *mārtā* “пані, господина”) тощо.

Безцінним свідченням чужості звука **ф** є і перелік українізованих імен як відповідників до російських у ще не замуленому новоязом “Практичному російсько-українському словнику” (1923 р.)⁷¹:

Фадей	—	Тадей
Федот	—	Тодот, Тодось
Феодор	—	Федір, Хведір, Хведько, Тодір
Феодосій	—	Тодос, Тодосій
Феоктист	—	Теоктист
Филипп	—	Пилип
Фирс	—	Тирс
Флор	—	Хлор
Фома	—	Хома, Тома
Фотій	—	Хотій
Февронья	—	Хівря
Фекла	—	Текля, Векла

⁷⁰ Кочерга Ольга. Правопис чужомовного походження // Урок української. — 2003. — № 5–6. — С. 10.

⁷¹ Практичний російсько-український словник. Держ. вид-во України, 1923. — С. 126–127.

Безцінним свідченням чужості звука **ф** є і перелік українізованих імен як відповідників до російських у ще не замуленому новоязом “Практичному російсько-українському словнику” (1923 р.).

Ірина Фаріон

Феодора — Тодора, Хведора
Феодосія — Тодоська, Хведоська, Хвеська.

Такі самі поради щодо антропонімів та загальних назв подає Іван Огієнко: “Спишіть оці слова і запам’ятайте, що в них чуже **ф** передаємо через **п**: каптан, картопля, люципер, трапити; Горпина, Йосип, Ничипір, Опанас чи Панас, Остап, Потап, Пріська, Прокіп, Степан, Гапка (Агапія), Онопрій чи Онуфрій; через **х**: Трохим, Химка, Хівря, Хлор, Юхим; а ці слова можна передавати подвійно: Феська і Хвеська, фартух і хвартух, фіртка і хвіртка”⁷².

Чому народне мовлення так вправно виверталося з “фекання” (хоч подекуди воно проривалося)? Мабуть, тому, що фонетика — це найсталіший і найконсервативніший складник мовної системи. Це та звукова нитка, що сягає найдавнішої історії і зв’язує всю мовну систему, засвідчуючи її неповторність, — звуки стають національними кодами мови. Увідомлення чужості цього звука підкріплені і загальною дзвінкістю нашої мови. Себто звуки в мові існують зазвичай, як і люди, парами: дзвінкий [в] і глухий [ф]. Однак, на відміну від російської мови, вимова звука [в] у кінці слова та всередині після голосного як парованого [ф] — ненормативна: *любо[ў]* (а не *любо[ф]*), *тра[ў]ка* (а не *тра[ф]ка*). Наша вимова нагадує білоруський звук [ў]: *хадиў* та англійський [w]: *window*.

Мабуть, вивчаючи англійську, ми добре вправуємося у вимові парного дзвінкого [v],

що протиставлений до глухого [f], на зразок *live* [liv] і *life* [laif], а тим паче у вимові непарного приголосного [w]: *window* [windou]. До речі, так само непарним у нашій мові є звук [є], що належить поряд із [р], [л], [м], [н], [й] до сонантів (чи сонорних), у яких голос переважає над шумом, що власне і створює загальну дзвінкість нашої мови. Натомість у російській мові дзвінкі [є], [б], [л], [з], [ж] у мовленнєвому потоці перетворюються на свої парні глухі [ф], [п], [т], [х], [ц] як перед глухими, так і на кінці слів. Отож разом із перетворенням приголосних у щось інше перетворюємось і ми. З огляду на зазначене, запозичений російською мовою звук [ф] легко допасовується до її фонетичної системи — в українській натомість дисонує з нею. Через те російська мова пристосовувала грецизми здебільшого через **ф**, а українська — здебільшого через **т** (часом через **ф**, **фт**, **хт**, **х**, **п**), тим паче, що в оригіналі цей звук яко маркер грецької мови нагадує щось середнє між нашим **т** і вже нашим-ненашим **ф**.

Хаос і розмаїття (**ф**, **т**, **фт**, **хт**, **п** на місці грецької **θ**) намагалися усунути укладачі Правопису 1929 р. і сформулювали правило на користь **т**, яке зближувало українську ортографію із загальноєвропейською: грецьке **θ** (**th**) передаємо через **т** (а не через **ф**)⁷³. 1933 року це правило ліквідували: в іншомовних словах визначили писати **ф** (на місці **θ**): *міф*, *логарифм*, *кафедра*, але (чомусь?) *ортопедія*, *ортодокс*, *театр*, *теорія*...

⁷³ Український правопис. Державне вид-во України, 1929. — С. 64.

Звук [ф] українська та інші слов’янські мови запозичили. Наша мова цьому запозиченню чинила впертий опір, на який вказують *картопля*, *квасоля*, *Пилип*, *Степан* та ін. Тепер звук [ф] і відповідна літера закріпилися в словах типу *філософія*, *футуризм*, *феномен*. Проте вживати звук там, де його не подибуємо в мові-джерелі, не варто. Тут, безперечно, позначилися впливи російської мови.

Іван Вихованець
Цит. за: Олександр Пономарів. Фонема Г та Г. Словник і коментар. — К., 1997. — С. 5.

Чому народне мовлення так вправно виверталося з “фекання” (хоч подекуди воно проривалося)? Мабуть, тому, що фонетика — це найсталіший і найконсервативніший складник мовної системи. Це та звукова нитка, що сягає найдавнішої історії і зв’язує всю мовну систему, засвідчуючи її неповторність, — звуки стають національними кодами мови.

Ірина Фаріон

⁷² Огієнко Іван. Про звук ф // Рідна мова. — Число 9. — 1934 рік. — С. 410.

З огляду на історичну
та сучасну
ортографічну практику
Проект правопису
1999 р. пропонує взаконити
паралельне вживання
відповідних
слів із ф і т.

Ірина Фаріон

З огляду на історичну та сучасну ортографічну практику Проект правопису 1999 р. пропонує взаконити паралельне вживання відповідних слів із ф і т: *Гетсиманія* — *Гетсиманія*: згадаймо “Сад Гетсиманський” Івана Багряного; *Голгота* — *Голгофа*: вірш Євгена Маланюка “Голгота” чи уривки з творів інших українських письменників, де вжито слова зі звуком [т] (/т/):

*І довершилася достоту
Найбільша із космічних драм:
По всі часи Господь Голготу
Поклав основою під храм
(Петро Карманський).*

*Храм Артеміді перший партенід.
Літа минють — не минає міт
(Микола Зеров).*

*Повіє вітер з Понту. Скитський степ
Обудиться, зітхне...
(Євген Маланюк).*

Слушно з цього погляду зазначає Олександр Захарків: сумлінно реформуючи правопис, наші науковці, опинившись між радикальними поглядами колег і консервативними супротивниками будь-яких реформ, обрали зазначене компромісне рішення⁷⁴. Зрештою, справжня норма виникає тоді, коли існує проблема вибору — з часом один із варіантів

⁷⁴ Захарків Олександра. Чи потребує реформи чинний український правопис //Скинємо чужі правописні кайдани. — Львів, 2001. — С. 34.

виходить з ужитку, а другий, навпаки, розширює сферу свого використання⁷⁵.

Вирішуючи проблему написання т/ф у грецизмах, конче потрібно зважати і на вплив різних мов-посередниць: польської і російської⁷⁶. У східноукраїнському варіанті грецизми передавали відповідно до так званого рейхлінського читання: θ як ф, η як и(і), β як в: *Афіни*, *хімія*, *варвар*; натомість у західноукраїнському варіанті у єдиній традиції із західноєвропейськими мовами, зокрема польською — за так званим еразмовим читанням, тобто гр. θ як т, η як е, β як б: *Атени*, *хемія*, *барбар* (пор. *Варвара* і *Барбара*). Отож останній Проект запропонував соломонове рішення: варіантну норму.

... порівняно нечисленні
варіанти (слів з літерою)
ф неприродні, бо
з'явилися після
втручання в правопис
позамовних чинників у
рамках теорії та
практики наближення
української мови до
російської: *анатема*
(*анафема*), *Голгота*
(*Голгофа*), *Коринт*
(*Коринф*) і т.д.

Олександр Пономарів.
Український правопис —
повернення до
національних засад.
— К., 2003. — С. 21.

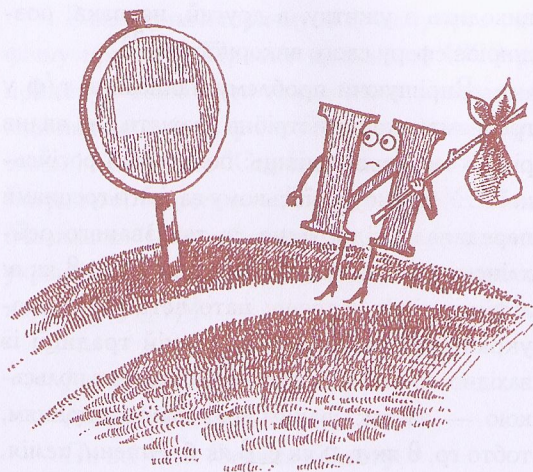
⁷⁵ Терлак Зеновій. Найшла зросійщена коса на “діяпорний” камінь //Скинємо чужі правописні кайдани. — Львів, 2001. — С. 23.

⁷⁶ Яворська Г.М. Прескриптивна лінгвістика... — С. 189.

§ 3. Вилучення початкового *и* у питомих та давно засвоєних словах

Про операцію «*и*» в
українському правописі
та її тяжкі наслідки

Історія з початковим *и* у зазначеній позиції сягає, на жаль, чи не найяскравішого і найсучаснішого прикладу зрушень і перебудов у глибинних пластах мови, а вислідом цього, як зазначає Юрій Шевельов (Шерех), «є втрата власної шкали вартостей і переключення на систему вартостей другої (розумій російської — І.Ф.) і фактично панівної мови»⁷⁷. Остання нормативна публікація, що дозволила (але вже не вимагала) написання з початковим *и* в словах *инший, инколи, иноді, иней* тощо була у «Найголовніших правилах українського правопису» АН (Київ, 1921 р.). Підтидання цієї норми найочевидніше саме в Правописі 1929 р. (!) (і його проєкті 1926 р.), де категорично зазначено: «В початку слова *и* ніколи не пишеться, тільки

⁷⁷ Шерех Юрій. Так нас навчали правильних проізоношень // Пороги і запоріжжя. — Харків, 1998. — Т. 3. — С. 240.

і: *Иван, іти, іскра, інший, іній, іноді, Ірод* тощо»⁷⁸. Таке спрощення орфографії, що не відповідає фонетичній (звуковій) і фонематичній (звукові типи) системам української мови, призвело до їхнього руйнування, бо під впливом написаного в українському мовленні почав зникати початковий *и*, а відтак Орфоепічний словник (1984 р.) подає правильну транскрипцію лише у трьох словах [і^инший], [і^иноді], [і^инколи]⁷⁹. І відбувалося це на тлі діалектологічного атласу української мови, де засвідчена панівна вимова початкового *и*, що і відображено у 99 лексемах «Словаря української мови» (1907–1909 рр.) Бориса Грінченка, з них у 67 випадках перед *и, р*, наприклад: *индик, ирій, иней, Ірод, иржа*; перед *в*: *ива*; перед *д*: *идол*; перед *ж*: *ижиця*, перед *к*: *икавка*; перед *л*: *илець*; перед *м*: *имбир*; перед *с*: *искра*; перед *т*: *ит!*; перед *ч*: *ич!* та у похідних від цих слів.

Природно, що вживали початкове *и* і знамениті класики, передбачаючи навіть внутрішню риму:

Сірі гуси в *и*рій, *и*рій
по чотири, по чотири
полетіли;
Посип *и*ндикам,
Гусям дай
(Тарас Шевченко).

Зелений явір, зелений явір,
Ще зеленіша *ива*,

⁷⁸ Український правопис (проєкт). — Державне вид-во України, 1926. — С. 10.

⁷⁹ Орфоепічний словник. Укладач М.І.Погрібний. — К., 1981. — С. 251–252, 254.

Найдрастичніший
приклад втручання
орфографії в систему
мови є заміна українсь-
кої шестичленної
системи голосних на
п'ятичленну і відсу-
нення [и] на позицію...
комбінаторного
варіанту [і].

Така заміна статусу *и*,
якщо вона стане
загальноприйнята,
групує українську
мову разом з російсь-
кою, білоруською,
польською (і сербсь-
кими), які всі мають
звук, але не фонему *и*,
і протиставляє її
румунській і турецькій,
які мають [и] (а з
модифікацією *ы* → *ь* - і
в болгарській).

Юрій Шевельов.
Про критерії в питаннях
українського офіційного
правопису // Українсь-
кий правопис і наукова
термінологія: історія,
концепції та реалії
сьогодення. — Львів,
1996. — С. 26.

Ой між усіма дівчатоньками
Лиш одна мені мила
(Іван Франко)⁸⁰.

А сучасний видатний письменник Володимир Дрозд витримав не одну баталію у видавництві, аби 1974-ого року його роман вийшов з назвою “Ірій”. На сьогодні маємо “чортячо-небезпечного” свідка початкового **и** у цьому слові, а саме: *вирий*, де відбулося зрощення прийменника **в** з основою слова: *птахи летіли у вирий (в ирій)*.

У чому ж суть проблеми? Полягає вона у кількох площинах, перша з яких **історична**.

Звук [и] виник в IX–XII ст. способом злиття давніх звуків, позначених як **ы**, **и(i)**:

$\left. \begin{matrix} \text{ы} \\ \text{и(i)} \end{matrix} \right\} \text{и}^{81}$

У російській мові ця праслов’янська різниця збереглася: рос. *ми́лый*, *мы́ло*; укр. *милий*, *мило*. Зберігають давню протиставність **ы** (пол. *у*) / **и** (пол. *і*) нижньо- і верхньолужицька, польська і білоруська мови. Такі мови, як чеська, словацька, болгарська, македонська, сербська, хорватська, словенська усунули розбіжність **ы(у)** / **и(i)** у той спосіб, що просто заступили **ы(у)** звуком **и(i)** — а не витворили новий, як наша мова. Могла піти цим шляхом і українська, однак, як зазначає відомий український мовознавець Орест Ткаченко, “на перешкоді цьому став занадто розрослий у

⁸⁰ Цит. За Терлак Зеновій. Найшла зросійшена коса на “діяспорний” камінь?! //Скиньмо чужі правописні кайдани. — Львів, 2001. — С. 19–20.

⁸¹ Півторак Г. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. — К., 2001. — С. 46.

ній ікавізм”⁸² (вживання звука **і** — *І.Ф.*) типу: *осінь* (рос. *осень*), *дід* (рос. *дед*), *ніч* (рос. *ночь*) тощо. А це призвело б до величезної кількості омонімів і zarazом до нестерпного фонетичного хаосу. Отож первісне **и(i)** утворило разом з **ы** неповторний спільний витвір — проміжний звук. Виник унікальний “фонетичний шлюб”, якого не знає жодна слов’янська мова (пор. укр. *нива*, *риба*; польськ. *piwa*, *ryba*; рос. *нива*, *рыба*, білорус. *нива*, *рыба*).

Друга площина — **артикуляційна**, себто вимова звука. Цей звук за ступенем просування язика вперед або назад і ступенем підняття його під час творення належить до переднього ряду і високого підняття. Для внаочненого сприйняття артикуляційних характеристик [и] пропонуємо таблицю класифікації голосних звуків української, польської і російської мов, з якої легко побачити незаперечну своєрідність нашого [и].

Таблиця класифікації голосних української, російської та польської мов⁸³

Ряд Підняття	Передній	Середній	Задній
високе	і (укр.) и (рос.) і (пол.)	ы (рос.)	у (укр.) у (рос.) и (пол.)
високо-середнє	и (укр.)	—	
середньо-високе	у (пол.)		
середньо-низьке	е (укр.)		о (укр.)
середнє	е (укр.) э(е)-(рос.)	—	о (укр.) о (рос.)
низьке	а (пол.)	—	а (пол.) а (рос.)

⁸² Ткаченко О. Б. Українська фонетика на історико-типологічному тлі //Мовознавство. — 1998. — № 2–3. — С. 20.

⁸³ Донець Л.С., Мацько Р.І. Вступ до мовознавства. Практикум. — К., 1989. — С. 37–38.

Причину виключення
и на початку слова
треба шукати в дуже
типовому, але й дуже
невідповідному, вже
згадуваному нахилі до
спрощення, який не
бере до уваги ні
справжнього стану
мови, ні її історичного
розвитку.

Юрій Шерех.

Так нас навчали
правильних проізо-
шених //Пороги і
запоріжжя. — Харків,
1998. — Т. III. — С. 240.

На ґрунті відмінності
фонологічних систем в
українській і російській
мовах потрібно
розв'язувати питання і про
вживання голосної фонем
/и/ на початку
українського слова.
Усунення за допомогою
правопису цієї фонемі на
початку слова та й у інших
позиціях приводить до
поступової втрати її
фонемного статусу, а отже,
до руйнації і своєрідності
української мови і
зближення системи
голосних фонем в
українській і російській
мовах.

Іван Вихованець.
Ненаукові пристрасті навколо
українського правопису//
Українська мова.
— 2004. — № 2. — С. 9.

Ненормативна напружена вимова нашого [и], як це характерно для російського [ы], змінює його артикуляційну базу, а отже, і характер самого звука, який стає для нас чужим російським звуком [ы] середнього ряду верхнього підняття, на приблизність вимови якого можна натрапити лише в закарпатських та надсянських говірках, але не в літературній вимові. Отож кпини щодо напруженого початкового [и] на кшталт російського [ы] не мають під собою жодних підстав. А лише навпаки: передньо-високо-середній звук (фонема) и, вимовлений без жодного напруження, серед усіх слов'янських мов належить лише українській! То ж чи не “національно-патріотична” це фонема? Чи ж не тому такий наступ на неї?

Третя площина — **фонетично-фонологічна**. У мовленні існує безліч звуків. Навіть той самий звук різні люди по-різному вимовляють. А в мові “для зручності опису її фонетичної системи”⁸⁴ використовують мовознавче поняття **фонем**, себто звукового типу, що **вносить розрізнявальне значення** у слова: *жити* — *шити*, *гніт* — *гніт*. Образно фонему називають **атомом** мови, позаяк вона головний будівельний матеріал кожного слова. Щодо української фонемі /и/, то деякі вчені (чи псевдовчені) стверджують, що насправді українські звуки [и] та [і] — це одна фонема /и/ (як у російській [ы] — це варіант [и]), втотожнюючи у такий спосіб шестифонемний український ряд (/і/, /и/, /е/, у, /о/, /а/) із п'ятифонемним російським (/и/, /е/, /у/,

⁸⁴ Терлак Зеновій. Найшла зросійщена коса... — С. 20.

/о/, /а/): у російській, повторюю, [ы] не фонема, а варіант звука [и], позаяк її уживання не впливає на кардинальну зміну значення слова (игры — сыграть), і вона ніколи не вживається на початку слова. Натомість українська має низку протиставних за значенням пар, завдяки /и/, /і/: *лис* — *ліс*, *дим* — *дім*. Особливо переконливе таке протиставлення в антропонімах, топонімах тощо, які часом через помилкове транслітерування, а саме сплутування різних звуків-фонем и/і (у/і) — позбавлені реальної ідентифікації: с. Lysohirka / Lisohirka (Лисогірка / Лісогірка), с. Lyruny / Lipuny (Липини / Ліпини), с. Myrcha / Mircha (Мирча / Мірча); прізвища Buryi / Buriy (Бурий / Бурій), Chornyi / Chorniy (Чорний / Чорній) тощо. Однак це чомусь не є аргументом для тих самих учених, які вважають, що диференційність значення тут відбувається за рахунок твердих і м'яких приголосних фонем /л/ — /л'/, /д/ — /д'/.

У цьому псевдоаргументові ми виходимо на складну правописно-фонологічну проблему про непом'якшені приголосні перед [і].

Згадаймо правописну систему Євгена Желехівського наприкінці XIX ст., базовану на принципі “пиши, як чуєш”: *хліб*, *ніжний*, але *ніж* (ножа), *ніс* (носа). Себто у двох перших словах маємо м'яку вимову приголосних [л] і [н] і тверду — у двох наступних. Як відомо, цю рису “желехівки” Правопис 1929 р. відкинув (як і, до речі, “Словарь” Бориса Грінченка), на що Василь Сімович слушно зауважив: “Це вплинуло в нас дуже фатально на ортоепію, і ми... часто чуємо

Тверда вимова
приголосних перед і
має зникнути з
української літе-
ратурної мови,
як давніше в Харкові
зник пам'ятник
Блакитному.

Юрій Шевельов

неорганічну вимову”⁸⁵, а далі — на безраді рад: “Тут уже школі (і театрові) припадає важливе завдання припилювати справи ортоєпії, підручники з граматики мусять звернути на цю справу велику увагу...”⁸⁶. Однак як то звернути увагу на те, що не тільки сховане з очей, а знищене самим правописом? По-сумному слухні у цьому контексті слова швайцарського мовознавця Фердинанда де Сосюра: “... письмо приховує мову від наших очей: перед нами не вдягання, а травестія”⁸⁷. Однак граматики таки пилювали (!) цієї риси, і такий ортоєпічний стан був нормативний до 1969 року, аж поки не вийшла “Сучасна українська літературна мова” за редакцією горезвісного москвофіла Івана Білодіда, де усупереч твердженню знаного фонетиста Петра Коструби, зазначено, що “зубні приголосні не м’якшаться перед і, що походить з о і з ы, лише в окремих діалектах української мови” — а це означає, що такого непом’якшення в літературній мові нема⁸⁸. Це, своєю чергою, суперечить фонематичній природі мови, яка замість самодостатньої набуває виразних асиміляційних ознак. Образно на цю тему висловився Юрій Шевельов: “Тверда вимова приголосних перед і має зникнути з української літературної мови, як давніше в Харкові зник пам’ятник Блакитному”⁸⁹.

⁸⁵ Сімович Василь. Літери і політика... — С. 196.

⁸⁶ Сімович Василь. Там само. — С. 196.

⁸⁷ Фердінан де Сосюр. Курс загальної лінгвістики. — К., 1998, — С. 44

⁸⁸ Шерех Юрій. Українська мова... Там само. — С. 239.

⁸⁹ Шерех Юрій. Там само. — С. 219.

А щоб зник зайвий форпост фонемі /и/ — то її слід забрати з початкової позиції. Тоді остаточно за логікою антифонемного статусу /и/, наприклад, “Заповіт” Тараса Шевченка, як пропонує проф. Юрій Карпенко з Одеси, слід читати:

*йак умру то поховайте
мене на могілі
серед степу широкого
на Вкрайні мілій*

*шчоб лани широкополі
і Дніпро, і кручі
було відно, було чути
йак реве ревучій*⁹⁰
і т.д.

Ну і дістається нашому Тарасові Григоровичу!

З огляду на зазначене, думаю, зрозуміло читачеві, чому з ініціативи авторитетного фонетиста і члена нової правописної комісії Ніни Тоцької вирішено повернути **и** в ініціальну позицію. Не зрозуміло лише, чому це слід зробити “у деяких словах, особливо перед приголосними **н і р**...: *инакше, иноді, инколи, инший, инакодумець, иншомовний, переинакшити, инородець, инопланетянин, индик, иній, иржа, иржавіти, иржати, ирій, ирод, икати, икавка*”⁹¹, а не у всіх словах, наприклад, хоч би зі словника Бориса Грінченка?

⁹⁰ Карпенко Ю.О. Фонетика і фонологія сучасної української літературної мови. Учебний посібник для студентів філологічних факультетів. — Одеса, 1996. — С. 82–83.

⁹¹ Український правопис. Проект найновішої редакції. Там само. — С. 4–5.

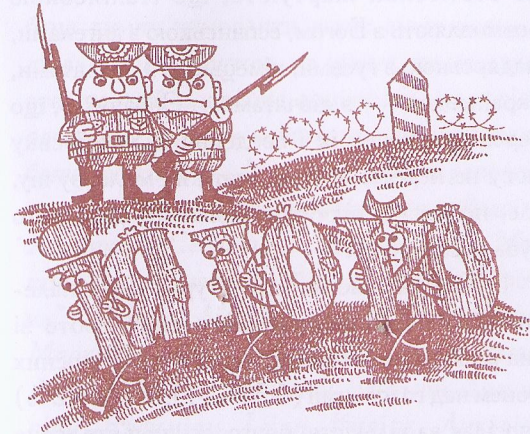
Не завадить застановитися на ще одному аспектові “операції и”: нормативному з погляду культури мовлення.

Наше [и] — ненапружене за вимовою, що зумовлено рівномірним розподілом вимовної енергії між складами українського слова внаслідок відносно слабкого наголосу в українській мові. “Напад” на цю ненапруженість і легкість [и], видається, компенсують неправильною його вимовою на місці літери і після кінцевого твердого приголосного префіксів і прийменників, наприклад: дез[и]нформація замість дез[і]нформація, роз[и]граш замість роз[і]граш, в [и]нституті замість в [і]нституті.

Ця помилка — наслідок інтерференції (впливу) російської мови, в якій після твердих приголосних може бути тільки звук [ы], а, отже, і вимова: об[ы]грають, в [ы]нституте, дез[ы]нформація⁹².

Як бачимо, “операція и” надто складна, щоб не сприймати її як хірургічну.

⁹² Радевич-Винницький Ярослав. Етикет і культура спілкування. — Львів, 2001. — С. 192.

Правопис 1933 р. скасував уживання буквосполучення *ія* у словах іншомовного походження, а натомість упровадив *іа* на зразок матеріальний замість матеріяльний, діалект замість діялект, що сповна відповідало вимовній нормі російської мови, яка укладена під впливом старослов'янської ортоєпії і закріплена у “Граматичі...” Мелетія Смотрицького як основа російського граматичного вчення до XVIII ст.⁹³ Такі процеси аж ніяк не відповідали фонетичній природі української мови. І ось чому.

Спробуймо пізнати фонетичну систему як добре злагоджений оркестр звуків, у якому кожна скрипка (себто звук) не просто добре виконує свою роль, але співтворить з іншими. У такому випадкові мову як витвір мистецтва метафорично називають “солов'їною”, “милозвучною”, “співочою”, “ніжною” тощо. Саме спираючись на фонетичний образ мови,

⁹³ Цит. за Німчук Василь. Там само. — С. 306.

§ 4. Вилучення йотації голосних а, у, о (ія, ю, йо) у словах іншомовного походження

*Фіалка у саду росла
і непомітна, і мала,
але собою ставна...*

Василь Стус

*Через вилучення ія і
введення іа українську
мову не перестали
сприймати як
милозвучну, але,
попри це, відчуття
вирваного здорового
зуба зосталося.*

Ірина Фаріон

■ ■ ■
Прославлений
атенський оратор
Горгій (485–380 рр. до
н.е.), аналізуючи
звуковий лад мови і
шукаючи в ньому
гармонії, зазначав, що
“звучання впливає на
думку”. А відтак якщо
забрати традиційні для
народу звукові
вібрації, то цей народ
стає уже іншим
народом.
і хоча б тому, що
звуки, які позначають
сутність, творить
іраціональна сила
кожного етносу,
подарована йому
Богом.

Любов Мацько,
Оксана Мацько.
Риторика Стародавньої
Греції і Стародавнього
Риму // Дивослово. —
2002. — № 1. — С. 35.

не без істини жартують, що італійською розмовляють з Богом, еспанською з ангелами, мадярською з гусьми, німецькою з солдатами, українською — з дівчатами... Зрозуміло, що через вилучення *ія* і введення *іа* українську мову не перестали сприймати як милозвучну, але, попри це, відчуття вирваного здорового зуба залишилося...

Хоч українська літературна мова належить до мов **консонантного** типу, тобто зі значною кількісною перевагою приголосних фонем над голосними (6:32 — 15,8% : 84,2%) і посідає за кількістю приголосних п'яте місце після болгарської (38 приг.), російської і польської (34 приг.), білоруської (33 приг.) (решта слов'янських мов має ще меншу кількість приголосних — від 22 до 27), то в художніх текстах нашої мови у середньому 100 голосних припадає на 140 приголосних. І це тоді, коли за кількістю голосних (15,8%) вона аж 19-а серед слов'янських мов (після неї ще лише три мови: болгарська (15,4), білоруська (13,2) і російська (12,8))⁹⁴. Себто важливіше не скільки фонем, а як вони поєднуються!

Звукосполучка *іа* цілком суперечить цій вокально-консонантній гармонії поєднання; тим паче тоді, коли поодинокий збіг двох голосних трапляється зазвичай на стикові морфем, зокрема префікса і кореня: *про/аналіз/ува/ти*; префікса і префікса: *ви/о/кремити*; двох основ: *високо/авторитетний, теле/етер* тощо. Мабуть, годі уявити, що українська запозичувала б латинське слово *idea* у тотожній

фонетичній одежі: *ідеа*; чи раптом комусь спало б на думку вимовляти рідне діяльність як діяльність, зрештою, на щастя, не вполював сталінський правопис *християн, парафіян, василіян*, а також зайшлого маніяка і недобачив *макіяжу*... А ще вистояла в репресіях горстка антропонімів: чоловічі імена: *Андріян, Християн, Себастьян, Іліян, Купріян, Маркіян*; жіночі імена: *Ія* < гр. *ιον* (мн. *іа*) “фіялка”, *Ліліяна, Лія* < д.-євр. *לֵאָא* “антилопа”, *Маркіяна* поряд із фонетичними алогізмами *Андріан, Юліан, Валеріан, Веніамін, Димитріан, Евфиміан, Іліан, Киріак, Лукіліан, Максиміан, Максиміліан, Мартиніан, Маріан, Олімпіан, Севастіан, Северіан, Флавіан, Флоріан, Юстиніан; Андріана, Аріадна, Діана, Киріакія, Ліліана, Ліана, Маріанна, Олімпіада*⁹⁵.

Природно, що мова, пручаючись щодо чужих фонетичних рис, творила варіанти то через апостроф, то через пом'якшення на зразок: *Валер'ян, Купер'ян, Лук'ян, Север'ян, Мар'ян (Мар'яна); Март'ян (Мартиніан)* та численні паралельності на зразок *Юліян і Юліан, Андріан і Андріян, Валеріан і Валер'ян* тощо. Позаяк наведені антропоніми — це давні іншомовні запозичення і позначення найіндивідуальнішої словесної сфери людини, то саме вони є тим побільшувальним дзеркалом, у якому очевидні насильницькі мовні викривлення, і власне з них як ідентифікаційно-офіційних знаків належало б очищувати мову від необґрунтованого чужинецького впливу. Іван Огієнко зазначав, що

■ ■ ■
Вимога фонетичного
принципу писати
однаково в різних
фонетичних і
граматичних позиціях
має знайти ширше
застосування. У сучасних
написаннях натрапляємо
на неприродні для
української збіги
голосних. Пишемо,
наприклад, *матеріал*,
матеріальний... Однак у
вихідних словах пишемо
з йотованою голосною:
матерія. Тому правило
про передавання
звукосполук *і+* голосна
має стосуватися всіх
споріднених слів, тобто
по-українському скрізь
потрібно писати *і+* йото-
вана голосна (літера).

Іван Вихованець.
Цит. за: Олександр
Пономарів. Фонети Г та Г.
Словник і коментар. — К.,
1997. — С. 6.

⁹⁴ Качуровський Ігор. Фоніка. — Мюнхен, 1984. — С. 22; Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика. — К., 1969. — С. 258, 260.

⁹⁵ Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей. Словник-довідник. — К., 1996.

Якщо, наприклад,
іспанську мову ми
можемо уявити у
вигляді будинку з
просторими
кімнатами-
голосівками, що
поділені тоненькими
переборками-
приголосними, то
німецька уявляється
середньовічним
бургом, де в товщині
грубезних мурів-
приголосних туляться
вузькі переходи-
голосівки.

Ігор Качуровський,
Мова і фоніка. —
Мюнхен, 1984. — С. 22.

фонетичні закони нашої мови ніяк не допускають неприродних для української мови початкових **Іа, Іе, Ію, Іу** у власних іменах біблійного походження, через що ми вимовляємо Єрусалим, Яків, Єремія (Ярема), Йосип, Юда, тоді як у російській мові закріпилася грецька, а не єврейська вимова цих імен без **йота**, позаяк його у грецькій мові попросту немає: *Иерусалим, Иаков, Иеремия, Иосиф, Иуда* тощо. Отож неприродні для нашої мови **іа-, іе-, ію-, іу-** живуть тепер лише у російській мові, цілком взорованій на грецький, а відтак церковнослов'янський зразок⁹⁶.

Наші знані вчені Іван Ющук, Василь Німчук та ін. відзначають давній звичай вимовляти **я** на місці іншомовної сполуки **іа** у правописах кількох інших слов'янських мов — у білоруському: *дыядема, дыялог, матэрыял*; у хорватському: *dijadem, dijabragma, dijalekt*; сербському: *материјал, социјални*; македонському: *гијабетес, гијагонала*. Це, як бачимо, єднає українську не з тим мовним простором, до якого її так насильно штовхала (і штовхає) радянська (і теперішня) політика. Натомість ми поки втішаємось застиглистю звукосполуки **ія** у поетичних "Фіялках" Василя Стуса і Богдана-Ігоря Антонича, яким би не повернуло язика на "фіалку".

Фіялка

Фіялка у саду росла
і непомітна, і мала,
але собою ставна...
Ой-йой! Надбігло вже дівча,
фіялочки не поміча,

⁹⁶ Огієнко Іван. Єремія, Юстин, Йордан (вимова біблійних імен з **й** напочатку) // Слово. — 1993. — січень.

її маленька ніжка
стоптала фіялковий цвіт,
а та і в смерті шле привіт.⁹⁷
(Василь Стус)

Фіялки

З очей фіялок смутком кришиш
і пригортаєш, сестро рання.⁹⁸
(Богдан-Ігор Антонич)

Спочатку було й...

Початковий **й** у буквосполученнях **йю, йу** (графічно **ю**) до Правопису 1933 р. не мав альтернативи; наприклад *Юда*, а не *Іуда*, як фіксують тепер словники. Це зумовлено тим самим фонетичним явищем, що зветься як інтерференційне зяяння (збіг двох голосних в іноземних словах), наприклад: *Юда, Юдея, юдаїзм* (а не взаконені російські форми *Иуда* тощо). Зрештою, всі інші слов'янські мови у цих лексемах також уживають **ю- (ju-)**: білорус. *юда, юдаизм*; болг. *юдаизъм*; серб. *јудаизам*; хорв. *judaizam*, словен. *judež*, макед. *juda*, польськ. *judaizm*, чеськ. *judaizm*, словац. *judejský* тощо.

* * *

За зразком російської ортографії, а отже, ортоєпії, накинута правопис **ію** на початку слів: *іон* (гр. *ἰὼν*), *іол* "тип вітрильного судна" (голланд. *jol*), хоч, на щастя, маємо *йогурт* (турец. *jogurt*), *йог* (санскр. *yōgi*), *йод* (гр. *iōdēs*), *йол*, *йола*

⁹⁷ Стус Василь. Твори. Час творчості. — Львів, 1995. — Т. 2. — С. 245.

⁹⁸ Антонич Богдан-Ігор. Поезії. — К., 1989. — С. 154.

У пересопницькому
рукопису поряд із
традиційною
передачею на письмі
слів *диаволь*,
Иродиада, *Иоуда* тощо
переважають
написання, що
відбивають
народнорозмовну
вимову їх: *дияволь*,
дияконь, *июдинь*,
иродиядина дьщерь.

Інна Чепіга,
Пересопницьке Євангеліє
— унікальна пам'ятка
української мови //
Пересопницьке Євангеліє
1556–1561. — К., 2001. —
С. 35.

Щодо слова „поет“...
то це грецьке слово
прийшло до нас через
латину без j (лат. poeta).
Безпосередньо з грецької
запозичені *пійт, пііта*.
З „проектом“ становище
зовсім інше. Англійське
project тут ні до чого, від
французького *projet*
маємо *прожект* а *проєкт*
через нім. *Projekt*
зводиться до лат. *projectus*
(обидва останні слова
мають j!), яке походить від
того самого кореня, що й
ін'єкція, об'єкт, суб'єкт,
траєкторія (від лат. *iacio*
“кидаю”).

Олександр Пономарів.
Український правопис у
запитаннях і відповідях//
Українська мова.
— 2003. — №4. — С.109.

(норв. *jöll*) “норвезький промисловий човен”.
На користь початкового *йо* свідчать також
власні назви: *Йов (Iov), Йона (Iona), Йосип,*
Йоан (Ioan(н)), Йордан (Iордан), які здавна
пристосовував народ до звичної вимови, як у
словах *його, йолоп, йой...*

Сумна одісея йота (й) в словах іншо-
мовного походження призвела до ще однієї
аномалії і лише в одному слові з досить високою
частотою уживання: *проект* < лат. *projectus*
“кинутий уперед”. Відомо, що Правопис 1933
року заборонив йотацію не тільки *а, у, о*, але *е,*
і, тож до 1946 року слід було писати *діета,*
руіна. Вживання йотованих голосних *е, і* → *є,*
ї відновлено Правописом 1946 року, але поза
цим логічним відновленням осиротіло залишилося
лише одне слово — *проект* (хоч *об'єкт* < лат.
objectus, суб'єкт < лат. *subjectum*), і, зрозуміло,
що через “благодетельний вплив” російсь-
кої літературної вимови, хоч орфографічно у них
проект, а не *проєкт*.

На жаль, в останньому Проекті 1999 р.
не йдеться про природну йотацію *у* → *ію* на
зразок: *тріюмф, радіюс, консиліюм, медіюм,*
яка чітко визначена правописом 1929 року:
“Завсігди пишемо в чужих словах *і...* після всіх
приголосних перед голосними та *й*, при чім
чуже іа передаємо через *ія: матеріал;*

іє через *іє: гієна;*

іи через *ію: тріюмф;*

але *іо* через *іо: соціологія*”⁹⁹.

“Нормалізатори” 1933 року скасували ці
ознаки, і ми до сьогодні пишемо чужомовним
правописом.

***

Ніби на знак рівноваги щодо вилученого
вживання *й* у знакових фонетичних позиціях
української мови ним начинено, сказати б,
знущальні тепер для нашої артикуляції слова:
йогурт-маракуйя, фойє, майя (народність),
гуйява (рослина тропічна), *Савойя, Гойя,*
Гавайї, Малайя, Майямі, Фейєрбах тощо
(хоч, на щастя, *конвеєр, параноя, секвой*). То-
му запропоновано усунути незакономірний
зайвий *й* у лексемах такого типу. Тим паче, що
у мовах-джерелах у цих словах подвійний *й* не
вимовляють і не пишуть. Подвійну йотацію слід
зберігати лише у передаванні буквосполу-
чення — *ill* — перед наступним голосним, крім
о: *Вайян (Vaillant), Меїє (Meillet), Рамбуїє*
(*Rambouillet*), але *Війон (Villon)*¹⁰⁰.

⁹⁹ Український правопис... — С. 66.

¹⁰⁰ Український правопис. Проект найновішої редакції...
— С. 154.

§ 5. Вилучення дифтонга *ау* у словах иншомовного походження

Про Фавстові
митарства

Позаяк для російської фонетичної системи вимова звукосполук *ав* чи *ау* не принципова, то варіантність форм типу *аудиторія* та *автомобіль*, *лавр* і *лауреат* — закономірна, хоч далеко не завжди логічна (порівняй *авто*... < гр. *autos* “сам”, *аудиторія* < лат. *audio* “слухаю, чую”).

В українській мові, з огляду на відсутність фонетичного збігу двох голосних у словах иншомовного походження та наявність *ў* нескладотворчого (після голосних звук *в* набуває характеру *ў*, *мавка* [маўка], що відповідає білоруській літері *ў* та англійській *w* на противагу до *v*), закономірно й доцільно писати *в* а не *у* в початкових словах, принаймні, як зазначає Василь Німчук, у запозиченнях із класичних мов. Така вимова вмотивована і відповідними прикладами з давньоукраїнських пам'яток на зразок *авъгоустъ* та численними запозиченнями XVI–XVIII ст.: *автентикъ*, *авдиєнція*, *авдиторъ*¹⁰¹ тощо. Впровадження

¹⁰¹ Німчук Василь. Там само. — С. 321.

цієї норми як живої вимови усуне той хаос, який панує у написанні слів з *ав* чи *ау* на зразок *лавр*, але *лауреат*; *автор*, але *аутизм*; *фавн*, але *фауна* тощо. Зрештою, розгорнімо ортоепічний словник Михайла Погрібного (Київ, 1984 р.), який унормовує літературну вимову. Цей словник рекомендує вимову “*авдиторія*”, “*авдіювання*”, “*авдит*”, “*авдієнція*”, а правописний словник пропонує писати за російським зразком: *аудиторія*, *аудіювання* тощо¹⁰², що промовисто засвідчує руйнування автентичної фонетичної системи української мови засобами правопису.

Джерело цього руйнування легко побачити, якщо зіставити правописні настанови:

Проект 1926 і Правопис 1929 р.

дифтонг *ау*, *оу* передаємо через *ав*, *ов*: *Август*, *Штравс*, *Фавст*, *авдиторія*, *Кавтський*, *Павльсон*, *Бернард Шов*; а також звичайно *Аве*, *Авербах*, *Шопенгавер*, *Гебавер*, *Товер*, *Совер*, *Бавер*, *Шопенгавер* тощо (Проект 1926 р., с. 83).

Але звичайно: *Ауе*, *Ауербх*, *Шопенгауер*, *Гебауер*, *Тоуер*, *Соуер* і т. ін. (Правопис 1929 р., с. 68–69)

Правописи 1933, 1946, 1960 і 1990 рр.

дифтонги *ау*, *оу* передаються переважно через *ау*, *оу*: *Штраус*, *Фауст*, *аудиторія*, *Каутський*; разом із тим у цілому ряді слів *ау* передається через *ав*: *Август*, *Австралія*, *автомобіль*, *автор* (Правопис 1946 р., с. 107; Правопис 1990 р.; с. 108).

¹⁰² Терлак Зеновій. Найшла зросійщена коса на “діяспорний камінь?!” — С. 19.

...Очевидна це правда, що протягом століть з окремої вимови постає й окрема мова, якщо якимись засобами не запобігти цьому.

Яків Романенко.
Правопис і мова // Рідна мова. — Число 1. — Січень. — 1936 рік. — С. 358.

Спираючись на живу українську ортоепію і принцип усунути суперечність написання на зразок *Фавн* (мітичний бог) — *фауна*, *інавгурація* — *інаугурація* (< гр. *авгур* у стародавньому Римі член жрецької колегії, що віщував волю богів), *автор*, *автомобіль* — *аутоотренінг*, *лавр* — *лауреат* тощо, Проект пропонує:

“Иншомовні *ау*, *оу*, *оу*, що вимовляються як дифтонгічні сполучення, передаємо в українській мові переважно через *ав*: *авгур*, *авдит*, *авдитор*, *авдиторія*, *авдієнція*, *авдіо-візуальний*, *авкціон*, *автентичний*, *автизм*, *автобіографія*, *автодафе*, *автомобіль*, *автор*, *авторитет*, *автоотренінг*, *автохтон*, *автокефальний*, *астронавт*, *інавгурація*, *лавр*, *лауреат*, *мавзолей*, *павза*, *фавна*; *Австралія*, *Австрія*, *Таврія*; *Август*, *Аврора*, *Фавн* та ін.

В українській мові існує також традиція передавати *ау* через *ау* в низці слів: *джоуль*, *клоун*, *ноу-хау*; *Джорджтаун*, *Каунас*; *Краузе*, *Лаура*, *Пауелл*, *Пауль*, *Фауст*, *Штраус*”¹⁰³.

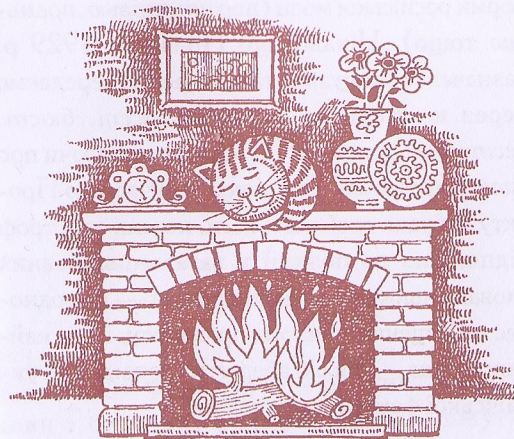
У поезії “*Фавстівська ніч*”¹⁰⁴ Євген Маланюк, роздумуючи над складністю світобудови, метафоризує:

На небі, як у книзі,
Механіка виконує закон...

Нам би також врешті визначитись зі своїми, а не чужими законами написання книг.

¹⁰³ Український правопис. Проект... — С. 160.

¹⁰⁴ Маланюк Євген. Земна мадонна. — Братислава, 1991. — С. 154.

На стикові ортографічних та ортоепічних правил перебуває пропозиція Проекту писати апостроф перед йотованими після губних у загальних назвах іншомовного походження на зразок: *б'юро*, *б'юджет*, *п'юпітр*, *м'юзикл*.

По-перше, така пропозиція впливає із вимовних засад української мови: губні (*б*, *п*, *в*, *м*, *ф*) ніколи не бувають м'якими, як, наприклад, у російській мові. Через те українське *м'яч* і російське *мяч* мають різну вимову: [м'яч], [м'ач'] — себто *мяч*. Вимова українського *бюро* без апострофа тотожна вимові цього слова в іншій мовній системі (російській, французькій), натомість запозичене слово *б'юро* природно вимовляти, як наприклад, *б'ю*; *п'юре*, як *п'ю* тощо.

По-друге, за чинною сьогодні ортографією пишемо *комп'ютер*, *інтерв'ю*, *прем'єра*, то з огляду на яке правило без апострофа слід писати *гравюра*, *пюпітр*, *бязь*? Зрозуміло, що з огляду на вимовні, а почасти й ортографічні

§ 6. Про апостроф в іншомовних словах

...Треба пам'ятати, що якраз апостроф зазначає нашу відмінну вимову губних серед цілого слов'янства, а вже саме це змушує нас зберігати його.

Іван Огієнко. // Рідна мова. — Число 4. — Квітень. — 1933 рік. — С. 165.

Академік Русанівський і автори проєкту "УП" — 2003 за ред. В. Русанівського помилково зараховують до м'яких приголосних українських фонем /б'/, /п'/, /в'/, /м'/, /г'/, /к'/ та ін., яких нема в українській мові, але які характерні для російської мови. В українській мові 10 м'яких приголосних (/д'/, /т'/, /з'/, /с'/, /ц'/, /дз'/, /л'/, /н'/, /р'/, /й/), а в російській — майже удвічі більше (19). Невже панові В. Русанівському закортіло наздогнати російську мову стосовно великої кількості м'яких приголосних?!

Іван Вихованець.
Ненаукові пристрасті...
Там само. — С. 8-9.

норми російської мови (пор. інтерв'ю, прем'єра тощо). Цікаво, що Правопис 1929 р. зазначав: французьке та німецьке *ü* передаємо через *ю*: *Бельвю*, *бюро*, *бюджет*, *бюст*, *вестибюль*, *купюра*¹⁰⁵ тощо, не згадуючи про апостроф узагалі. Тим рішення сучасного Проєкту набуває особливої ваги, позаяк апостроф відповідно до позиції у загальновживаних словах іншомовного походження — це водночас спрощення чинного правопису, і що найважливіше — спосіб зберегти своєрідність української фонетичної системи.

¹⁰⁵ Український правопис... — С. 68.

2. Морфологічна асиміляція

Граматичні підкоряються
навіть імператори.
Римська мудрість

Якщо фонетика — це жива музика мови і будь-які фальшиві нотки різуть слух, а потім призводять до викривлення, а далі і руйнування питомої системи, то **морфологія** — це та граматична форма мови, що аж ніяк не диктує мовних законів, а вправно їх тлумачить і стверджує мовні традиції. Позаяк українська мова, як і інші слов'янські мови, належить до синтетичного типу мов, коли зв'язок між словами здійснюється передусім за допомогою зміни закінчень, то власне характер цих закінчень найбільше важить. Тому, щоб розхитати морфологічну систему нашої мови, слід було втрутитися у систему її закінчень. За інструмент такого втручання обрано правопис — таке утворення, яке ніби перебуває поза сферою дихання реальної мови і водночас саме в середині цього інструмента і міститься мова. Насправді правопис як мовна оболонка — це найприступніший засіб впливу на мову. З огляду на такий стан мовно-правописних взаємозалежностей можна говорити про чотири засадничі морфологічні ознаки, які

Граматика — це ворота до безсмертя, цілющий засіб від забруднення мови, освітлювач усіх знань. Вона світиться у кожному знанні.

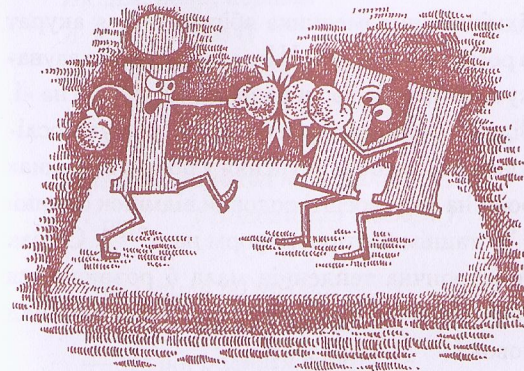
Бхартрихарі, Віст.
Цит. за В.К. Журавлев.
Язык, языкознание,
языковеды.
— М., 1991. — С. 56.

брутально перекреслив Правопис 1933 року (хоч їх насправді більше). Деякі з них Проект 1999 р. намагається відновити.

Як у годиннику пружина
чи якийсь інший
механізм рухає стрілки,
так і мову приводить у
рух граматики.

Іван Вихованець.
У світі граматики.
— К., 1987. — С. 9.

У Правописі 1929 року зазначено: “Іменники жіночого роду III відміни на -ть за другим приголосним: від радости, з вісти до смерти, без чверти...; також винятково: до осени, без соли, крови, любови, Руси — мають у родовому відмінку однини закінчення -и”¹⁰⁶. Можна дивуватися, куди поділися всі інші іменники III-ої відміни, бо вони таки були у Проекті 1926 р.: “Усі речівники жіночого роду на приголосний мають закінчення — и: радости, молоди, соли, тіни, смерти, матери...”¹⁰⁷. Однак не в тім зараз проблема, позаяк політичним рішенням їх не вилучали. Проблема в тому, що зазначені граматичні форми вилучено, як зауважив Юрій Шевельов, за принципом “взоруння на російській мові” та “спрошення за всяку ціну”, щоб максимально наблизити відмінювання іменників жіночого роду на

¹⁰⁶ Український правопис. — С. 35.

¹⁰⁷ Український правопис (проект)... — С. 41.

§ 1. Вилучення
закінчення — и
родового відмінка
однини іменників
третьої відміни
на зразок радости,
любові замість
радости, любови

Бездказові... відстоювання
флексії і в родовому відмінку
однини іменників IV відміни
(імені) та в родовому
відмінку однини іменників III
відміни жіночого роду
(радості) позбавлені сенсу за
умов, коли існує Атлас
української мови, на картах
якого добре видно, як
говорить український народ
майже на всій його етнічній
території та які тенденції
розвитку його мови.

Лідія Коць-Григорчук.
Задля єдиного українського
правопису// Про український
правопис і проблеми мови. —
Нью-Йорк — Львів, 1997.

Іменники жін. р.
колишніх ї-основ у
род. відм. одн.
послідовно приймають
закінчення -и: боязни,
жалости, кости,
молодості... Навряд чи
вони свідчать на
користь того, що
перекладач або
переписувач вимовляв
кінцеве -и як -і.

Інна Чепіга,
Пересопницьке Євангеліє
— унікальна пам'ятка
української мови //
Пересопницьке Євангеліє
1556-1561. — К., 2001. —
С. 38.

приголосний типу *радість* до відмінювання іменників типу *земля*¹⁰⁸. Тоді українське відмінювання іменника збігатиметься акурат із російським. Юрій Шевельов слушно зауважує, що форма на -и давніша від форми на -і. Відтак історичний розвиток засвідчує послідовне й поступове усунення у різних відмінках форм на -и- і в решті родовий відмінок однини є “останнім bastіоном форм на и”¹⁰⁹. Однак ця історична тенденція мала б розвиватися поза всіляким насильством, учиненим над мовою!

А мова, зокрема її діалектологічний розріз, засвідчує повсюдне панування форм на -и, що походять від історичних іменників колишніх -ї- та -й- основ. Лише з 2-ої пол. XVII ст. в актах з терену Гетьманщини зрідка зафіксовано закінчення **ѣ** (тобто і) через вплив іменників -ја-основи (земля — земл**ѣ** > земл'і)¹¹⁰.

Стійко збережене це закінчення у літературних творах і, зрозуміло, що у фольклорі:

Летить Троянцѣвъ обозрѣты,
Роздуть въ ныхъ **храбросты** огонь.
(Іван Котляревський)

Пошли тобі Матер-Божя
Тіи **благодаты**,
Всего того, чого маты
Не зуміє даты.
(Тарас Шевченко)

¹⁰⁸ Шерех Юрій. Так нас навчали ... — С. 237.

¹⁰⁹ Шерех Юрій. Там само.

¹¹⁰ Німчук В.В. Проблеми... — С. 301.

Ти, брате, любиш Русь,
Як дім, воли, корови.
Я ж не люблю її
З надмірної **любви**.
(Іван Франко)

Навколо **радості** так мало.
(Володимир Сосюра)

Проходила по полю...
— І цій країні вмерти? —
— Де він родився вдруге, —
— Яку любив до **смерті**?
(Павло Тичина).

Не учися розуму до **старості**, але до **смерті**.
(Народна творчість)

Попри позитивне рішення повернути українському відмінюванню історично вмотивоване закінчення -и замість уже звичного -і, викликає застереження “вибірковість слів, у яких буде дозволено цю справедливую форму”¹¹¹. Чому лише осінь, кров, любов, сіль, Русь, Білорусь “прорвалися” (ніби!), а тінь, приязнь, чверть, благодать та ин. знову в облозі?

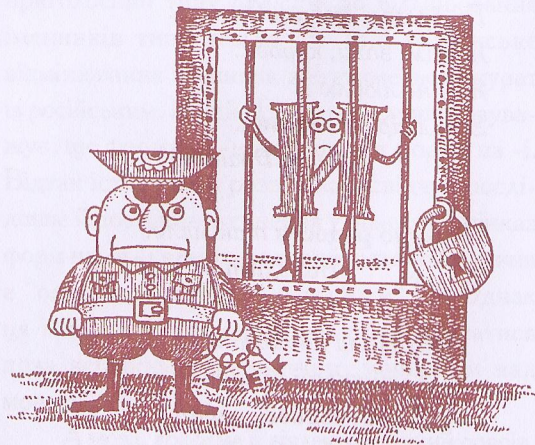
Використання
закінчення родового
відмінка -и у вказаній
групі іменників
жіночого роду III
відміни слугуватиме
чіткій диференціації
відмінкових закінчень і
уникненню небажаних
асиміляційних змін за
наявності перед -ть
інших приголосних.
Таке флексійне
відрізнення родового
відмінка надто важливе,
коли зважати на велику
частотність його
вживання в усному й
писемному мовленні.

Іван Вихованець.
Ненаукові пристрасті
навколо українського
правопису
//Українська мова.
— 2004. — № 2. — С. 12.

¹¹¹ Захарків Олександра. Чи потребує... — С. 33.

§ 2. Вилучення
закінчення *-и*
родового відмінка
однини іменників
IV відміни із
вставним суфіксом
-ен у непрямих
відмінках
(ім'я — імени,
плем'я — племені)

Вся історія відносин
між Москвою та
Україною протягом
більше як 250 літ з
моменту злуки цих
двох держав є
планомірне,
безсоромне, нахабне
нищення української
нації всякими
способами,
вщерт до стертя
сліду її, щоб навіть
імени її не лишилось.

Володимир Винниченко.
Відродження нації. —
Київ — Відень, 1920. —
ч. I. — С. 34-35.

Історія цього закінчення нагадує детективне чтиво. Побутувало собі закінчення *-и* у зазначених формах по всій Україні: ученим невідомі факти засвідчення у давніх текстах форм із закінченням *-і* (*-ѣ*) в іменниках *-п*-основи. Вдалося цьому закінченню проскочити і крізь правописні репресії 1933 р., аж 1942 року советський уряд України доручив Академії наук поновити роботу над “упорядкуванням” українського правопису. Тут і підірвано на більшовицько-російській, а не німецькій бомбі вперте і безневинне, але своєрідне закінчення *-и*, а разом із ним — літеру *г*, заглушено вкраїнсько-російські відмінності у написанні великих і малих літер, у розставленні розділових знаків тощо. Очевидно, внаслідок контузії українська мова почала набувати виразного російського обличчя..., себто через правописне посередництво відбувалось викривлення глибокої морфологічної структури мови, що “може легко приректи її розвиватися так

само, як мова, з якої ці розвиткові тенденції переймаються”, отож “індукована мова само-зліквідується внаслідок власного (!) розвитку”¹¹².

У передмові до Правопису 1946 р. безжодних евфемізмів це і сформульовано:

“У тих моментах, які за їх природою є спільні з іншими мовами (розділові знаки, правопис великих і малих літер, написання разом і окремо) ... забезпечити єдність з правописами братніх народів Радянського Союзу, особливо — російського...”¹¹³, а правопис 1960 року сягнув ще глибше: “... від часу попереднього видання “Українського правопису” у ряді правописних моментів, спільних для української і російської мов, виникла певна неузгодженість, яку тепер, після опублікування “Правил русской орфографии и пунктуации”, можна усунути”¹¹⁴. Логіка, як бачимо, залізобетонна. Тобто, як іронізує Ольга Кочерга, “росіяни визначилися зі своїм правописом — мусимо переробляти свій і ми”¹¹⁵ — і то на догоду російській мові.

Отож у Проекті сформульовано, як і в Правописі 1929 р.: “У родовому відмінку однини вживаємо форми на *-ят-и* (після шиплячого *-ат-и*) та *-ен-и*: галченяти, голуб'яти, курчати...; імени (та ім'я), племені (та плем'я), вимени (та вим'я), тімени (та тім'я)”¹¹⁶. Цікаво, чому не посягнули на форми

...викривлення
глибинної структури
мови може легко
приректи її
розвиватися так само,
як мова, з якої ці
розвиткові тенденції
переймаються.

Юрій Шерех.
Так нас навчали
правильних проіз-
ношень //Пороги і
запоріжжя. — Харків,
1998. — Т. 3. —
С. 238.

¹¹² Шерех Ю. Так нас навчали... — С. 238.

¹¹³ Український правопис. — К., 1946. — С. 4.

¹¹⁴ Український правопис. — К., 1960. — С. 3.

¹¹⁵ Кочерга Ольга. Правопис чужомовного походження... — С. 8.

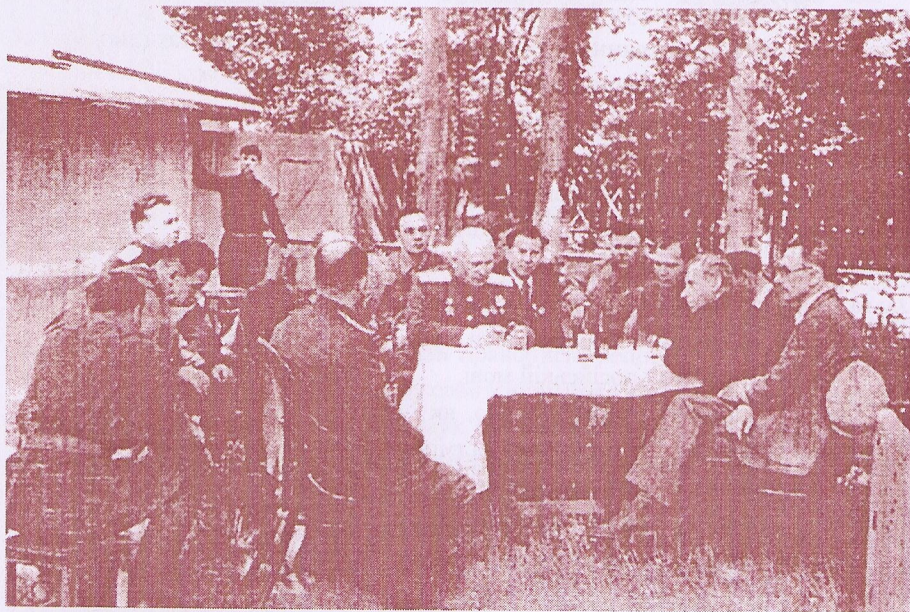
¹¹⁶ Український правопис (проект). — С. 122; — С. 35.

-ат-и, -ят-и.³ Кумедно б було: нема мого курчаті, цп'яті, теляті, песяті... На щастя, тут зашкодила надто відмінна морфемна будова українських і російських слів: кот-ен-я / кот-ен-ят-и — коть-он-ок / коть-он-к-а.

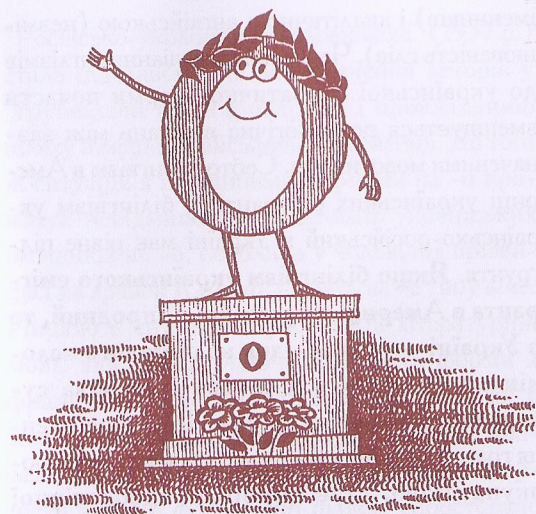
Хто і як планував та затвердив зміни до українського правопису 1946 р.

Генеральна настанова (1942 р.): "Дбаючи про культурні потреби українського народу", Уряд УРСР вирішив наблизити український правопис до російського.

На світлині: Засідання ЦК КП(б)У та Уряду УРСР (дачне селище Помірки біля Харкова, 28 серпня 1943 р.), на якому проєкт нового правопису в основному схвалено і передано Народному Комісарові Освіти до затвердження.

Справа наліво: Л. А. Булаховський, М. Т. Рильський; в центрі М. С. Хрущов, праворуч від нього — П. Г. Тичина. У нараді бере також участь М. С. Гречуха, Д. С. Коротченко, генерали й офіцери.

Кожна мова сильна не тим, скільки чужомовних слів вона відкине через достатність власних, а тим, як зуміє пристосувати чужу форму до своїх законів, тим паче граматичних. Цікаво, що найбільшу волю у граматичному пристосуванні незмінюваних іменників проявляють діаспорні українці, і зокрема щодо частовживаного ойконіма Торонто: у Торонті, Торонтом, до Торонта. Значно рідше відмінюють форми Буффало, Онтаріо, Чикаго, Сан Павло, Торино і т.д. Як зазначає Богдан Ажнюк¹¹⁷, тут спрацьовує психологічний чинник одомашнення частовживаного і близького слова, як це, до речі, сталося у нас зі словом пальто, змінюваність якого взаконена. Важить також і усвідомлення суттєвих відмінностей між типологічно різними мовами: синтетичною українською (зокрема відмінюваність

§ 3. Незмінюваність іншомовних іменників середнього роду з кінцевим -о

Добре звучать в українському середовищі відмінкові форми іменників авто, кіно, метро, ситро, (авто, авта, на авті; кіно, кіна, кіном; метро, метра, метром, ситро, ситра, ситром) та ін., які вважають чомусь (звичайно, за орієнтації на російську мову) невідмінюваними. Штучне затримування і незакріплення того, що вже відшліфоване в народній мові, а отже, прогресивних динамічних процесів, видається незрозумілим і консервативним.

Іван Вихованець

¹¹⁷ Ажнюк Б.М. Мовна єдність нації: діаспора й Україна. — К., 1999. — С. 376–379, 389.

іменників) і аналітичною англійською (незмінюваність слів). Через пристосування англізмів до української граматичної форми почасти зменшується психологічна відстань між зазначеними мовотипами. Себто білінгвізм в Америці українських емігрантів і білінгвізм українсько-російський в Україні має різне підґрунтя. **Якщо білінгвізм українського емігранта в Америці в принципі природний, то в Україні — це наслідок колишнього колоніального статусу держави і загроза суверенного розвитку країни.** Тому заперечення граматичної форми слова, спільної з мовою-окупанткою, стає символом ідеологічної позиції. Правда, у додатково розісланих матеріалах щодо обговорення Проєкту запропоновано ще такі можливі варіанти:

1. Дозволити паралельні відмінювані та невідмінювані форми: *кіно* — *кіна* і т. ін.
2. Не відмінювати, але не вважати грубими помилками відмінювані форми.
3. Відмінювати тільки власні назви: *Конго* — *Конга*, *Коломбо* — *Коломба*.

Усе це разом свідчить про одне: залишити форми на *-о* незмінними — це наче змиритися з болячкою, та ще й хотіти добре себе з нею почувати.

Власне іншомовні іменники з кінцевим *-о* — яскраве свідчення мовної опозиційності і вправності, позаяк вони спонтанно набувають тих самих закінчень, що й аналогічні до них з кінцевим *-о* питомо українські слова: *відро* — *відрá*, *табло* — *таблá*; *село* — *у селі*, *метро* — *у метрі*, *Павло* — *Павла*, *Леонардо* — *Леонарда* тощо. А рекомендована свого часу відмінюваність, як згадує Юрій Шевельов, у

“Російсько-українському словникові” (1937 р.) стала підставою для звинувачення авторів у “грубейшей вульгаризации” і прокладанню шляху німецькій військовій інтервенції. До того ж ситуація з незмінними формами на *-о* провокує невідмінювання питомих українських іменників на *-о*, особливо у чоловічих прізвищах на зразок *Кличко*, і навіть на *-е* типу *віче*. Іншою є ситуація в російській літературній мові, яка, запозичуючи зазначені форми з французької, зберігала їх незмінними, як у мові-джерелі. Та ще й побутувала думка, виплекана в аристократичних колах, про вульгарність змінної форми, що цілком спростовано змінюваністю відповідних слів в інших слов’янських мовах: польськ. *biura*, серб.-хорв. *біроа* в родовому відмінку однини. Отже, “до української мови застосовано специфічну шкалу вартостей російської мови”¹¹⁸.

З огляду на зазначене, Проєкт 1999 р. дозволяє відмінювати, тобто природно вводить у нашу систему, запозичені слова на *-о*, коли перед закінченням нема іншого голосного на зразок: *радіо*, *Маріо*, але *ситра*, *кіна*, *табла*, *метра*, *б’юра* тощо¹¹⁹.

¹¹⁸ Шерех Ю. Так нас навчали.... — С. 240–241.

¹¹⁹ Український правопис... — С. 163.

Чомусь ні поляки ні словаки, ні чехи не бояться відмінювати слова на зразок *б’юро*, *табло*, а українці досі мусять оглядатися на “старшого” брата і наважуються відмінювати тільки “пальто”.
Таксі, какаду, меню не відмінюємо через відсутність в українській мові відповідної парадигми.

Олександр Пономарів.
Український правопис у запитаннях і відповідях...
Там само. — С. 110.

Загалом нинішня ситуація вибору та співіснування правописних принципів перетворює написання (і вимову) чужомовних слів на прапори та емблеми, за якими можна відрізнити представників різних ідейних та культурних угруповань.

Галина Яворська.
Прескриптивна лінгвістика як дискурс. Мова. Культура. Влада. — К., 2000. — С. 192.

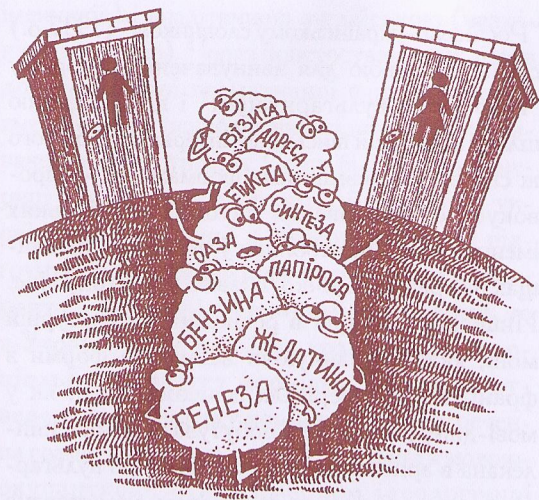

§ 4. Про зміну роду іменників (або примусову маскулінізацію)

Будь-яка
граматичність щось
символізує.
В. Живов

Про Правопис 1929 р.:
Ще ніколи правопис і
морфологія
української мови не
були впорядковані так
точно і детально.

Юрій Шевельов,
Українська мова в першій
половині двадцятого
століття (1900–1941) //
Пороги і запоріжжя. —
Харків, 1998. — С. 313.

Зміна “статі”, як відомо, проблематична, ... але не для “творців” Правопису 1933 р. Задля уподібнення двох мовних систем — української і російської — всі методи прийнятні, навіть політичне рішення змінити рід іменників.

У Правописах 46-го і 60-го років¹²⁰ подано окремим параграфом перелік іменників іншомовного походження, що “змінити” “стать” у буремному 1933-му році на догоду своїм російським партнерам. На жаль, сьогодні більшість і не здогадується про те, що ці слова (див. с. 85), звичайно, були жіночого роду.

На жаль, і те, що Проєкт 1999 р. не порушує цієї проблеми, лише найновіші посібники з культури мовлення зазначають паралельність роду іменників *зал / зала* і бажаність уживати слово *генеза* у жіночому роді (а не *генезис*) тощо.

¹²⁰ Український правопис. — К., 1946. — С. 109; Український правопис. — К., 1960. — С. 122.

Отож пропоную “статеві” жертви 1933 р.: до чоловічого роду, замість колишнього жіночого із закінченням *-а* (див. Правописний словник Григорія Голоскевича), стали належати: клас, оркестр, парад, резерв, шарж; акредитив, кооператив, коректив; анод, метод, період; анілін, бензин, вазелін, нікотин; імперіал, матеріал, потенціал; консорціум; аналіз, діагноз, прогноз, симбіоз, синтез, туберкульоз; генезис, оазис, палін-генезис, пангенезис, партеногенез; синтаксис, паратаксис, гіпотаксис, еліпс і еліпсис; контроль, патруль¹²¹.

У часописі “Рідна мова” Іван Огієнко зазначає: “Дуже багато чужих слів прийняли в нашій мові, закінчення *-а*, цебто стали словами жіночого роду (в російській мові вони звичайно цього *-а* не мають, цебто роду чоловічого), наприклад:

адреса	етикета
база	желатина
бензина	оаза
візита	папіроса
гіпноза	парада
девiза	прогноза
діагноза	психоза
екстаза	синтеза
елiпса	синтакса і т. ін.” ¹²²

***

Мабуть, цілком аполітичним і винятково лінгвістичним є правило у Проєкті 1999 р.

¹²¹ Голоскевич Г. Правописний словник. — Нью-Йорк — Париж — Сідней — Торонто — Львів, 1994.

¹²² Огієнко Іван. Рід у йменників // Рідна мова. — Вересень 1935 року. — Число 9 (33). — С. 425.

Грамаіічні роди є
незалежною,
абсолютною власністю
іменника.

Іван Вихованець.
У світі граматики.
— К., 1987. — С. 153.

писати м'який знак після **р** в іменах по батькові *Ігорьович, Лазарьович*, позаяк імена *Ігор, Лазар*, крім називного відмінка одними, є іменниками м'якої групи: *Ігоря, Ігореві, Ігорем*. І тоді іменники м'якої групи II відміни матимуть однаковий тип відмінювання.

До власне ортографічних змін належать явища нормування не системи мови, а лише впорядкування її структурних одиниць з огляду на правильне написання. Себто це такі регуляційні важелі як щось позамовне щодо глибини самої мови. Відтак їхня функція суто практична з мінімальним теоретичним обґрунтуванням. Але навіть тут проступає абсурдність російськомовного тиску!

3. Власне ортографічні зміни

Першорядна мета науки — упорядкування и спрощення.

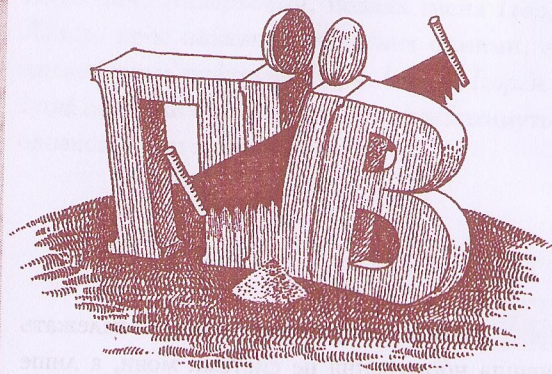
Костянтин Тищенко

■ ■ ■
*Мабуть,
досконалість
правопису в тому й
полягає, що він дає
якнайменше
можливостей робити
помилки.*

*Іван Ющук.
Правопис повинен бути
стабільний, але... //*
Мовознавство. — 1995. —
№ 1. — С. 10.

§ 1. Написання слів із пів

... замість трьох правил
написання числівника
пів з іменниками
(разом, через дефіс,
через апостроф)
потрібно застосовувати
одне правописне
правило — його
написання із залежним
іменником окремо: *пів
будинку, пів острова,
пів Києва, пів яблука.*

Іван Вихованець
Ненаукові пристрасті...
Там само. — С. 15.

Проект 1999 р., на відміну від згаданих
правописів 1933, 1946, 1960, 1990 рр., про-
понує писати слово “пів” завжди окремо від
сусідніх слів, якщо воно означає “половина”,
наприклад, *пів години, пів яблука, пів Києва.*
Проблема постала через те, що в російській
мові лексема “пол” немає цього значення, отож
на зразок російської завели писати слово *пів*
разом із наступним (*піваркуша*) і через дефіс
(*пів-Києва*). Через таку орфографію у наших
словниках повписувано фіктивних слів на
зразок *півгодини, півдня*, які через незугар-
ність своєї форми ще й невідмінювані. Нато-
мість наше *пів* здатне передавати якнайтонші
поетичні смисли:

*Отам і здобувши останню покуту,
Розпалим, як гроно, нагірний свій біль.
О царство пів серць, пів надій, пів причалів,
Пів замірів царство, пів змаг і пів душ.*

(Василь Стус)

*Геніяльний поет
роздвоївся (на себе і страх!)
Пів поета роздвоїлося
(на чверть поета і страх).
Чверть поета роздвоїлося
(на осьмуху і страх).
Осьмуха поета роздвоїлася
(на понюху і страх).
Тепер, коли він походжав вулицею,
над головою його
висів білий димок,
а перелякані зустрічні
шанобливо вступали йому
дорогу.*

(Василь Стус. Про траєкторію
творчої деградації Павла Тичини.)

Так і хочеться докинути — о царство пів
правописів, о знаку деградацій!

Те, що слово *пів* зливається
з кількісно означуваним
іменником в одне слово, є
дише орфографічним
фактом і не суперечить
його розумінню як
числівника.

Д. Баранник.
Сучасна українська
літературна мова:
Морфологія.
— 1969. — С. 242.

§ 2. Правило “9” і власні назви

Звертайтесь до
позиченого,
але з обов'язковою
умовою —
підпорядкувати його
законам своєї мови.
Борис Антоненко-
Давидович

Проект 1999-го р. пропонує поширити правило “дев'ятки” (тобто написання **и** у словах іншомовного походження після **д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р**) на правопис власних назв на зразок *Сиранузи, Едип, Аристотель*. Доволі втішно, що з Правопису 1929 року вціліло правило “дев'ятки” в загальних назвах іншомовного походження на зразок *тактика, сюрприз, казино*; було воно і в первісному правописі 1919 р. Поширення його на власні назви зумовлене невиправданим протиставленням запозичених загальних і власних найменувань. Позаяк вже дозволено писати **и** в кінцевих **-ида, -ика**, а також після **ж (дж), ч, ш, ц, р** (тобто після п'яти букв) у чинному кодексі (1993 р., с. 101–102) та в багатьох винятках — і після **д, т, з, с**: *Братислава, Единбург, Бразилія, Сицилія*, то є сенс уникнути правописної плутанини, наприклад, і в прізвищах та у похідних від них термінах тощо: *Дізель (Diesel) — дизель, Зіверт (Sievert) —*

зіверт, Сіменс (Siemens) — сименс і т.д. Тим паче, що у мовах-донорах приголосні перед **і** — непом'якшені, позаяк їм взагалі не властива фонетична (і фонологічна) опозиція твердості / м'якості приголосних.

Завважимо, що слова з церковно-релігійної сфери (головно — давні запозичення з грецької мови) з правилом “дев'ятки” не пов'язані, і в них між усіма приголосними пишемо **и**: *євангеліст, єпископ, митрополит, архимандрит, єпित्रихиль, кивот, прокимен, алілуя*.

На думку Василя Німчука¹²³, біблійні власні назви з **и** потрібно виділити окремо, адже в релігійній літературі зазвичай уживають топоніми: *Вавилон, Вифанія, Вифлеєм, Галилея, Ганисарет, Єрихон, Ливан, гора Олівна*. Позаяк багато біблійних антропонімів стали в українців хресними іменами, тому і в церковних текстах треба взаконити їхнє вживання: *Іван, Матвій, Пилип і под.*

¹²³ Німчук Василь. Сучасні проблеми українського правопису // Літературна Україна. — 2001. — 11 січня. — С. 7.

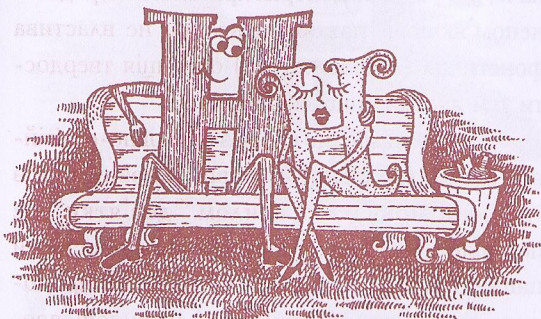
Універсализація цього
правила спростить
орфографію, усуне
суперечності типу *дизель*
і *дизель*.

Василь Німчук.
Сучасні проблеми
українського правопису.
Там само. — С. 7.

§ 3. Подвоєння приголосних в іншомовних словах

Чуже берімо,
своє вознесімо.
Ірина Фаріон

У Проєкті 1999 р. запропоновано не передавати подвоєння приголосних у загальних назвах іншомовного походження: *тона, нето, бруто* тощо; а у низці загальних назв зберігати подвоєння, щоб уникнути у мовленні омонімічності чи дуже близького звучання з іншими словами або словоформами на зразок *біль* (пор. *біль*), *вілла* (пор. *віла* “русалка”), *манна* (пор. *манá*), *пенні* (пор. *пеня* — *пені*), але чомусь ще й *авва, аллах, мулла, бонна*?

Думаю, що апелювання до омонімічності не так обґрунтовує потребу подвоєння, як виправдує нашу узвичаєну нерішучість. Бо ж омонімія — це природне мовне явище, якого, за цією самою логікою, треба б було позбавитися і в інших випадках: як (прислівник) — як (іменник), *бал* (оцінка) — *бал* (урочистість), *засипати* (від спати) — *засипати* (від сипати) тощо.

Хоч у Правописах 1929, 1946 і 1960 рр. за вихідну позицію узято неподвоєння приголосних,

однак у формулюванні “лише в окремих словах”, як 1929 р., або ж у примітках, як 1946 і 1960 рр., спостерігаємо тенденцію до збільшення подвоєнь. Зокрема Правопис 1929 року подає такі запозичення як винятки: *авва, барокко, бонна, бруто, ванна, вілла, галло, геєнна, донна, мадонна, манна, мотто, осанна, нетто, панна; равві*, а у позиції Увага 2 — зазначено: “Не треба аналогічно з цими випадками (на зразок *суддя, Ілля*) переносити подвоєння на чужі слова та ймення”¹²⁴; Правопис 1946 р. поповнюється ще на: *аннали, пенні, тонну, біль, буллу, дурру, мірру*, а також у примітці подано невідміновані слова італійського походження: *барокко, інтермеццо, лібретто, нетто, фортіссімо, стаккато*¹²⁵; у Правописі 1960 р. маємо ще, крім цього, *беладонну, фінна, бруто* і поновлену *віллу*¹²⁶. Як бачимо, що ближче до сьогодення, то більше відбігає мова від давньої практики неподвоєння. Леонід Булаховський, очільник двох правописних комісій 1946 і 1960 рр., навіть ставив за приклад українську мову російській, остання з яких, уживаючи подвоєння, щоразу відхиляється з тих або тих, часто дуже сумнівних — навіть у вузько філологічних мотивах — міркувань, наприклад, *комісія*, а не *коммисія* (< лат. *commissio*), *атака* (< фр. *attaque*), а не *аттака*, а у слові *суббота* у живому мовленні подвоєння не чути взагалі. “Недаремно, — підсумовує учений, — відчуваючи недоречність такої практики, всі слов’яни, навіть ті, що здавна мали в

[Комісія] зобов’язана пильно оглядати цих новоселів, “причісувати” їх так, аби написання, скажімо, лауреата не суперечило написанню лавра чи лаврового листа, щоб целюлоза не сперечалася з целулоїдом, майстер — із grosмейстром, Гренландія, Голландія чи Ісландія — з Фінляндією, аби дитячі вічка не відбирали очки, щоб ойконім Кошіце писався і відмінювався за тим зразком, що й Пардубиці, аби дієслово потуреччити писалося через два чч як і Туреччина, аби антонімічні прислівники додому та з дому так само писалися за одним принципом тощо.

Павло Чучка.
З приводу підготовки
нової редакції
“Українського
правопису” //
Мовознавство. — 1995.
— № 1. — С. 25.

¹²⁴ Український правопис. — К., 1929. — С. 19–20, 65.

¹²⁵ Український правопис. — К., 1946. — С. 102.

¹²⁶ Український правопис. — К., 1960. — С. 115–116.

Взорованість
на чужі мови —
це щоразу більше
нехтування
законами своєї.

Ірина Фаріон

себе середню школу з добрим знанням європейських мов, відмовились у своїй правописній практиці від збереження подвійних літер при передачі іншомовних написань і тим позбавили свої народи відповідних труднощів. Російська правописна практика в цьому відношенні, отже, аж ніяк не може бути визнана здоровою, і було б краще покінчити з нею раз і назавжди”¹²⁷.

Отож мотивацію щодо неподвоєння приголосних у загальних назвах можна визначити дуже просто: подвоєння приголосних на письмі не відповідає вимові в українській мові, де воно позначає одну подовжену приголосну. **А взорованість на чужі мови — це щоразу більше нехтування законами своєї.** І тим паче тоді, коли таке слово “могло дійти до нас із других або третіх рук”¹²⁸ — себто через мову посередництва. Існує й інший погляд на цю проблему. Зокрема Богдан Задорожний вважає вилучення подвоєних приголосних у словах *анали, бароко, беладона, бравісимо* “курйозним випадком повної “самостійності”, позаяк, по-перше, це провокує омонімію” (? — *І.Ф.*), а по-друге, подвоєння (подовження) властиве питомим українським формам: *у картопліні — у картоплинні*, через те воно вписується у фонологічну систему української мови”¹²⁹.

¹²⁷ Булаховський Л. Загальне мовознавство // Вибрані праці в п'яти томах. — К., 1975. — Т. 1. — С. 259–260.

¹²⁸ Самійленко Володимир. Із статті “Чужомовні слова в українській мові” // Урок української. — 2002. — № 11–12. — С. 43.

¹²⁹ Думки з приводу появи “Українського правопису” (3-тє вид. випр. і доп.). — К., 1990 // Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка. Праці філологічної секції. — Т. ССХХІV. — Львів, 1992. — С. 422.

Щодо неподвоєння у власних назвах, то Проект залишає до роздумів і такий варіант: відповідно до живого мовлення не відбивати подвоєння приголосних в іншомовних власних назвах — антропонімах: *Тромбеті*, топонімах: *Голандія*.

Переконаливі щодо цього зіставлення, які пропонує Іван Ющук: “Назву французького міста ми пишемо з подвоєнням — *Ніцца*, а французи... без подвоєння — *Nice*, ми пишемо *Марокко*, французи — *Марос*. Стародавню Францію ми, йдучи за римлянами, називаємо *Галлія*..., а французи — *Gaule*. І навпаки, ми пишемо без подвоєння — *Марсель*, *Версаль*, а французи з подвоєнням — *Marseille*, *Versailles* (а вимовляються ці французькі назви ще інакше). Американці назву своєї річки пишуть з трьома подвоєннями — *Mississippi*, а ми лише з одним — *Міссісіпі*. Назву столиці Куби німці пишуть з подвоєнням — *Havanna*, ми без подвоєння — *Гавана*, назву столиці Португалії росіяни передають з подвоєнням — *Лиссабон* (бо так німці пишуть), а ми без подвоєння — *Лісабон*. А болгари, серби, які, як і ми, користуються кирилицею, взагалі не зберігають жодних подвоєнь. І очевидно, незручностей від цього не відчують. А може, й навпаки: у них менше можливостей наробити помилок”¹³⁰.

¹³⁰ Ющук І.П. Правопис повинен бути стабільний, але... // Мовознавство. — 1995. — № 1. — С. 10.

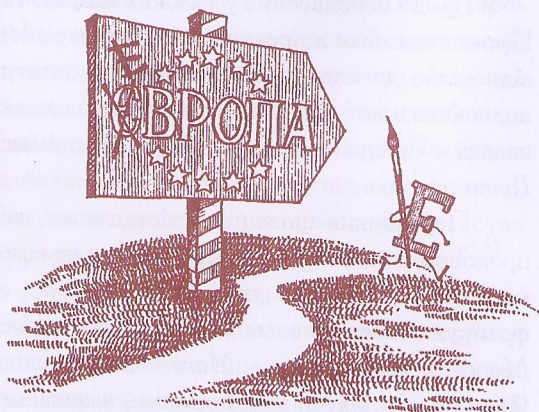
...оформлювано
чужомовні слова в
тодішній українській мові
двоєюко: на
Наддніпрянщині й Кубані
під впливом російської
мови; на Західній Україні
— під впливом польської
та німецької.
І ця розбіжність дуже
довго стояла на заваді
єдиних норм української
літературної мови.

Василь Чапленко.
Українська літературна
мова. Її виникнення й
розвиток. — Нью-Йорк,
1956. — С. 179.

§ 4. Ахіллесова
п'ята нашого
правопису
(або дещо про
правопис слів
іншомовного
походження)

А на москалів не
вважайте, нехай вони
собі пишуть по-своєму,
а ми по-своєму.
Тарас Шевченко

Автор розділу “Правопис чужих слів” у Правописі 1929 року була видатний український мовознавець Олена Курило, яку, як неважко здогадатися, у 30-их роках звинуватили у націоналізмі і репресували.

Олена Курило опрацьовувала ту правописну царину, що становить “окремий аспект вираження національно-культурних орієнтацій”¹³¹ і засвідчує мовну самодостатність і можливість до саморозвитку без задивлення на чужі мовні системи або ж їхнє копіювання, наслідування чи навіть запобігання. Словом, це та царина, яка, наче в побільшувальному дзеркалі, свідчить про мовну і національну зрілість. Зупинюся лише на тих проблемних формах, що мають суттєву розбіжність у Правописі 1929 року та сучасному і, на жаль, їх мало як заторкує Проєкт 1999 р.: передання німецького дифтонга *ei*, *eu* на зразок *Гайне* чи *Гейне*;

грецького *η* на зразок *магнет* чи *магніт*; початкового *e*: *Европа* чи *Європа*; англійського *w*: *Велз* чи *Уельс*; м'якого *л* (*ль, ля, льо, лю*) чи твердого: *лямпа* чи *лампа*; початкового *ie* на зразок *єрархія* чи *ієрархія*; німецького *ü* як нашого *y* чи *i*: *Мюнхен* чи *Мінхен*?¹³²

Правопис 1929 р.	Проєкт 1999 р. і чинний правопис
<p>1. Німецький і голяндський дифтонг <i>ei</i> в нових запозиченнях передаємо через <i>ай</i> (після <i>л</i> — <i>яй</i>, а не <i>ей</i>): <i>Айништайн</i>, <i>Гайне</i>, <i>Шляйхер</i>, <i>Ляйпциг</i>, <i>ляйтмотив</i>, <i>Райн</i>, <i>Швайцарія</i>, <i>портвайн</i>, <i>гайзер</i> і т.д.;</p> <p>нім. дифтонг <i>eu</i> передаємо через <i>ой</i>: <i>Нойман</i>, <i>Ойтіг</i>, <i>Фоєрбах</i> (с. 69).</p>	<p>1. Німецькі дифтонги <i>ei</i>, <i>eu</i> у новіших запозиченнях, зокрема у власних назвах, мають передаватися через <i>ай</i>, <i>ой</i>: <i>райх</i>, <i>Айзенах</i>, <i>маєр</i>;</p> <p>але за традицією в багатьох випадках зберігаємо їх обох через <i>ей</i>: <i>Гейне</i>, <i>Ейніштейн</i>, <i>Лейпциг</i>, <i>Рейн</i>, <i>Швейцарія</i>, <i>Фрейд</i>, <i>Феєрбах</i> (с. 160);</p> <p>У чинному правописі таке саме формулювання, тільки змінено позиції: спочатку йдеться про передання <i>ей</i>, а потім про новіші запозичення через <i>ай</i> (с. 103).</p>
<p>2. Грецьке <i>η</i> у словах давно запозичених передаємо через <i>и</i>: <i>псалтир</i>, але в словах новозапозичених із Заходу передаємо через <i>е</i>: <i>летаргія</i>, <i>аритметика</i>, <i>Атени</i>, <i>магнет</i>, <i>хемія</i>, <i>амнестія</i> і т.д. (с. 67)</p>	<p>Відсутнє правило.</p>

¹³² Про правопис *h*, *g* як *з*, *г* та дифтонгів *ai*, *oi*, *ow* як *ав* див. у розділі “Фонетична асиміляція”.

¹³¹ Яворська Г.М. Там само. — С. 184.

<p>3. На початку слова е в чужих словах передаємо через е (а не є): <i>Европа, Евпаторія, Еспанія, ефект, естетика</i>.</p> <p>Але в давніх запозиченнях із грецької мови є: <i>Євген, єретик, Єгипет</i> (с. 68).</p>	<p>е, крім випадків іншого звукового значення в іншомовних словах, передаємо літерою е: <i>екватор, Еліот</i>; в низці слів (переважно запозичених через посередництво церковнослов'янської мови) на початку на місці етимологічного е, грецьких дифтонгів еи, аі: <i>Євангелія (-іє), Єва, Європа, Євген</i> (с. 158).</p> <p>У чинному правописі є передається літерою е: <i>екватор, екзамен</i>; коли іншомовне е (іноді дифтонг аі) на початку слова вимовляється в українській мові як звукополучення й+е, воно передається літерою є: <i>Європа, Ємен, Євпаторія, єресь</i> (с. 102).</p>
<p>4. Англійське w і перед голосними передаємо через в (а не через у): <i>Вайлд</i> (не <i>Уальд</i>), <i>Вайт</i> (не <i>Уайт</i>), <i>Велз</i> (не <i>Уельс</i>), <i>Вітман</i> (не <i>Уітман</i>), <i>Віклеф</i> (не <i>Уіклеф</i>), <i>Вестмінстер</i> (не <i>Уестмінстер</i>), <i>ват</i>, <i>кіловат</i> і т. ін. (с. 65).</p>	<p>Англійську літеру w у позиції перед наступним голосним передаємо через в: <i>вік-енд, Вільсон, Гемінгвей</i>, але за традицією: <i>суахілі, уайтспірит, Голсуорсі, Оуен, Уальд, Уеллс, Уолл-Стрит</i> (с. 151–152).</p> <p>За чинним правописом англійське w у власних назвах передається звичайно через в: <i>Вільсон, Вільямс</i>; але за традицією: <i>Уайльд, Уельс, Уолл-Стрит, Голсуорсі, Хемінгуей</i> (с. 103).</p>

<p>У правописі 1929 р. таке правило відсутнє, натомість у правописі 1946 р. зазначено:</p> <p>початкове іє (hie) звичайно передається через іє, напр.: <i>ієрархія, ієрогліф</i> (у примітці: <i>Іємен, ієна</i>, але <i>Єрусалим, єзуїт</i> — два останні належать до давно узвичаєних в українській мові з такою вимовою) (с. 103).</p>	<p>Початковий іє у низці слів, зокрема грецького походження, що прийшли через старослов'янську мову, передаємо через іє: <i>ієрарх, ієрей, ієрогліф, ієреміяда</i> (с. 154) (зазначено у примітці після написання: <i>єзуїт, єна, Єрусалим</i>) (с. 154).</p> <p>У чинному правописі таке саме правило в основному пункті, а не у примітці (с. 100).</p>
<p>Французьке u та німецьке ü передаємо через ю: <i>бюджет, вестибюль, жюрі, Дюрінг, Мюнцер, Шюц</i> (с. 68).</p>	<p>Німецький ü, французький u, турецький ü та подібні звуки з інших мов передаємо через ю: <i>Ататюрк</i> (с. 158).</p> <p>У чинному правописі відсутнє правило про передання нім. ü.</p> <p>На думку деяких німецьких філологів цей звук у німецькій найближче відповідає українському і, тому його слід передавати через і: <i>München — Мінхен, Nürnberg — Нірнберг, Grün — Грін, Thüringen — Тірінген</i></p>
<p>Чужомовне l в українській мові почасти передаємо як нем'яке, себто ле, ла, ло, лу, л, почасти як м'яке, себто лі, ля, льо, лю, ль. Це пояснюється головним чином тим, що чужі слова заходили до нас із різних мов, у</p>	<p>У словах іншомовного походження l передаємо твердим або м'яким — залежно від традиції, що склалася в українській мові:</p> <p>а) л твердим (л, ла, ло, лу) у словах: <i>бал, галантерея, аналогія, блуза</i>;</p>

різні часи і різними шляхами. Запозичення старіші, особливо до сер. XIX ст., більше засвоєні з нем'яким л, запозичення пізніші — з л м'яким. Точно визначити випадки з м'яким і нем'яким л неможливо.

Нем'яке л

1. У словах грецького походження здавна запозичених і в старих запозиченнях із інших мов: *атлант, аналогія, лунатизм, фалш, білет;*

в англ. словах у кінці та перед приголосними **не пишемо ь**: *Албїон, Чарлз, булдог*.

2. В інших випадках новіші запозичення з західноєвропейських мов віддаємо м'яким л: *аероплян, бальон, блюз, автомобіль* (у кінці складу).

Зокрема м'яким л віддаємо чуже І послідовно в комплексах -лювати, -люція, -ляндія, -ляр, -лярний., -лерія, -лятор, -ляція, -льний, -льоз, -льоза, -льозний: *Гренляндія, Ляпландія, маніпулянтка* (с. 62–64).

б) л м'яким (ль, ля, льо, лю): *асфальт, ляпсус, кльош, люкс.*

Сполучення **le** передаємо через **ле**: *білет, лекція* (с. 148–149).

Таке саме формулювання у **чинному правописі** (с. 98–99).

А поза тим витіснення м'якого л у чужомовних словах — це один із результатів мовної політики сталінського режиму. Вказівки про усунення **ль** пояснювали небезпекою будь-яких західноєвропейських впливів на українську мову. Ось власне це і сховане за теоретизуванням — “залежно від традиції”.

Хоч, як бачимо, нечіткість і нелогічність правил вживання л/ль — вада всіх зіставлюваних правописів.

На основі зазначеного зіставлення, точніше опозиції, не важко зробити висновок, що у Правописі 1929 р. в основному дотримано трьох визначальних принципів:

1. Застосування поєданого **фонетико-графічного принципу**, який передбачає близьке до оригіналу відтворення звукового

складу слів у “найповнішій гармонії з фонологічними і граматичними закономірностями мови-вбирача”¹³³.

Опозиційна частина (себто друга колонка) здебільшого засвідчує “найповнішу гармонію” з фонологічними закономірностями російської мови. Юрій Шевельов щодо цього зазначає: “Правопис іншомовних слів майже повністю змінено на російський”, “загалом не набереться, мабуть, і десятка іншомовних слів, що зберегли звичну українську форму, як от: *адреса, пошта, Європа* (учений, мабуть, зробив “щасливу” помилку, бо таки, на жаль, *Європа — І.Ф.*), тоді як по-російськи *адрес, почта, Европа* (Европа)”¹³⁴.

2. Відображення **західної традиції** пристосування іншомовних слів (серед яких і власні назви). Найперше це стосується правил правопису дифтонгів: німецьке **ei** як **ай**; **ey** як **ой**: *Айнштайн, Гайне; Нойман, Ойтін*; нисхідний дифтонг з другим компонентом **u** послідовно передавали через **в**: *Кавтський, гавптвахта*; **e** на початку слів записували через українське **є**: *Европа, Еспанія* (хоч у давніх грецизмах — **є**: *Євген, єретик*); грецьке **η** передавали через українське **є**: *хемія, магнет, Теби (Фіви)* тощо. Логічно вмотивувати зміни 30–60 рр. у мовознавчій площині неможливо, позаяк підстава до цього суто політична: “Прийняті принципи правопису

¹³³ Цит. за Габлевич М. Попередні рекомендації до правопису слів іншомовного походження //Український правопис і наукова термінологія: історія, концепції та реалії сьогодення. — Львів, 1996. — С. 88.

¹³⁴ Шерех Юрій. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус //Пороги і заборони. — Т. III. — С. 343.

Слід не тільки робити транскрипцію звуків чужої мови своїми літерами, але й почасти відмінати саму форму слова, українізувати його.

Володимир Самійленко.
Із статті “Чужомовні слова в українській мові” // Урок української. — 2002. — № 11–12.
— С. 43.

... слід зберегти, а де
треба — й поповнити
звуковий образ
української мови, а це
неминуче зумовлює
внесення деяких
суттєвих змін у
написання чужомовних
слів. Відтворення
фонетичної специфіки
иншомовних слів
передбачає враховувати
звучання мови —
джерела і звукових
особливостей
української мови...,
... слід максимально
“зняти” десятиліттями
впроваджуване
“підганяння”
української мови до
вимови і написання
“спорідненої мови” —
російської...

Микола Жулинський.
Чим може вгору дух
піднятися?... // Про
український правопис і
проблеми мови. —
Нью-Йорк — Львів, 1997.
— С. 67

(1929 р. — *І.Ф.*) иншомовних слів, різко розподібноючи у цьому відношенні українську та російську мову, недвозначно вказували на відштовхування від російської мови і водночас стверджували деяку узагальнену орієнтацію на Європу”¹³⁵. Натомість через брутально перервану не просто орієнтацію на Європу, а органічну презентацію Європи через мовні засоби, 1933 р. закладено спільне підґрунтя для двох хоч і генетично споріднених мов — української та російської так само, як інших слов'янських, — але насправді таких, що йшли самостійним, паралельним і навіть відрубним розвитком аж до XVII ст. на Східній Україні, а в Галичині, Закарпатті та Буковині — до XX ст. Внаслідок цього виник антагоністичний удар різних культур, одну з яких через правопис насильно увібгали в іншу. Тому й не дивно, що написання навіть окремого иншомовного слова перетворилося у символ ідеологічної позиції: “відома дисидентська правозахисна організація 70-х рр. називалася Українська Гельсинська спілка (а не Хельсінська, як треба було б за “радянським” правописом), і це написання було актом усвідомленого вибору та символічно значущим”¹³⁶.

3. Пріоритетність законів української мови над запозиченнями з будь-якої мови і будь-якого характеру. Цей принцип мудро вписано у чимало народних прислів'їв: *чужого слухай, але свій розум май; вчися чужого розуму, та свого не згуби; з усіма радься, а свій розум май; на свій розум надійся, а за*

чужий не держись. Пріоритетність свого очевидна і життєтворча! Отож чуже берімо, але своє вознесімо.

Запозичуючи чужомовні слова та транслітеруючи власні назви (імена, прізвища, географічні назви), слід зважати, по-перше, на своєрідність власної фонологічної системи та дію фонетичних законів, що виражено протиставленнями між *г* та *х*: *гокей* — *хата*; *г* та *г'*: *гніт* — *гніт*, *Гегель* — *Гете*, *дзига* — *дзидзі*, *Гага* — у *Гаадзі*, *Віннігер* — у *Вінніпедзі*; *і* (рос. *и*, пол. *і*) та *и* (рос. *ы*, пол. *у*): *кіт* — *кит*, *мило* (іменник) — *мило* (прислівник) — рос. *мыло* — *мило*, польськ. *mydło* — *miły*; дифтонгічному *в* [ў] у позиції після голосного та в кінці слова: *любо*[ў], *Бернард Шов*[ў].

По-друге, вивільнившись і випроставшись із-під російськомовного тиску, формулювати правила написання чужомовної лексики поза російським чи будь-яким іншим впливом. А для цього часом і в інших повчитися треба, наприклад: чи називають поляки або росіяни наше місто — *Львів*? Ні! Лише *Львув* або *Львов* відповідно до системи своєї мови. Те саме стосується й інших географічних назв та ще й із історично українських земель: *Хелм* (*Холм*), *Пшемсль* (*Перемишль*), *Томашув* (*Томашів-Любельський*), *Жешув* (*Ряшів*), *Пряшів* (*Прешув*), *Михалівці* (*Міхаловеце*)¹³⁷. З якої ж то рації, слушно запитує Лідія Коць-Григорчук, назву сербської столиці ми записуємо на російський кшталт *Белград*, коли треба було б писати або так, як

Мусимо нарешті домовитися, що будемо транскрибувати, що транслітерувати, а що будемо перекладати. Невже для білоруських та російських власних особових імен і надалі будемо робити винятки? Невже із Надєжды Константиновны Крупской і далі робитимемо українку Надію Костянтинівну Крупську, щоб вона не впізнала себе в її українському мовному одязі! Чи не краще б лишити її тим, ким Надєжда була в себе на батьківщині. Тобто щоб росіяни лишалися росіянами (Михайл, Філіп, Єкатєріна), як і поляки лишалися поляками, німці німцями, а французи французами без підшукування національних еквівалентів.

Павло Чучка.
З приводу підготовки нової редакції “Українського правопису” // Мовознавство. — 1995. — № 1. — С. 26.

¹³⁵ Яворська Г.М. Там само. — С. 190.

¹³⁶ Яворська Г.М. Там само. — С. 191.

¹³⁷ Закревська Ярослава. Узвичаєність і традиція в українському правописі // Український правопис і наукова термінологія... — С. 54.

Покликуванє на
чужинців...
просто комічне!
Правопись ладимо для
себе, а не для
чужинців. Чужинці і
без того мало дбають
про наш язык і мало
знають его.

Іван Верхратський

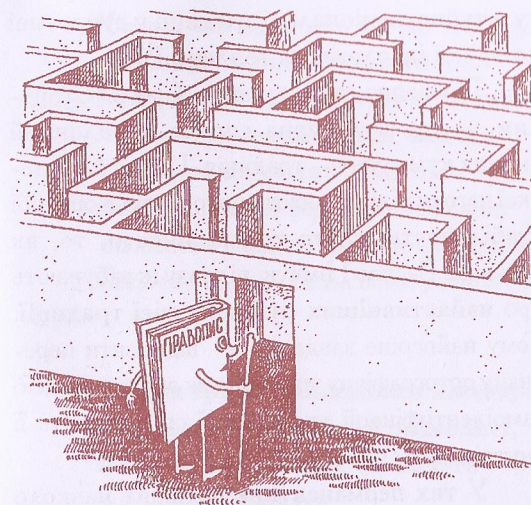
серби *Београд*, або ж відповідно до духу нашої мови — *Білгород*¹³⁸, а словацькі чи чеські топоніми на *е* — *Kielce*, *Košice* як *Кельце*, *Кошице* замість *Кельці*, *Кошиці*? (до речі, як зазначає Правопис 1929 р. — с. 77).

Але попри це, за підрахунками Левка Полюги, іншомовні запозичення складають у нашій мові лише 6 відсотків. Тому вони аж ніяк не визначають системи та природи української мови¹³⁹, через що безконечне спотикання об цей камінь зовсім не виправдане. Це лише одне із правописних завдань, яке слід вирішувати у контексті потреб української мови: “Покликуванє на чужинців... просто комічне! Правопись ладимо для себе, а не для чужинців. Чужинці і без того мало дбають про наш язык і мало знають его”¹⁴⁰.

¹³⁸ Думки з приводу появи “Українського правопису” (3-тє вид. випр. і доп.). — К., 1990 // Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка. Праці філологічної секції. — Т. ССХХІV. — Львів, 1992. — С. 422.

¹³⁹ Думки з приводу появи... — С. 443.

¹⁴⁰ Верхратський Іван. Наша правопись. — Львів, 1913. — С. 21.

Теперішній Правопис — дитя сталінських часів — з доповненнями 90-го і 93-го років (літера *г*, кличний відмінок тощо) — це свідчення половинчастих змін, які відбуваються і не відбуваються водночас, що насправді відображає глибоку кризу нашої ідентичності. Несприйняття Проекту правописних змін виявило, наче лакмусовий папірець, загрозливу національну здеградованість нашого суспільства. За таких умов написання навіть окремих слів стало символом ідеологічної позиції (незалежності чи незалежності, Фрейд чи Фройд, соціальний чи соціяльний, Афіни чи Атени), а остаточний вибір варіанта стане врешті-решт показником політичної і культурної орієнтації суспільства. Тому, зрозуміло, що вирішення проблеми правопису, як зазначає Герман Стюарт, залежить не так від лінгвістичних аргументів, як від можливостей суспільства зберегти

ЕПІЛОГ

Діла добрих оновляться
Діла злих загинуть
Тарас Шевченко

Мотивація обивателя
від Бориса Антоненко-
Давидовича:
Що?! Пропонується
нова реформа
українського
правопису?
Чи не забагато вже
було тих реформ досі
й чи не завдавали вони
шкоди усталенню
певних правописних
форм? Дайте спокій!

Борис Антоненко-
Давидович.
Як ми говоримо. — К.,
1991. — С. 210.

Вирішення
проблеми правопису
залежить не так від
лінгвістичних
аргументів, як від
можливостей
суспільства зберегти
культурно-національні
традиції у супротиві до
чужої ідеологічної
тенденції.

Герман Стюарт

культурно-національні традиції у супротиві до чужої ідеологічної тенденції¹⁴¹.

Правопис, за Степаном Смалъ-Стоцьким, — це культурна справа, а головний чинник культури — традиція. І якщо за будь-якої нагоди підкреслюють потребу правописної стабільності, себто традиційності, то, як зазначає Василь Німчук, відразу ж забувають про **найактивніших руйначів цієї традиції**. Тому найперше завдання — відновити перервану орфографічну традицію як знаковий засіб самоідентифікації української спільноти та її внутрішньої єдності.

У тих перманентних баталіях навколо Проекту правопису виходимо з простих засад:

1. Філологи не мають обговорювати правописних проблем із нефілологами хоча б тому, що юристи не обговорюють із громадськістю, наприклад, сімейного кодексу, економісти — бюджету, лікарі — способу лікування, а освітяни — реформ школи.

2. Назрілі правописні проблеми, як, до речі, і будь-які інші, треба вміти бачити і вирішувати негайно. Инакше вони нас поглинуть.

3. Не важить громадське опитування щодо правописних змін, але обговорювати ці зміни з громадськістю — профанація лінгвістики, що має за об'єкт вивчення одну з найбільших таємниць духу — мову.

*Хто і що має робити
Най швець держиться свого копита,
Аби подошва гладенько пришилася;*

¹⁴¹ Г.Стюарт, цит. за Г.М.Яворська. Прескриптивна лінгвістика... — Київ, 2000. — С. 236.

*Коваль най держить кріпко за кліщі,
А кравець сидить при своїй іллі!
Каждий най буде майстром на своїм!
Як кого зловлять на ділі чужім,
Скажуть всі люди: "Дивіться дурак,
Замість заліза верг в огонь ходак;
Замість кліщами брав огонь шилом!"
Така-то біда зо свинським рилом¹⁴².*

**А. Для трьох громадських категорій,
знервованих змінами в правописі,
або для нефілологів, які хочуть
його обговорювати**

Коли і кому спала на думку ідея, що правопис — це справа не самої Академії Наук, а громади? 1919-го року. Кому? Професор Іван Огієнко називав таких людей — "невідповідальні особи". Думаю, що, по-перше, — це політично упереджені щодо будь-якого кроку в царині української мови, бо ж мова (вони це інстинктивно розуміють, хоч далеко не всі усвідомлюють) — найважливіший чинник існування людини в буттєвому, суспільному і державницькому аспектах. Вона основа людського буття, а ми, люди, є мовленням (Мартин Гайдеггер). Мова — це інстинктивна самосвідомість, це світогляд, це логіка духу народу (Гейман Штайнталь).

По-друге, — це національно (розумій і буттєво) недорформовані, тобто люди з від'ємною енергетикою без захисного поля безумовної любови до свого рідного. Нагадаю психологічну

¹⁴² Такий вірш ходив Галичиною у травні 1859 р. у час азбучної війни (див. статтю І.Франка...).

Обізнаність пересічного українського інтелігента у справах мовознавства мала, і чим вона менша, тим палкіші дискусії у справах правопису.

Юрій Шевельов.
Про критерії в питаннях українського офіційного правопису //Український правопис і наукова термінологія: історія, концепції та реалії сьогодення. — Львів, 1996. — С. 19.

Теперішній
правопис — це
московський сарафан
на українському тілі.

Ірина Фаріон

концепцію мови німецького ученого Геймана Штайнталя: “За своїм народженням людина належить до якогось народу, і тим самим її духовний розвиток зумовлений відповідним чином”. Отож чим зумовлений духовний розвиток цих людей? Чужою ідеологією, чужим менталітетом, чужим буттям. Відтак — вони не є собою. То яке право на інших може мати людина, що не здатна ідентифікувати себе через національне я?

По-третє, — це дилетанти — у найгіршому разі із загостреним почуттям суб’єктивізму. Про них можна сказати і поетично:

Якби ви вчилися так, як треба,
То й мудрость би була своя.
А то залізете на небо:
“І ми не ми, і я не я,
І все те бачив, і все знаю...”
(Тарас Шевченко).

Який сенс дискутувати з людьми цих категорій? Хіба зі сліпими говорять про квіти?

Б. Для тих, кому не на часі правописні зміни

Мовляв, ну й проблеми знайшли у наш буремно-злиднений політико-економічний час. До речі, без іронії — “О прекрасний час, неповторний час!” Тільки зуміймо це побачити.

По-перше, коли виникає проблема, то її слід вирішувати. А вона у нас кричуща, бо теперішній правопис — це московський сарафан на українському тілі.

По-друге, правописні і мовні зміни завжди суголосні з політико-економічними

кризами і злетами, позаяк сама мова у всіх її проявах категорія політична і державницька. Спробую це довести.

1. У час шаленої релігійно-політичної полеміки 1619 року видатний мовознавець Мелетій Смотрицький творив свою “Граматику слов’янську”, яка цілих 150 літ була за головне джерело граматичних знань усього кириличного слов’янського світу. Саме ця граматика закріпила багатостраждальну літеру г.

2. Три патріоти “Руської трійці” Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький без огляду на стабільний історико-етимологічний правопис Галичини і розлите по всьому краї “язичіє” (мішанка староукраїнського і старослов’янського елементів) остаточно усунули з нашого правопису ь (єр), що втратив своє звучання; замість ы впровадили и; давні о, е стали передавати через і. Пророком, як відомо, у своєму краю не будеш, тому в Галичині спершу ці новації не закріпилися, однак вони гарно, з легкої руки Левка Боровиковського, проросли на Великій Україні.

3. Далеко не в благодатні для українства часи творив Пантелеймон Куліш (згадаймо хоча б розгром Кирило-Методіївського братства, Валуєвський та Емський укази і з десяток інших заборон українського слова). Але саме він і саме тоді зібрав і широко спопуляризував усе те найкраще з фонетичного правопису, що зробили письменники й учені XIX ст., за що його, як завше, звинуватили у політичному сепаратизмі, а його правопис назвали “знаменем русской розни” та ще й приплели до цього “польские деньги, которые действительно кокетничают с кулишивкой”. Чом не сучасні

Необхідно скинути
“наукові лінгвістичні
плащики”,
за висловленням
Михайла Грушевсь-
кого, які прикривають
проросійські або
пропольські чи якісь
інші теорії підкорення
українства і вдягнути
український правопис
у національні шати, як
це прийнято в циві-
лізованих країнах.

Левко Полога.
Думки з приводу нового
українського правопису
1996 р. // Мовознавство.
— 1995. — № 1. — С. 12.

аналогії у звинуваченнях теперішніх авторів запропонованого Проекту?

4. Під час московської валуєвської реакції (указ 1863 р. про заборону української мови), а саме 1873 р. у “Записках юго-западного отдела географического общества” (туди входили такі вчені, як: Володимир Антонович, Михайло Драгоманов, Павло Житецький, Микола Лисенко, Павло Чубинський) знаходимо вже цілком сучасний фонетичний правопис, однак хохол Юзефович розпочав завзяту боротьбу проти нього — і як наслідок, Емський указ 18.05.1876 року: “... чтобы при печатании исторических памятников безусловно удерживалось правописание подлинников, в произведениях же изящной словесности не было допускаемо никаких отступлений от общепринятого русского правописания”.

5. У кривавому січні 1919 р. професор Іван Огієнко укладає “Правила українського правописання”, покладені в основу Правопису 1929 р., а в його свідомості, очевидно, відлунюють торішні розстріли Героїв Крут і тритижневе розстрілювання більшовиками кожного, хто мовить по-українському (на вулицях Києва розстріляно понад 3.500 осіб).

6. Під акомпонемент масових розстрілів, репресій і голодомору 1933 року радянські “мовознавці” активно працюють над фонетичною і морфологічною асиміляцією нашого правопису. І як наслідок — створено радянський новояз і homo sovietikusa.

7. Вибухали бомби 1942 року, а советський уряд в Україні доручив АН поновити роботу над упорядкуванням українського правопису, який і було затверджено ще до

закінчення війни 8.05.1945 р. Очевидно, тоді, попри всі зусилля вчених, остаточно підірвалася на бомбі літера г. І ще, мабуть, вибухи заглушили вкраїнсько-російські відмінності у написанні великих і малих літер, у розставленні розділових знаків, у відмінюванні іменників IV відміни (у родовому відмінку імені, а не імені, як у російській). Очевидно, внаслідок контузії українська мова почала набувати російського обличчя. І цю контузію прегарно закріпив, як відомо, “Російсько-український словник” 1948 р., де взаконено такі “розсипи”, як: болт (замість прогонич), учбовий (зам. навчальний), глиба (зам. брила), верховний (зам. найвищий)... і сахар!

Зовсім не на часі все це робилося!

**В. Для тих, які вважають,
що запропоновані правописні зміни
розхитують усталені норми
і спричиняють хаос**

Так, погоджуюся. Розхитували, розхитують і будуть розхитувати, як робили це, наприклад, видатні письменники і науковці XIX ст., борючись із історико-етимологічним правописом і врешті досягнувши його фонетичної основи. Розхитуватимемо й надалі хоча б тому, що, нарешті відкривши для себе істинні правописні норми, негідно писати й говорити за позамовними правилами волонтаристів, невігласів і чужинців. Розхитуватимемо й надалі тому, що саме в межах одного закону народжується інший; саме від незнання прямуємо до знання; а знання дає непоборну певність,

Українофоби добре розуміють, що з очищенням правопису частину з набутого в руйнуванні нашої мови за десятиліття було б знищено в одну мить.

Леонід Волошин
Цит. за Анатолій
Погрібний.

Раз ми є, то де?
— К., 2003. — С. 137.

... коли ми вже такі унікальні, то чому й нам в обох рідних мовах не мати по два правописи? Для держави і для громадянського суспільства. І нехай держава звикло дбає про убогих, а ми подбаємо про себе самі.
І годі вже нарікати на правописний хаос. Ті, хто вимагає твердого “правописного закону”, здається, широ не розуміють, що накликують замість “хаосу” 20-х років XX ст. державне “єдинообразіє” 30-х, яке змусило нас тепер називати те попереднє десятиліття “Розстріляним відродженням”.

Вадим Дивнич.
Недержавний правопис державної мови // Критика. — Число 53. — Березень, 2002. — С. 11.

■ ■ ■
Ми — це читачі
“Сучасности”, “І”,
“Критики” й ще
багатьох українських
часописів, що не
визнають правопису,
якого нам накинута
після 1930 р.
Це нам догоджало
діяспора, зберігаючи
для нас український
правопис скрізь,
куди Країна Рад не
дотяглася своїми
чобітьми.
Всі наші видання
послугуються
практично власними
системами, різною
мірою повертаючи
норми харківського
правопису або
роблячи власні
пропозиції.

Вадим Дивнич.
Недержавний правопис
державної мови //
Критика. — Число 53. —
Березень, 2002. — С. 11.

що цей Проєкт — це поступ у звільненні мови
від рабських пут 30–60-их років.

Г. Для енергійних, мудрих,
сильних, наполегливих...
і завжди грамотних

Після всіх цих перелічених жахів сталося
свято: ми таки отримали гідний Проєкт ук-
раїнського правопису, що повертає нас, **власне
з метою руху вперед**, у нормативний, науко-
вий, національно наповнений мовосвіт. Ми
маємо можливість позбутися чужої форми, що
встигла спотворити і сам зміст. Попри це, ми,
свідомі унікальної незнищенности, всупереч
усьому йдемо до самих себе. Адже вже років
п'ять у Львові, наприклад, існують видав-
ництва, що самотужки, без волі на то зверх-
ників, працюють за стрижневими нормами
Правопису 1929 р. Це “Літопис”, “Місіонер”,
“Свічадо”, “Журнал фізичних досліджень”
тощо, у Києві — ж. “Сучасність”, “Критика”
і т.д. Згадаймо, як блискуче розпочинав цю
роботу канал 1+1 та ІСТV..., а тепер продов-
жують редактори новин на каналі СТБ та
окремі кореспонденти 1-го каналу націо-
нального радіо, тоді як у часи совдепії всі
періодичні видання і видавництва регулярно
одержували “чорні” списки питомих українсь-
ких лексем, що опинилися начебто поза мовним
законом. Словом, джина випущено з пляшки.
Сильні не відступають — вони діють через
слово.

Г. Як узаконити віднайдену істину?

Щоб затвердити нові, тобто добре
напрацьовані старі правописні норми — пот-
рібно:

а) навчитися любови до себе через рідну
мову і культуру;

б) знати, чому так правильно, а по-ин-
шому неправильно;

в) хотіти знати, як правильно, бо від хо-
тіти — до творити пів кроку.

Потрібен і соціальний чинник. Державні
зверхники: президент, прем'єр-міністр, віце-
прем'єр-міністр, міністр освіти, — осягнувши
три попередні чинники, мають схвалити із
доопрацюванням цей Проєкт як **нагальну
потребу часу, як свідчення національного
поступу, як гаранта природного і само-
бутнього розвитку нашої мови**. Згадаймо до
слова, що перемога фонетики над етимологією
у 90-ті роки ХІХ ст. в Галичині та Буковині
по семилітній упертій боротьбі сталася го-
ловно тому, що за неї стояли урядовці. Бо
Степан Смаль-Стоцький та Федір Гартнер
своєю працею “Руська грамати́ка” (1893 р.),
яку впровадили у школи, переконали їх у ве-
ликій користі правописної реформи. І це тоді,
коли наради вчених у Львові і Чернівцях
висловлювалися проти зміни правопису. І це
тоді, коли російський уряд (їх, як бачимо,
всюди повно) висловив ноту дипломатичного
протесту проти зміни етимологічного письма
на фонетичне... Чом не сьогоднішнє шарпан-
ня російсько-українських “сношень” на теми
“ущемления прав русскоязычных”? А тут ще
й новий правопис на їхні імперські голови...

■ ■ ■
Теперішній пра-
вопис — це радянська
версія української
мови.

Володимир Кулик.
Правописне божевілля //
Критика. — Травень,
2001. — С. 12.

■ ■ ■
Відмова від правопису
1933 р. і його
подальших косметич-
них редакцій
дев'ятдесятих років —
це нагальна потреба
часу, це свідчення
національного
поступу, це гарант
природного і само-
бутнього розвитку
нашої мови.

Ірина Фаріон

У той же час (зазначу й
дещо оптимістичніше) у
сучасній видавничій
практиці в межах України
немає правописних змін
... вже упродовж кількох
років введено...
Можливо, це і є вихід
поки що надати тим або
іншим мовним фактам
статус необов'язкових, а
допустимих. Дозволених
найперше нашою
громадською українською
волею...

Анатолій Погрібний
Раз мис, то де?
— К., 2003. — С. 140.

Світ мови невичерпний. Він безмежний у
вдосконаленні. Аби лиш ми вдосконалювалися
у відкритті правди.

Правопис — це форма чи сутність мови?
Якщо форма, то вона має впливати із внут-
рішньої будови мови, витлумачуючи і стверд-
жуючи її традиції; якщо сутність, то її слід
оформити відповідно до природних мовних
закономірностей. У будь-якому разі правопис
слід унезалежити від позамовних чинників, а
тим паче радянської доби, що методологічно і
методично творила через правопис радянську
версію нашої мови. Якщо застосувати Стусів
вислів, що “письмо з помилками — це як нев-
миті руки чи зуби”¹⁴³, то в теперішньому одязі
наша мова за окремими фонетико-морфоло-
гічними ознаками нагадує цілком розхитану
систему. Тож чи не зодягнути її у природний
корсет, припасований до тіла. І буде вона
струнка, граційна — і неповторна.

P.S.

2002 рік розпочався із чергових волон-
таристських висновків: на початку року
Правописну комісію переведено з Кабінету
Міністрів у підпорядкування НАН України та
Міністерства освіти й науки. 19 лютого опри-
люднено новий склад комісії на чолі з істориком
І.Курасом та філософом В.Кременем, “поси-
лює” її “лінгвістичну” спрямованість і одіозний
археолог П.Толочко. Натомість без жодного

обґрунтування (бо й так зрозуміло) виведено
з Правописної комісії найпотужніших лінгвіс-
тичних авторитетів — професорів Віктора
Коптілова, Анатолія Погрібного, Олександра
Пономарева, Івана Ющука, Ніну Тоцьку,
Івана Вихованця, Ніну Клименко, Андрія
Бурячка, Павла Чучку, Миколу Штеця, Ми-
хайла Лесева, Олександра Гаркавця — а для
колишнього очільника Правописної комісії,
директора академічного Інституту української
мови, член-кореспондента Академії наук Васи-
ля Німчука приберегли місце... рядового члена.
“Видається неймовірним, але ревізування
Правописної комісії відбулося без відома навіть
Інституту української мови НАН України,
який і мусив би бути тією установою, що в
першу чергу мала б відповідати за рівень
компетентности комісії, за ті чи ті правописні
норми”¹⁴⁴.

Без відома Інституту української мови так
званою “кваліфікованою більшістю голосів
присутніх членів” новоспеченої угодовської
української національної комісії з питань пра-
вопису 19 грудня 2003 року на основі проекту
“Українського правопису” за науковою ре-
дакцією В. Русанівського (К., 2003) — а це
в принципі чинний правопис — прийнято шість
нововведень.

Ці нововведення надто гучно назвати
косметичним припудренням українськомов-
ної споруди радянського зразка. Це торжество

Обов'язок держави і
наукової громад-
ськості — системою
авторитетних заходів
зняти у суспільства
психологічні гальма,
що перешкоджають
людям адекватно
сприймати мовну
ситуацію в країні
взагалі, неминучість
правописних змін
зокрема.

Пам'ятаючи при цьому,
що наукові проблеми
не розв'язуються
референдумом.

Юрій Бадзьо.
Тривожна аналогія: на
обрії 1933-й? //
Літературна Україна. —
2002. — 11 квітня.

¹⁴³ Стус Василь. Листи до сина. — Івано-Франківськ,
2001. — С. 150.

¹⁴⁴ Український правопис — повернення до національних
засад. — К., 2003. — С. 6.

В історію українського мовознавства увійде 18 грудня 2003 р. як день повернення до тоталітарного минулого. Це день фальшування ухвал стосовно українського правопису на так званому підсумковому засіданні Української національної комісії з питань правопису. Із 40 членів комісії на засідання з'явилося тільки 19 (43, 13%)

Іван Вихованець
Ненаукові пристрасті
Там само. — С.16.

радянського мислення і радянської української мови! Всі засадничі фонетико-морфологічні норми залишилися поза увагою “надійних реформаторів”.

Пропоную читачам це псевдореформування змученої української мови, визнаючи, на щастя, слухність 3, 6, 7 пунктів та абсолютну наукову неспроможність (особливо формулювання: деякі ін.; та ін.; згідно з вимовою?!) й ідеологічно-советську спрямованість пунктів 1, 2, 4, 5.

1. Взяти за основу нової редакції “Українського правопису” проект “Українського правопису” за наукової редакцією академіка В.М.Русанівського (К., 2003).

2. Писати букву **г** в питомих і засвоєних загальних та власних назвах — прізвищах і топонімах — згідно з вимовою: *дзига, Гонта, Грецьук, Горонда* та ін.

3. Писати слово **пів** завжди окремо від сусідніх слів, якщо воно означає “половина”, напр.: *пів години, пів яблука, пів Києва* та ін.

4. Писати у загальних назвах тільки **г**, незалежно від того, **h** чи **g** вимовляють у мові-джерелі (*гербарій, гіпотеза, газета, гол*). В окремих словах, запозичених переважно через російську мову з англійської, відповідно до **h** передбачено й далі писати **х**: *хобі, хокей, ноу-хау* та ін.

5. У загальних назвах іншомовного походження подвоєння приголосних звичайно не передаємо: *тона, нето, бруто* та ін., але *ванна, вілла, манна, булла, бонна, пенні* та деякі ін.

6. Поширити “правило дев'ятки” на правопис іншомовних власних назв: *Аристотель, Едип, Занзибар, Сиракузи* та ін.

7. Не вживати звук **й** у словах *параноя, секвоя, феєрверк, фое* та ін.

Насамкінець загальна оцінка проєкту “Український правопис” — 2003 за ред. В.М.Русанівського. Цей проєкт слабкий з наукового погляду. В ньому не виявлено достатньою мірою знання засад українського правопису, зокрема фонемного (фонематичного) принципу як визначального, а також розуміння особливостей фонологічної і граматичної структур сучасної української літературної мови, їхньої відмінності від російської мови.

Підкреслимо також, що проєкт “УП” — 2003 позбавлений ознак нової редакції. Це фактично повторення чинного, 4-го, виправленого й доповненого, видання “УП”, видрукуваного 1993 р.

Іван Вихованець.
Ненаукові пристрасті...
Там само. — С. 22–23.

ЗМІСТ

СЛОВО ДО ЧИТАЧА	5
I. ПРЕЛЮДІЯ ДО ВБИВСТВА	7
II. ДО ІСТОРІЇ НАШОГО ПРАВОПИСУ	14
III. РАДЯНСЬКА ВЕРСІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ (ЧИ МОВИ?)	34

1. Фонетична асиміляція .....

§ 1. Вилучення літери г (звука [r], фонему /r/) на зразок <i>грунт</i> замість <i>грунт</i> , <i>Гегель</i> замість <i>Гегель</i>	38
§ 2. Вилучення літери т на місці грецької літери “тета” — θ, на зразок <i>кафедра</i> замість <i>катедра</i>	45
§ 3. Вилучення початкового н у питомих та давно засвоєних словах	52
§ 4. Вилучення йотації голосних а, у, о (іа, ю, йо) у словах іншомовного походження	61
§ 5. Вилучення дифтонга аў в словах іншомовного походження	68
§ 6. Про апостроф в іншомовних словах	69

2. Морфологічна асиміляція .....

§ 1. Вилучення закінчення -и родового відмінка однини іменників третьої відміни на зразок <i>радості</i> , <i>любові</i> замість <i>радости</i> , <i>любови</i>	75
§ 2. Вилучення закінчення -и родового відмінка однини іменників IV відміни із вставним суфіксом -єн у непрямих відмінках (ім'я — імени, плем'я — племені)	78
§ 3. Незмінюваність іншомовних іменників середнього роду з кінцевим о	81
§ 4. Про зміну роду іменників (або примусову маскулінізацію)	84

3. Власне орфографічні зміни .....

§ 1. Написання слів із пів	88
§ 2. Правило “9” і власні назви	90
§ 3. Подвоєння приголосних в іншомовних словах	92
§ 4. Ахіллесова п'ята нашого правопису (або дещо про правопис слів іншомовного походження)	96

ЕПІЛОГ .....

Реабілітували
знищених
тоталітарним режимом
мовознавців, але ніяк
не реабілітуємо їхньої
праці.

Олександр Пономарів,
Український правопис у
запитаннях і відповідях...
Там само. — С. 113.

Науково-популярне видання

Ірина Фаріон

ПРАВОПИС — КОРСЕТ МОВИ?

український правопис
як культурно-політичний вибір

Літературна редакція

Ірини Фаріон

Художня та технічна редакція

Романа Скиби

Підп. до друку 28.05.2010. Формат 60х84/16. Папір офс. Офс. друк.
Ум.-друк. арк. 6,7. Ум. фарбовідб. 7,4. Обл.-вид. арк. 4,7. Зам.

ТзОВ Видавництво "Свічадо"
Свідоцтво серії ДК №1651 від 15.01.2004 р.
79008, Львів, а/с 808, вул. Винниченка, 22
тел. (032) 235-73-09, тел./факс. 240-35-08
e-mail: post@svichado.com, url: www.svichado.com

Ірина ФАРІОН

Кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і прикладної лінгвістики Національного університету "Львівська політехніка".

Автор монографії "Українські прізвищеві назви Підкарпатської Львівщини наприкінці XVIII — поч. XIX ст." (2001 р.), численних наукових статей з антропоніміки, соціолінгвістики, культури мовлення, загального мовознавства; самобутніх публіцистичних статей на мовну тематику; автор ідеї, натхненник та організатор щорічних виставок (1997–2002 рр.) мистецьких студентських робіт та виданих плакатних наборів "Мова — твого життя основа" та "Я на сторожі коло їх поставлю Слово".

Людина, що завдяки Мові змінює світ.

Ця книжка для трьох громадських категорій, знервованих змінами в правописі, або для нефілологів, які хочуть його обговорювати;

— для тих, кому не на часі правописні зміни;

— для тих, які вважають, що ці зміни спричиняють хаос;

— і зрештою — для енергійних, мудрих, сильних, наполегливих... і завжди грамотних.

Словом, насправді для тих, хто усвідомлює: найперше завдання мовознавців — відновити криваво перервану правописну традицію як знаковий засіб самоідентифікації українців.

«А як цікаво читати... Текст логічно поділено на розділи, виділено найважливіші проблеми казенного та питомого нашого правопису. Читач аж ніяк не загубиться у складній проблематиці матеріялу. А чого вартує розкішна мова Авторки — образна, дотепна, іронічна чи навіть патетична! Читаєш, ніби художній твір».

Ігор Калинець

ISBN 978-966-8744-16-7

9 789668 744167